

Személyes OTKA-történet

Visszaemlékezések (2008–2011)

Az itt közölt szövegek személyes beszélgetések alapján születtek, a visszaemlékező jóváhagyása után jelennek meg. Sajnos, nem sikerült az OTKA minden formálójával, az OTKA alakulásának minden szemtanújával beszélgetni; és van, ahol hiányzik a „történet” folytatása, de talán még pótolható.

SV

Huszonöt nézőpont

Lajos Tamás
Láng István
Csörgő Tamás
Kluge Gyula
Kőhidai László
Marosi Ernő
Berényi István
Tomcsányi Pál
Magyar Józsefné
Rosivall László
Antus Sándor
Hámori József
Kalaus György
Horváth Attila
Szögi László
Tóth Klára
Huszthy Péter
Kurutzné Kovács Márta
Kertész János
Taxner Ernő
Boros Imre Miklós
Márki László
Horvai György

Makara B. Gábor
Kollár László Péter

LAJOS TAMÁS

Az OTKA megalapításának egyik előkészítője, a Gépészet-Kohászat Zsűri elnöke (2004–2007), 2007-től a Műszaki és Természettudományi Kollégium tagja.

Már az 1970-es évek közepe táján fölvetődött egy korszerű kutatástámogatási rendszer igénye. Akkoriban szinte lehetetlennek tűnt, hogy egy fiatal kutató a saját elgondolásának megvalósítására pénzt kapjon: csak az egyetemi, intézeti hierarchián keresztül juthatott támogatáshoz.

Az akadémiai intézeteket az Akadémia nem pályázati rendszerben, hanem intézményfinanszírozás címén támogatta. Az egyetemek az oktatásra kaptak támogatást, de az alapkutatásra szinte keret sem volt. A vállalati megbízásra végzett, ún. kk-munkák díjából jelentős összeget elvontak: ebből építettek egyetemi üdülőket, kollégiumokat, de nem emlékszem arra, hogy az elvonásból a műszerpótlási alapon kívül a kutatásba visszaforgatták volna. Ami nem jelentette azt, hogy nem volt a tanszéken forrás például a laboratóriumok kifestésére, vaslemezre vagy ventilátorra. De fel sem merült, hogy alapkutatási projektekre – versenyben és elszámoltathatóan – támogatást adjanak. Nem is a mérnöki K+F-re, hanem az alapkutatásra költöttek keveset.

A Tudománypolitikai Bizottság (TPB) titkárságára egy kollégám javaslatára kerültem külső munkatársként: különböző összeállításokat készítettem, számításokat végeztem, előterjesztések háttérmunkáiban vettem részt. A 80-as évek második felében az MTA elnöke beszámolt a kormánynak a hazai tudomány helyzetéről. Az előterjesztés kizárólag az akadémiai intézetek munkájával foglalkozott. Ez felbosszantott és arra serkentett, hogy megnézzem a statisztikákat. A 80-as évek közepe táján készült egy előterjesztés, ha jól emlékszem, a Tudománypolitikai Bizottság számára, amely az én elemzéseimet felhasználva kimutatta, hogy – például a minősítettek száma, a kutatási eredmények, a nemzetközi publikációk száma alapján – a magyar tudományos potenciálnak több mint a kétharmada az egyetemeken van. Nagy port vert fel ez az anyag, erős támadások indultak a bizottság titkársága ellen. Az a körülmény, hogy az Akadémia vezetői gyakorlatilag negligálták a felsőoktatás kutatási potenciálját, eredményeit, és az Akadémia olyan intézetrendszerrel tart fenn, amely nem vesz részt az alapkutatások hagyományos

funkciójának teljesítésében, a felsőfokú képzésben, az oktatásban, a rendszerváltás környékén kapott sok kritikát. Nem az volt a cél, hogy zárják be vagy csatolják az egyetemekhez a nagy szellemi értéket képviselő és kiváló felszereltségű akadémiai intézeteket, hanem az, hogy ezek nyissák ki az ajtókat a magyar fiatalok előtt, az intézetek kiváló munkatársai vállaljanak oktatási feladatokat.

A nyolcvanas évek első felében romlott az ország gazdasági helyzete, csökkent az alapkutatások támogatása. Akkortájt kapott az alapkutatási hálózat egy egyszeri injekciót, amit „Fock Jenő-féle 100 millió Ft-os támogatás”-nak neveztek. 1985-ben Maróthy László lett az a miniszterelnök-helyettes, aki a tudománypolitikáért is felelt. Célul tűzte ki az alapkutatások finanszírozásának növelését és a források jobb hasznosítását, s talán meg is akarta magát kedveltetni a tudóstársadalommal. Javaslatot hoztak egy kutatástámogatási rendszer kialakítására. Ez volt az OTKA. Az alapításához szükséges előterjesztésekhez anyagokat, elemzéseket szolgáltatathattam, javaslatokkal segíthettem a létrehozását.

A Braunschweigi Műszaki Egyetemen dolgozó Bohnett professzor az 1980-as évek közepén felkért, hogy tartsak náluk egy portechnikai előadást. Látogatásom során megtudtam, hogy Bohnett professzor tagja a Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) elnökségének. Alaposan kikérdeztem erről a jelentős német kutatásfinanszírozási szervezetről, amely kifinomult pályázati rendszerrel, komoly forrásokkal működött. Érdekes talán megemlíteni, hogy ott a bírálási folyamatban az opponensek „jótállókként, Gutachterként” szerepeltek, feleltek a támogatások eredményes felhasználásáért. A legnagyobb pályázati összegeket nyilvános meghallgatás után ítélték oda. Amikor hazatértem, összegeztem a tapasztalataimat, és a DFG kutatástámogatási forrásának átszámításával meg lehetett határozni, mekkora összeggel indulhatna el a mi hasonló rendszerünk. Ötmilliárd forint jött ki egy ciklusra. A munkaanyagomat a titkárságon megvitattuk, itt javasoltam, hogy nevezzük a javasolt kutatástámogatási rendszert Nemzeti Tudományos Kutatási Alapnak (NTKA). Később Maróthy László a TPB ülésen megváltoztatta az elnevezést, mondván, hogy legyünk szerényebbek, és a „nemzeti”-t változtassuk „országos”-ra. A tervezet végső változatát, amelyben az ötmilliárdos összeg is szerepelt, Rakusz Lajos készítette el. Maróthy László felkérte az Akadémia főtitkárát, Láng Istvánt, hogy terjessze elő az OTKA-javaslatot, és ő – nagyon bátran

– el is vállalta a feladatot. Azért volt szükség kurázsira, mert az akadémikusok akkor nemigen tudták nálunk elképzelni, hogy a professzorokon, tanszékvezetőkön kívül más is juthasson kutatási támogatáshoz. A Tudománypolitikai Bizottság végül egymilliárd forinttal kevesebbet, négy milliárd forintot hagyott jóvá.

Láng Istvánt bízták meg az OTKA irányításával (de nem mint az Akadémia főtitkárát). Az apparátus azonban az Akadémián kapott helyet. A pályázás idegen volt az akkori közgondolkodástól, de mindenkit lelkesedéssel töltött el a komoly kutatástámogatás, és a fejlettebb országokéhoz hasonló pályázati rendszer.

Természetesen örülök, hogy én lehettem az OTKA keresztapja (ahogy mondták), és a DFG működésével kapcsolatos információk alapján kicsit hozzájárulhattam az OTKA sikeres működéséhez. Annak, hogy konkrét és naprakész információkat hoztam egy nagyon jól működő nyugat-európai rendszerről, a 80-as évek második felében már semmilyen kockázata nem volt. Rakusz Lajos érdeme, hogy a kutatástámogatási rendszer ötletét fölvetette Maróthy Lászlónak. Rakusz Lajos a javaslatok kidolgozásába is sok energiát fektetett. Láng István érdeme, hogy az Akadémia ellenében vállalta az új támogatási rendszer bevezetését.

Azt mondják, hogy bármilyen változást nehéz megvalósítani, mert az ellenérdekű felek világosan látják, mit veszítenek, míg a későbbi kedvezményezettek előtt nem világos, hogy mit nyernek. Az OTKA kutatástámogatási rendszerét elsősorban a fiatal kutatók fogadták szívesen. Micsoda óriási lehetőség volt, amikor fiatal emberek is konferenciára utazhattak saját döntésük alapján – anélkül, hogy ki kellett volna várni a sorukat!

Az OTKA megalakulásának tudatformáló ereje is volt, felkeltette a jó értelemben vett versenyszellemet, és előkészítette a kutatási szférát a nemzetközi kutatástámogatási rendszerekben való eredményes részvételre. Ma az OTKA működését kiválóan tartom. Persze, mindenütt találkozunk emberi gyengeséggel, de az OTKA támogatási módszertana remek. Makara elnök úr elérte, hogy Interneten keresztül működjön a pályázati rendszer, és általános lett az angol nyelv használata. Az OTKA rendszere világos, áttekinthető: soha nem osztogatták „zsebbe” a pénzeket. Ez óriási eredmény.

Az OTKA megalakulása érdekes időszak volt, és jó érzés, hogy részt vehettem ebben a munkában.

...

LÁNG ISTVÁN

Az OTKA elnöke 1986 és 1991 között.

Az 1980-as évek első felében, 1983 körül, amikor a mainál nagyobb pénzügyi nehézségeket éltünk át, az alapkutató is szorult helyzetbe került. Az akadémiai közgyűlésre mindig meghívták a kormány képviselőjét. Ez idő tájt Marjai József miniszterelnök-helyettest kértük fel előadónak. A meghívást presztízs kérdésnek tartotta, és azt is tudta, hogy ajándék nélkül nem illik vendégségbe menni. Úgyhogy bejelentette: a kormány 300 millió forintot fordít az alapkutatók támogatására. Akkor ez nagy pénz volt, ma talán a tízszeresének felel meg.

Az összeget el kellett osztani. Mivel akkor már elég sokat tudtunk a nyugati kutatói alapítványokról, egy támogatási rendszer kialakításán kezdtünk gondolkodni. A következő évben a kormány képviselőjének azt javasoltuk, hogy hozunk létre egy tudományos alapot, mégpedig egészen új elvek szerint. Szakítsunk azzal a gyakorlattal, hogy az igazgató pályázik, és ő „leosztja a lapokat”! Azt akartuk, hogy bárki pályázhasson, ami abban az időben még egyedülálló volt Kelet-Európában.

Nem tudom pontosan, kinek a fejéből pattant ki az OTKA elképzelése. Annak idején a pártközpont tudományos osztályának munkatársai foglalkoztak tudománypolitikával, de az ötletek, az impulzusok többnyire „kívülről” jöttek.

Mindig azt mondtam, hogy Lajos Tamás és Rakusz Lajos volt az OTKA szellemi atyja, én csak később tettem magamévá a tervet. Ők közelebb ültek a tűzhez, főleg Rakusz Lajos, de Lajos Tamás is aktív szerepet játszott az előkészítésben. A kormánynak volt egy Tudománypolitikai Bizottsága, a miniszterelnök-helyettes vezetésével, amelyben helyet kapott az Akadémia elnöke, főtitkára, több miniszter. Ebbe a bizottságba engem is delegáltak. 1985 második felében, a „Maróthy-időszakban” kristályosodott ki a kutatói alap terve. De a szervezet kasszáját fel is kellett tölteni, erre pedig a szerződéses munkák utáni bevétel szolgált forrásként. Akkoriban az intézetek kutatói (ún. kk-) szerződéseket kötöttek a vállalatokkal. A bevétel egy részét az állam

adó formájában elvonta. Nos, ebből az összegből tettek vissza valamennyit az alapba, és úgy emlékszem, a költségvetés is kiegészítette a támogatást. Az OTKA első ötéves kerete közel négymilliárd forintba rúgott! Szerepelt a tervgazdasági mutatókban, lehetett rá számítani. Ma egyetlen egy kormány sem vállal kötelezettséget a jövőbeli kutatástámogatásra. Ez bizony megszűnt, de visszatér még, hiszen a franciáknál, az angoloknál természetes, hogy többéves ciklusokban gondolkodnak.

Tehát az OTKA öt évre csaknem négymilliárddal indult, és ennek a garantált összegnek elég jó volt a „devizaháttere”. Akkor kétfajta forintot használtunk: a „devizaforintért” vásárolhattunk nyugati műszereket.

A gazdasági döntés értelmében 1986. január 1-jétől az alap megkezdhette működését. De hogyan? 1985 őszét írtuk ekkor. A gyors induláshoz egy meglévő intézményrendszerre kellett ráépíteni a szervezetet. Ez nem az én ötletem volt. Két intézmény jöhetett szóba, az OMF és az Akadémia. Miután az alap rendeltetése elsősorban az alapkutatás támogatása volt, az Akadémia látszott alkalmasabbnak. Az akkori kormányhatározatban az állt, hogy az OTKA elnöke egyben az Akadémia főtitkára. Ezért mondogattam utána, hogy nekem két funkcióm és egy fizetésem van. Mert az OTKA-elnökségért én nem kaptam semmiféle külön juttatást.

Annak idején az egész OTKA-apparátus három tagból állt. Mártáné Deák Ildikó vitte mellettem az ügyeket és volt még egy adminisztrátor. Akkor vontuk be először a számítógépeket a nyilvántartásba, adattárolásba. Néha elcsodálkoztam, hogy mit tud egy számítógép.

Később elég sokat bírálták az Akadémiát, hogy kisajátította az OTKA-t. A bizottságokban persze volt néha egy kis részrehajlás. De hol nincs? Ma is van. Merem állítani, ha nem az Akadémiához kerül a kezdeti OTKA, sokkal lassabban és bonyolultabban valósult volna meg. Az Akadémiának akkor tíz tudományos osztálya, száz tudományos bizottsága volt: azonnal rendelkezésre állt a bírálóbizottsági rendszer.

Végül is a Tudománypolitikai Bizottság december 17-én döntött az OTKA alapításáról, amit a kormány a következő ülésén szentesített. A dátumra azért emlékszem, mert a feleségemet Etelkának hívják, s nagy büszkén mondtam neki, hogy „a névnapod tiszteletére létrehoztuk az OTKA-t”.

A működésről csak keretmegállapodást kellett kötni néhány miniszterrel, például a földművelésügyi, az egészségügyi, a művelődésügyi, a gazdasági tárcák vezetőivel.

Az OTKA Bizottságban miniszterhelyettesekkel képviseltették magukat. A munkát úgy szerveztem meg, hogy az akadémiai bizottságok bírálóegységekként működjenek. A három nagy tudományterületnek megfelelően három alelnök és három alelnöki bizottság volt. A bírálatokat ezek rostálták meg, rangsorolták és terjesztették elő az OTKA Bizottsághoz, amely meghozta a döntést. Pontosabban az OTKA Bizottság állásfoglalása szerint az OTKA Bizottság elnöke döntött. Azt hiszem, ez ma is így van.

Noha az OTKA működése január 1-jén indult, azt akartuk, hogy június 30-ig a pénz ott legyen a kutatóknál. Nem volt se úrlap, se eljárási rendszer, de úgy gondoltuk, hogy majd menet közben korigálunk. Június 30-ára a pénz nem érkezett meg, de a döntés már megvolt. A kutatók augusztus táján jutottak hozzá a megítélt összeghez.

Nyilvános pályázatot hirdettünk meg, két alapelvvel: *mindenki* pályázhat a *saját ötletének* a megvalósítására. Szükség volt azért az igazgatók, vezetők jóváhagyó aláírására is, hogy az infrastruktúra felől biztosak lehessünk – de nem az igazgatók pályáztak. Emiatt nagyon komoly konfliktusaim támadtak a vezetőkkel. Az első évben ők elleneztek a legjobban az OTKA-t, hiszen nem ők rendelkeztek többé az összegek nagysága és elosztása fölött. Minden igazgatónak, tanszékvezetőnek azt mondtam: „Kritizáljátok a rendszert, az eljárást, a módszert, amennyire csak lehet. De azt nem szabad mondani, hogy nem kell az OTKA.”

Körülbelül 3000 pályázat érkezett be: „ki volt éhezve” a kutatói társadalom, mert hihetetlen pénzhányban szenvedtünk. Ha jól emlékszem, ebből a 3000 pályázatból 1250–1300-at fogadtunk el. Az OTKA Bizottságban arról is meg kellett állapodnunk, hogy a természettudományok és a társadalomtudományok, a budapesti és a vidéki kutatók, valamint az egyes területek – például az egészségügyi, a művelődésügyi tárcákhoz és az Akadémiához tartozó intézetek, kutatócsoportok – milyen arányban részesüljenek a támogatásból. Az Akadémia részesedése 38–40 százalék között mozgott.

A döntés után meg kellett írni a leveleket. Aki nem nyert, annak szépen adagoltuk a keserű cseppeket, ezt ma is így csinálják. Néhány pályázónak azért meg kellett mondanunk, hogy a munkája alkalmatlan a támogatásra. A több mint 1500 elutasításra 40 panaszkodó válasz jött csak. De azon lepődtem meg igazán, hogy a legnagyobb összegek nyertesei tiltakoztak a legjobban, mert többre tartottak volna igényt. Néha ma is emlékeztetem őket, de most már csak nevetünk a történeteken. Mivel

a kutatói gárda nagyon „le volt rongyolódva”, az első időkben úgy képzeltük el, hogy sokakat kell megmentenünk, ezért ítéltünk meg kisebb összegeket.

No, az első öt év közepén változott a helyzet. Addigra már az igazgatók is szerették az OTKA-t. Akkor merült föl, hogy miért az Akadémiához tartozik. Mi azonnal támogattuk az OTKA különválását: alakuljon egy önálló intézmény, önálló vezetéssel, legföljebb valamilyen módon kapcsolódjon az Akadémiához. Közben lezajlott a rendszerváltozás, és nem sokkal később az Akadémiát erős támadás érte. Az akkori elnök, Kosáry Domokos ezt szépen elhárította: nem „szedték szét” az Akadémiát, és az OTKA kiválása könnyebbséget jelentett. Andorka Rudolf lett az önálló OTKA első elnöke, én pedig az alelnöke. Később lemondtam erről a tisztségről, de természetesen kapcsolatban maradtam valamennyi elnökkel. Sőt az OTKA kitüntetett engem az Ipolyi Arnold-díjjal.

Ma már el sem tudnám képzelni az életet az OTKA nélkül. Az Akadémiához kapcsolódik, de az Akadémia nem szólhat bele a munkájába. Az OTKA költségvetése ugyan az Akadémia költségvetésén belül jelenik meg, de nem lehet átcsoportosítani. Korábban, amikor az OTKA költségvetése a Művelődési Minisztériumhoz tartozott, többször is kísérletet tettek arra, hogy az OTKA-nak szánt összeg egy részét másoknak utalják. Ezért „hozta vissza” az Akadémia az OTKA-t. De az OTKA elnökét nem az akadémiai közgyűlés választja, hanem a kormány nevezi ki ma is.

Az OTKA fölnőtt a feladataihoz. Metodikailag is sokat javult. De mi kezdtük el a munkát, tapasztalatok nélkül.

Nagyon gondosan tanulmányoztuk a legfontosabb külföldi alapítványokat. Kelet-Európában ez volt az első ilyen típusú rendszer, és valamelyik jelentősebb nyugati lapban meg az Izvesztyijában méltató cikk jelent meg a magyar kezdeményezésről. Igyekeztünk jó kommunikációs stratégiát folytatni. Az OTKA-ról orosz és angol nyelvű brosúra készült. Az OTKA Hírlevél – amely Várkonyi Anna ötlete volt és ő is szerkesztette eleinte – persze magyarul jelent meg, a fontosabb eredményeket könyvben publikáltuk. Kemény munkával próbáltuk bevonni a médiát, és nagyon jó volt a sajtónk, ahogy mondják. Felhívták a figyelmet a pályázati rendszer fontosságára, egy-két kutatási eredményt is bemutattak.

Hadd meséljem el, hogy 1984-ben, még az OTKA éltre hívása előtt, az Akadémia a Soros Alapítvánnyal írt alá szerződést. Ma már furcsán hangzik, de az volt

a dilemma, hogy ki álljon szóba Soros Györggyel, „ezzel a kapitalistával”, aki valutát hozott az országba. Melyik az a legsemmesebb intézmény, amelyik egyezményt köthet vele? Az Akadémia. Igen ám, de az Akadémia főtitkára – akkor Pál Lénárd – a Központi Bizottság tagja, csak nem ülhet le egy „kapitalistával” egy asztalhoz! Nekem kellett őt helyettesítenem. Úgyhogy én írtam alá a szerződést a Soros Alapítvánnyal az Akadémia – Magyarország – részéről, ami szintén az első volt Európában.

A Soros-bizottságba egy akadémiai vezetőt is delegáltak, aki beleszólhatott a támogatások odaítélésbe. Azért emlékszem erre, mert minden évben egyszer a pártközpont agitprop bizottságának be kellett számolnunk a Soros Alapítvánnyal való együttműködésről. Ez már 1986 körül lehetett, tehát volt miről beszélnünk.

Az OTKA és a Soros Alapítvány között nem alakult ki szoros együttműködés. Később zajlottak szóbeli egyeztetések, például számítógépek beszerzéséről, de a Soros Alapítvány elsősorban külföldi ösztöndíjakba investált.

Úgy emlékszem, 1995-ben tetőzött az a hullám, amelynek a nyomán nagyon sok alapot megszüntettek az országban. Ez nem OTKA-ellenes támadás volt, hanem az alapok megszüntetésére irányult. Az alap olyan, mint egy bankbetét: ha december 31-én volt pénzem a bankban, akkor január 1-jén is lesz. A költségvetés pedig december 31-én „lehúzza a rolót”. A Pénzügyminisztériumnak nem volt joga arra, hogy az alapok év végén rendelkezésre álló pénzét elvonja. Ezt bizony egyetlen pénzügyminiszter sem szereti, ezért az alapok döntő többségét megszüntették. Az OTKA-t célprogramnak nevezték el, ami azt jelentette, hogy a költségvetési éven belül kellett gazdálkodnia. Ha év végén volt maradvány, akkor – külön engedélyeztetéssel – azért általában hozzájárultak az összeg néhány hónapon belüli felhasználásához. Ez a rendszer működik ma is. Tehát a maradványt indoklás nélkül elvonhatják, de lehet alkudni. Az OTKA végül is fennmaradt, csak átkeresztelték.

Az utóbbi években Kertész János indított el hatékony fellépést a pénzelvonás ellen. A petíció aláírásgyűjtésének megszervezése a számítógépes korszakban már egyszerűbb volt.

Az OTKA működéséről is hallok kutatói kritikákat, például „X zsűri sokkal több támogatást adott Y intézetnek, mint az enyémmnek, én pedig már évek óta nem kapok semmit”. Lehet, hogy nem alaptalanul háborog az illető. A tudományos pályaművek

elbírálásánál a világon mindenhol vannak kisebb-nagyobb zökkenők, de az akadémiai közgyűlésen senki sem jelentkezik szólásra azzal, hogy pocsékul működik az OTKA.

...

CSÖRGŐ TAMÁS

Az Élettelen Természettudományi Kollégium titkára 1991-ben, a Fizika Zsűri tagja 2005 és 2010 között, számos megszakítással.

Zimányi Józsefnek (az Élettelen Természettudományi Kollégium első elnökének) és a KFKI-ban működő nehézion-fizikai csoportnak nagyon jó nemzetközi kapcsolatai voltak már a 60-as évek végétől. Ennek az egyik ága Balázs Nándor professzor úrhoz vezetett, Stony Brookba. Balázs Nándor – aki arról is híres, hogy Einstein utolsó aspiránsa volt – szívesen adott tanácsot. Jozsóval (Zimányi akademikust minden közeli munkatársa így hívta) 1990 körül jártam nála, mint a Balázs Nándor és Zimányi József által vezetett National Science Foundation (NSF) kutatási pályázat egyik fiatal résztvevője. Egyik beszélgetésünk alkalmával Balázs Nándor felvetette, hogy Magyarországon érdemes lenne az amerikai National Science Foundationhoz hasonló szervezetet létrehozni. Visszaemlékezett rá, hogy az Egyesült Államokban nagyon jó volt az az időszak, amikor az NSF indult, és egyszerű, áttekinthető szabályozórendszert alkottak meg.

Magyarországon akkor már működött az OTKA, mint a Láng István MTA főtitkár által 1986-ban létrehozott pályázati rendszer. Tehát az merült fel, hogy az OTKA-t teljesen új alapokra kellene helyezni, például a „peer review” – „a versenytársak értékelnek” – módszerének bevezetésével. Jozsó mindig is nagyra értékelte, hogy Láng István, az MTA főtitkáraként, 1986-ban elindította a kutatási pályázatok rendszerét, és felvállalta azokat a konfliktusokat, amelyek azzal jártak, hogy a kutatókat szembesítették saját szcientometriai adataikkal.

Azt már Jozsó mesélte később, hogy 1991-ben, amikor Andorka Rudolf – Juhász-Nagy Sándorral és Cseh-Szombathy Lászlóval együtt – felkérte az akkori nevén „Élettelen Természettudományi Szakkollégium” vezetésére, ezt mondta: „Gyerekek, ti tegyetek mindent a legjobb belátásotok szerint. Én pedig majd tartom a hátam.”

Az újjászervezett OTKA működési módját az OTKA vezetőségének kellett kialakítania. Jozsó azt az álláspontot képviselte, hogy az OTKA működése minél

nagyobb mértékben az NSF mintáját kövesse. Javaslatára a Miniszterelnöki Hivatal hivatalosan megkérte az NSF-től annak szabályzatát. Az a boríték, amelyben a NSF elküldte a működési szabályzatát, megjárta a szolgálati utat és végül Zimányi asztalán landolt – ezt saját szememmel láttam, együtt fordítottuk magyar nyelvre a szabályzatot.

Akkoriban fejeztem be ugyanis a kandidátusi disszertációm, és Jozsó felkért az Élettelen Természettudományi Szakkollégium titkárának. Az NSF-dokumentum fordításán kívül ki kellett alakítani az OTKA – lényegében a mai napig elfogadott – rendszerét. Az NSF mintájára jöttek létre a kollégiumok és a zsűrik. Az a típusú minősítési, osztályozási rendszer is NSF-örökség, hogy egy pályázat feltétlenül vagy lehetőség szerint támogatandó, vagy elutasítandó. Ha egy projektre a szakma azt mondta, hogy feltétlenül támogatandó, az NSF adott rá valamennyi pénzt – nem húzták meg például a pályázatok 15%-ánál a támogatható projektek határát. Nemrég a Harvard Egyetemen elmentem egy fiataloknak szánt tájékoztatóra, ahol az NSF kezdeti korszakára is visszaemlékeztek: a háború után annyi pénzt pumpáltak az NSF-be, hogy a bőség zavarával küszködtek – még a lehetőség szerint támogatandók is kaptak pénzt.

A minősítési rendszer más elemeit is az NSF-ből vettük át: eszerint értékelni kellett a témavezetőt, a részt vevő kutatókat, magát a projektet, és azt, hogy a kutatási infrastruktúra rendelkezésre áll-e. A négy fő kritérium mellett arról is lehetett nyilatkozni, hogy a projekt mennyire hasznos a társadalom számára. Az NSF bizony előírta, hogy az utóbbi 10 év 10 legfontosabb publikációját és az arra született hivatkozásokat adja meg az illető kutató: így nem a tudományos életben megszerzett pozíció és a hosszú évek során integrált összes teljesítmény, hanem csak az utolsó 10 év aktivitása számított. Nálunk ez is újdonság volt, és nagyon erős versenyt indított el a kutatók között.

Sokat gondolkoztunk azon, hogy hol „találkozzon a pénz a pályázattal”. Zimányinak és az NSF-nek is az volt a meglátása, hogy az a legjobb, ha a zsűri szintjén találkoznak. Vagyis a zsűri kapott egy összeget a szakkollégiumtól, és ezt osztotta szét a pályázatok között. Ha ez nem volt elég a feltétlenül támogatandó pályázatokra, akkor az NSF-zsűri „visszajelzett” a szakkollégiumnak, hogy több pénzt kér, mert a feltétlenül támogatandó pályázatok igényeit nem tudják fedezni. Ha pedig túl sok jutott egy zsűrire, akkor a pénztöbbletet vissza kellett adni. Nálunk ilyenre ritkán adódott alkalom, de előfordult.

Az NSF rendszeréből át tudtuk venni, hogy az OTKA független költségvetési tételként jelenjen meg az állami költségvetésben. Ezt Andorka Rudolfnak, Zimányi Józsefnek és társaiknak sikerült elérniük az OTKA-törvény 1993-as elfogadásakor. Az OTKA ma is önálló sorként jelenik meg, legalábbis az Akadémia költségvetésében.

Az NSF-ben és az OTKA-ban azt tartom zseniálisnak, hogy elismerik: igazából a kutató tudja a legjobban, melyik az adott időben ígéretes kutatási irány, és leginkább a hozzá közel álló területek kutatói tudják megítélni, hogy ez valóban így van-e. Tehát az a stratégia, hogy a döntések minél közelebb szülessenek az adott területet közvetlenül ismerő kutatókhoz. Csak az NSF meg az OTKA típusú rendszerek teszik lehetővé a változó trendekhez való gyors alkalmazkodást.

Jozsótól sokszor hallottam, hogy fontosnak tartotta: neki, mint szakkollégiumi elnöknek, ne legyen és ne is lehessen befolyása arra, hogy kinek a pályázatát fogadják el. Ez abból a szempontból is igen hasznos volt, hogy ha valaki megkereste támogatást kérve – és előfordult, hogy megkeresték –, akkor nyugodtan válaszolhatta azt, hogy neki erre nincs befolyása, mert a zsűrik döntenek.

Az NSF-ben volt egy fellebbviteli rendszer – ezt a mai napig nem tudtuk meghonosítani. Az NSF megengedte, hogy ha valakinek elutasítják a pályázatát, akkor az kérheti a döntés felülvizsgálatát. Az NSF-ben évi két pályázási forduló van, nálunk eredetileg évente egy volt. Az NSF rendelkezett olyan pénzügyi keretekkel, hogy félévente dönthessen, és ez azért fontos, mert a tudomány nagyon gyorsan mozog. Előfordulhat, hogy a kollégák kevésbé látják azt a trendet, amit a kutató már érzékel, és esetleg emiatt elutasítják a pályázatát. Az NSF-nél viszonylag rövid idő maradt a korrekcióra. Nálunk erre csak egy év múlva kerülhetett volna sor, ezért célszerűbbnek látszott, hogy az, akinek elutasítják a pályázatát, újabbat adjon be. A finanszírozási rendszer miatt nem volt értelme megfellebbezni a döntést. Másrészt többen aggódtak, hogy a fellebbezések tárgyalása sok időt vesz el.

Ha a jelenlegi rendszerben bárki negatív megjegyzést kap valamelyik bírálójától, gyakorlatilag elbukott, mert a támogatott 15%-ba csak azok kerülhetnek be, akik szinte „makulátlan bizonyítványt” szereznek. Ezzel egy bíráló visszaélhet: néhány „tévedést”, esetleges kisebb tárgyi hibát elkövetve szinte biztos lehet abban, hogy a jelen körülmények között az „alaposan” megbírált pályázat nem nyer. Az ilyen típusú bírálói magatartás elleni védekezésre is alkalmas a fellebbezés: a megbírált kutató például

elmondhatja, hogy nem felel meg a valóságnak a bírálónak az az állítása, hogy a nemzetközi trendek szerint az ő kutatása már „halott”, mert, mondjuk, valamelyik világközpontban éppen most építik azt az új berendezést, amelyen az övéhez hasonló méréseket folytatnak, ami óriási összegekkel támogatott, nemzetközileg élenjáró kutatás lett. Az önkorrekciónak lehetőségével a nevetességessé válást is el lehet kerülni. De nem ez a jellemző az OTKA rendszerére, amely ma Magyarországon a legjobban működő, legobjektívebb és a kutatóközösség által elfogadott bírálati rendszer. Persze, ez sem tévedhetetlen és a korrekcióra való képesség is a sajátja lehet. Ezért lenne fontos a fellebbviteli lehetőség beépítése az OTKA működésébe, az NSF-éhez hasonlóan.

Azt azonban sikerült a magyar rendszerbe átültetni, hogy ha egy pályázó úgy gondolja, hogy bizonyos személyek nem képesek objektíven elbírálni a pályázatát, akkor megjelölheti, hogy azok – indoklással – ne legyenek a bírálói, amit tiszteletben szoktak tartani.

Az OTKA világbanki kölcsönből is finanszírozott műszer- és ifjúsági pályázatot – én is nyertem ifjúsági pályázatot, amikor már nem voltam a szakkollégium titkára. Jozsó nagyon sokat harcolt azért, hogy ne egyetlen nagyberendezésre költjük el az egész keretet, mai szóhasználattal élve, ne fókuszáljunk. Akkor a magyar tudomány válságos időszakot élt át, és az volt az érdeke, hogy ne csak egy-két csoport élje túl ezt az időt, hanem azokból a csoportokból, ahol nemzetközi szintet elérő kutatásokat folytatnak, lehetőleg minél többen kapják meg a versenyben maradás lehetőségét. Úgy gondolom, hogy most hasonló helyzetben vagyunk, bár nem is tudom, hogy összemérhető-e a mai válság az akkorival. Ma a nyerési arány nagyon kicsi. Az a kutató, aki nemzetközi konferenciák meghívott előadója és – mondjuk – a konferenciák tanácsadó bizottságának a tagja volt, a 90-es években szinte biztosan nyert volna valamilyen összeget. Ma már ez a teljesítmény közel sem garancia az OTKA-támogatás elnyerésére. Amennyire az ismereteim helytállóak, úgy látom, hogy a magyar tudomány újra a túlélésért küzd, és az OTKA stratégiája jelenleg az, amit még a válság előtti időszakban fogadott el az OTKA vezetése. Eszerint a legkiválóbb kutatásokat kell támogatni, és nem arról kell gondoskodni, hogy a magyar tudomány a válság utáni időszakra minél kevesebb csonkolással jusson át.

Az NSF-ben a „belső” szabályokat jórészt a zsűrik alakíthatták ki. A zsűrik nálunk is elég szabadok voltak az értékelési szempontrendszerük kidolgozásában.

Például a Fizika Zsűriben mi nagy súlyt helyezünk arra, hogy mennyi hivatkozást kap egy cikk. Nálunk ez méri igazából az értékét, nem pedig az, hogy milyen folyóiratban jelent meg a dolgozat. Az orvostudományban viszont az impakt faktor sokkal jelentősebb szerepet kap, mint a fizikában. A matematikusok sok esetben mind a hivatkozásoktól, mind az impakt faktoroktól ódzkodnak, ők másképp mérik a szakmai teljesítményüket – például azzal, hogy milyen gyorsan válik elismertté egy eredmény. Zimányi akadémikus, Jozsó mindig azt mondta, hogy két dolog fontos. Egyrészt legyenek objektív mérőszámok, mert ha valaki nem publikál, lehet bármekkora személyi varázsa, a jó fellépésből vagy az előadói képességéből nem derül ki, hogy milyen tudományos értéket hozott létre. Előfordulhat olyan eset is, hogy valakinek nagy a nemzetközi hatása, de szerényen lép fel itthon, vagy szerény képességű előadó, és fordítva is lehetséges ez. Ezért kellene az objektív adatok. De kellene azok az értelmes, kompetens emberek is, akik az adatokat korrekt módon értelmezik. Mert bármilyen objektív értékelési rendszerrel dolgozunk is, mindig lesznek olyan emberek, akik nem illenek bele a kategóriákba, illetve olyanok is lesznek, akik esetleg visszaélnék a rendszer megválasztásának a módjával, például „fölturbózzák” a hivatkozásaikat vagy a publikációik számát. Jozsó tehát azt mondta, hogy adatok kellene és olyan koponyák, akik ezekből az adatokból meg tudják ítélni a tudományos teljesítményt. Ez a felfogás a mai napig megmaradt az OTKA-ban, és úgy hiszem, nagyon lényeges hozzájárulás volt az OTKA szelleméhez.

Időközben megfigyeltem, hogy az NSF bírálati rendszere fejlettebb, mint az Európai Unióé. Sok magyar kutató viszont az európai uniós bírálati rendszerekkel került kapcsolatba. Úgy tűnik, hogy emiatt kicsit átalakult, kicsit lemaradóban van az OTKA pályázati rendszere az NSF-hez képest, mert sokkal több magyar kutató vesz részt az európai, mint az amerikai bírálati rendszerben. Azt gondolom, hogy érdemes lenne megerősíteni az „NSF-irányultságot”. Hiszen az egész európai kutatási térség lemaradóban van az amerikai és az ázsiai országok kutatási rendszeréhez képest. Tudjuk, hogy Kína sokat áldoz a tudományára, csábítják haza a kínai professzorokat Amerikából. Szép csendben új kutatóközpontokat létesítenek. Rendszeresen elnyerik a nagy konferenciák rendezési jogát, mert verhetetlen ajánlatot tesznek a nemzetközi bírálóbizottság számára. Japán, Finnország vagy az Egyesült Államok sokkal jobban támogatja a kutatást, mint az Európai Unió átlaga – és nekünk érdemes lenne a

kiemelkedő országoktól tanulni elsősorban. A gazdasági válság kezdetekor az NSF speciális pénzeket nyert el a költségvetésből és speciális projekteket indított be, mert azonosítottak olyan pontokat, ahol a tudomány előrehaladása áttételesen gazdasági növekedést indukál. Például az általam viszonylag jól ismert Brookhaveni Nemzeti Laboratórium, amely egy független felmérés szerint jelenleg a világ első számú hadronfizikai kutatóintézete, jelentős összeget nyert el Obama elnök élénkítő csomagjából az elektromos hálózatba integrálható napelemrendszerek fejlesztésére is, amelyet a helyi áramszolgáltatóval közösen pályázott meg. Az Európai Unióban az ERC, azaz a European Research Council az NSF-hez hasonló jellegű rendszer kiépítésével próbálkozik: a legkiemelkedőbb európai kutatóknak biztosít pályázati lehetőséget. Az NSF-ben azonban nemcsak az élvonal, a legkiválóbb kutatók, hanem a többi nemzetközi színvonalon dolgozó amerikai kutató is nyerhet pénzt: ezért jóval nagyobb kört érint az NSF hatása.

Zimányi Józsefhez visszatérve annyit szeretnék még elmondani, hogy szinte szóról szóra lefordítottuk az NSF működési szabályzatát. Az Élettelen Természettudományi Szakkollégium megvitatta – nyilván hasonló viták voltak az Élő Természettudományi és a Társadalomtudományi Szakkollégiumban is. A belső egyeztetések után alakult ki az a verzió, amely a magyar jogrendszer keretein belül is működőképes volt, és az, hogy a költségvetési támogatást a szakkollégiumok szétosztják a zsűrik között, végül a pénz a zsűrin belül találkozik a pályázatokkal. A projektek terveit a zsűrik értékelik, három kategória valamelyikébe sorolják és a legkiválóbbak elnyerik a támogatást. Ez a rendszer a kilencvenes évek elején kristályosodott ki, azóta többször módosították, de úgy gondolom, lényegében nem változott: sikeres adaptációja volt az NSF rendszerének, és nagyon-nagyon örülök, hogy részt vehettem a megalkotásában.

2010

...

KLUGE GYULA

1991-től 2008-ig a Műszaki és Természettudományi Kollégium titkára; 2005-től 2009 októberéig az OTKA Iroda igazgatóhelyettese, a Műszaki és Élettelen Osztály vezetője; 2009 októberétől elnöki tanácsadó.

Az „újkori”, önálló OTKA-val úgy kezdődött a kapcsolat, hogy a KFKI-ban, a Rézecske és Magfizikai Intézet Elméleti Fizikai Főosztályán a szobám szemben volt a Zimányi Józsefével, aki az Élettelen Természettudományi Kollégium elnöki tisztét töltötte be. Egyszer a kollégium titkára külföldre utazott, és Zimányi József – akit mindenki Jozsónak hívtak – megkért, hogy egyetlen alkalommal helyettesítsem a titkárt. Eleget tettem a kérésének, és mivel a kolléga a tervezettnél tovább időzött külföldön, én is maradtam a kollégiumban. Pedig nem szerettem az adminisztratív teendőket – a levélírás volt korábban számomra az egyik legnehezebb feladvány. Jozsó ideje alatt együtt dolgoztunk az OTKA-nál; amennyit tudtam, segítettem.

Érdekes időszak volt. Korábban csak fizikuskörökben fordultam meg, de akkor megismertem a természettudomány más területeinek a kiválóságait is, mert az OTKA körül a legelismertebb tudósok bábáskodtak. Számos új feladattal kellett megbirkózni. Akkor készítették elő Zimányi József igen aktív közreműködésével az OTKA-törvényt, akkor alakult ki több pályázati forma, a bírálatások rendje és szempontrendszere, a zsűri feladatköre, a zsűri közötti pénzelosztás elve és gyakorlata.

Amikor Jozsó két ciklusa lejárt, kezdtem örülni, hogy vége az adminisztratív munkának. De az ő utóda Meskó Attila lett, aki az egyetemen évfolyamtársam volt, és megkért, hogy folytassam a titkárságot. Őt azonban hamarosan az Akadémia főtítkárságra helyettesítésként választották: akkor megint azt hittem, hogy vége az OTKA-beli munkának, de Meskó Attila beajánlott Tóth Klára professzor asszonynak. Fölhoztam, hogy jobb lenne, ha a kollégiumi elnök közeli vagy közvetlen munkatársa lenne a kollégiumi titkár, de végül is maradtam – és Tóth Klára után Kollár László is felkért a titkársági teendők ellátására. Szeretném hangsúlyozni, hogy mindannyian nagyra becsülendő, igen kedves emberek, akikkel megtisztelő és igen kellemes volt az együttműködés.

A titkár feladata a kollégium munkájának, a kollégiumi elnök teendőinek az előkészítése, a tervek, tervezetek kidolgozása volt. Kapcsolatot kellett tartani a zsűrielnökök és a kollégium elnöke között, elő kellett segíteni a kollégiumi elnök és az

Iroda közötti jó együttműködést. Nagyon sok kérvényt is kaptunk, amelyeket a titkár igyekezett jól előkészíteni a kollégium elnökek, hogy könnyebb legyen döntést hozni.

Néhány éve felmerült az angol nyelvű pályázás bevezetése. Az ötletet mindenki lelkesen támogatta, de amikor már az angol nyelvű pályázatok benyújtására került sor, számos ellenérv vetődött fel. Az új eljárások bevezetésekor gyakran tapasztaltuk ezt a kettősséget. Sokan valószínűleg sajnálták az angol pályázati írással járó többletfáradságot, mert abban azért mindenki egyetértett, hogy a külföldi bírálók bevonása emelheti a pályázás színvonalát. Olyan érvek is elhangzottak az angol nyelvű bírálatokkal szemben, hogy az ötlet kikerül külföldre, és esetleg visszaélnék vele. Ez általános tudományos probléma, de amennyire tudom, viszonylag ritkán fordul elő. Inkább az a gond, hogy nehéz külföldi bírálókat találni. Az is felvetődik, hogy ha a külföldi bíráló meglátja a nálunk kért pénzüsszeget, nem veszi komolyan a pályázatot. Ezért egy új elképzelés szerint a költségtervet nem kell a külföldi bírálónak megítélnie. A mostani pályázati fordulóban már a társadalomtudományi pályázatokat is angol nyelven nyújtják be. Természetesen, ha valamelyik pályázat témája kizárólag magyar bírálókhöz kötődik, akkor magyar nyelven lehet a pályázatot elkészíteni.

A külföldi bírálók sokszor a magyar bírálóknál szigorúbban pontoznak. Az már a zsűri feladata, hogy a bírálatokat megfelelően értékeljék. Ha nagyon eltérő egy bírálat (akár magyar, akár külföldi szakembertől származik), akkor új bírálatot kell kérnie a zsűrinek. Érdekes újítás volt, amit a kollégium mostani elnöke, Beke Dezső professzor – az EU-s tapasztalatokra hivatkozva – még zsűrielnökként javasolt: a bírálók – anélkül, hogy ismernék egymást – olvassák el egymás bírálatát, és próbáljanak meg konszenzusra jutni, kiegyensúlyozott bírálatot terjeszteni a zsűri elé. A Fizika Zsűriben először minden pályázat esetében kértünk konszenzusos bírálatot. Hamar kiderült, hogy hasonló bírálatok esetében erre nincs szükség. De ha eltérő bírálatok születtek, a konszenzuskeresés nagyon jó módszernek bizonyult, mert a bírálók anonim módon egyezhettek meg abban, hogy „kicsit szigorú voltam” vagy „túlágosan enyhe voltam”. A konszenzusos bírálás lehetősége aztán belekerült az OTKA bírálati rendszerébe.

Az OTKA Irodában 2005 óta dolgozom. Ahogy említettem, addig külsőként, kollégiumi titkárként segíthettem, nagy szerencsémre, a kiváló kollégiumi elnököket.

Még egyetemista koromban társadalmi ösztöndíjas lettem a KFKI-ban, és hosszú éveken keresztül ugyanazon a helyen dolgoztam. Amikor a 65 éves kort elérve a közalkalmazotti munkaviszony helyett szerződést ajánlottak, Makara professzor úr, az OTKA Bizottság elnöke felkínálta az OTKA-beli állást. Egyszerre három feladatom lett: megmaradtam kollégiumi titkárnak, vezettem a Műszaki és Természettudományi Osztályt és igazgatóhelyettesi teendőket is láttam el. Így a kollégiumi titkár könnyen egyeztetett az osztályvezetővel. Az iszonyatos munkabírású Gilyén Zsuzsa pedig nagyon jó, korrekt felettesem volt.

A KFKI-beli szobám még megvan. Hétfvégén gyakran dolgoztam ott, előfordult, hogy korán reggel fölszaladtam, aztán lejöttem ide, és néha este még visszamentem. A KFKI-ban az elméleti fizikusi munka mellett a rendszergazdai feladatokat is elláttam. Fizikusként magunknak kellett programozni, mert azokhoz a problémákhoz, amelyeken dolgoztunk, nem árultak programokat. Tehát viszonylag jártas voltam az informatikában és ennek az OTKA-ban is hasznát vettem.

Éppen akkor épült ki az OTKA elektronikus rendszere, amikor idekerültem az Irodába. Egy rendszer felállításához először nagyon világosan meg kell fogalmazni az eljárásokat, az „ügymeneteket”. Érdekes folyamat aztán, amikor ezeket az eljárásokat átültetik programnyelvre, és látjuk, hogyan működnek a gyakorlatban.

Az informatikai program előnye, hogy rengeteg munkát megspórolhat. Azt persze rendkívül nehéz elérni, hogy egyáltalán ne legyenek hibák benne. A fejlesztést Makara professzor úr irányította, aki nemcsak kiemelkedő orvos-kutató, hanem az alkalmazott matematikus szakot is elvégezte az egyetemen. Külön affinitása van az informatikához, és szerencsésen ötvöződött, hogy az OTKA szakmai irányítása mellett az informatikai fejlesztésnek is ő volt a lelke. A rendszer struktúrájának kiépülését nagyon fontos előrelépésnek tartom.

A rendszer fejlesztése közben az OTKA működésében is sok változás történt. Ezeknek az informatikában vissza kell tükröződniük, és a javítások, a „finom hangolások” állandó folyamattá válnak. A panaszokat, egyszerűsítési javaslatokat is meghallgatjuk, és igyekszünk minél jobban figyelembe venni.

Az ERA-Chemistry nemzetközi pályázat működtetőinek annyira megtetszett az OTKA rendszere, hogy a nemzetközi pályáztatás lebonyolítását az OTKA-hoz hasonlóan valósítják meg. Úgyhogy készült a rendszerünkről egy „lebutított klón”, és

ezzel kezelik az ERA-Chemistry pályázatait. Nem mindennapos nemzetközi elismerés, hogy egy magyar rendszert választanak a pályázatok kezelésére. Az OTKA bírálati folyamatának a presztízsét jelzi az is, hogy nemrég a svájci Swiss Contribution Office kérte fel az OTKA-t hat pályázat elbírálására.

Emlékszem, régen mekkora munkába került, hogy papíron nyújtottuk be a pályázatokat. Most időnként csinállok egy teszpályázatot – összehasonlíthatatlanul kisebb munkát igényel. Korábban rengeteg időt töltöttek a kutatók a publikációs listák összeállításával. A közeli jövő lehetősége, hogy a Magyar Tudományos Művek Tárában regisztrálják a publikációikat, és a pályázatban már csak a hivatkozást kell megadniuk. A kutatónak ez nagy könnyebbség, és a bíráló is egy pillanat alatt látja a pályázó munkásságát, az adott témához kapcsolódó cikkeit, a rájuk kapott hivatkozásokat. Az ilyen kapcsolatokon keresztül az OTKA rendszere egyre jobb lesz és új lehetőségek irányába bővül.

Az informatikai forradalom eredményeit az ember természetesnek veszi, pedig el kellene csodálkoznunk azon, hogy egyetlen gombnyomásra már ömlik az információ – esetünkben egy kutató munkásságáról.

Az OTKA-nak az lenne a célja, hogy akkor lépjen be a kutatás támogatásába, amikor a szokásosan folyó munkákban egy ötlet megvalósításához többletpénzre van szükség. De már a kezdet kezdetén fölmerült, hogy ha egy tudományterület nem kap támogatást, visszafordíthatatlanul elszorvad. Tehát az OTKA-val szemben sokkal nagyobb igény keletkezett, mint amilyen céllal létrehozták a szervezetet. A mi kollégiumunkban például talán nem jutott kellő támogatás a kiváló matematikusoknak olyakor, amikor a projektjeik csak a természetszerűen nemzetközileg kevésbé ismert földtudósok rovására, a földtudomány jelentős kárára értek volna el „dobogós helyezést”. A kollégiumoknak meg a zsűriknek az a feladatuk, hogy próbálják a legjobb pályázatokat kiválasztani minden tudományterületen. A zsűrik minőségi rangsort állítanak össze, a kollégium pedig a rendelkezésre álló pénzt allokálja az egyes zsűrikhez. Tovább lépve ugyanez a probléma jelentkezik a három tudományterület esetében is: közöttük is szét kell osztani a rendelkezésre álló összeget. Ráadásul hol az egyik terület szorul rá jobban a támogatásra, hol a másik – esetleg egyszerűen azért, mert más forrásokból nem jut pénzhez.

Régen – leegyszerűsítve – ifjúsági és kutatási pályázatok voltak. Akkoriban úgy tűnt, hogy a pályázatokban igényelt összegek jellemzik a tudományterületek költségigényét. Ez kiindulási alap lehetett a pénz elosztásához. Időközben azonban újabb és újabb pályázati típusok jelentek meg, ami nagyon jó, de a pénzellátás nem követte a változásokat, és a különböző pályázatok esetében más-más elosztási szempontok alakultak ki. Például a publikációs pályázatokban inkább a társadalomtudósok érdekeltek. A nagy összegű pályázatok esetében valóban megpróbálják érvényesíteni az eredeti elvet, és ezeknek a pályázatoknak a körében nem tudományterületenként, hanem a tudományos kiválóság szerint igyekeznek sorrendet kialakítani – ami nem könnyű feladat, de ettől szép. A sabbatical pályázatra is elsősorban bölcészek, társadalomtudósok jelentkeznek. A mostani kiírás szerint egyévesnél rövidebb időtartamra nem lehetett pályázni, és egy élettudós vagy egy kémikus aligha tudja egy évre otthagyni a laborját. Ez is a tudományterületek közti elosztást befolyásoló tényező.

Előfordulhat, hogy az egyik évben csupa kiváló pályázat érkezik – de nincs lehetőség a támogatási keret növelésére. Különböző is alapprobléma, hogy nagyon széles „kiváló pályázati sáv”-ot alkotnak azok is, akik nem nyernek el támogatást. Éppen most hallottam, hogy a Debreceni Egyetem kiválósági pályázatán fölmerült az intézeteik rangsorolásának a kérdése. Az értékelés egyik fő szempontja az lett, hogy az intézetek hány OTKA-pályázatot nyertek el. Ez az OTKA-nak nagy elismerés, ugyanakkor azok a kiváló pályázatok, amelyek a pénzhiány miatt nem nyertek, ebből a megítélésből méltatlanul kimaradnak.

Hosszú tapasztalat alapján, azt hiszem, elmondhatom, hogy mindenkit, aki kapcsolatban van az OTKA-val, büszkeséggel tölthet el, hogy ilyen lelkiismeretes csapatban dolgozik. A munkatársak önzetlenül, tisztességgel igyekeznek ellátni feladataikat, és ez az OTKA respektjében is tükröződik. A kutatók nálunk maximális segítő szándékot tapasztalhatnak: érezhetik, hogy itt az alap kutatások támogatása a fő cél. Így még az adminisztratív munka is értelmet nyer.

...

KÓHIDAI LÁSZLÓ

1991 és 2007 között az Élettudományi Kollégium titkára.

Hogyan is kezdődött? Megkeresett Juhász-Nagy Sándor, az Élettudományi Kollégium elnöke, és érdeklődött, hogy elvállalnám-e a kollégium titkári funkcióját. Ő akkor a Városmajorban vezette az Érsebészeti Klinika Kísérleti Kutató Laboratóriumát. Itt folytattunk hosszú-hosszú beszélgetést, amelyre ma is szívesen emlékszem és természetesen nagy örömmel vállaltam a megtisztelő felkérést. Az elkövetkező évek során még sok-sok ilyen, délutánokon átívelő beszélgetésünk volt, melyeken bizony az OTKA aktuális témái mellett irodalomról, nyelvészetről, matematikáról és számos egyéb dologról esett szó. Ma már büszkén mondhatom, sok ilyen „vizsgán” átesve váltam kezdő titkárból Juhász-Nagy Sándor barátjává, s alakulhatott ki közöttünk olyan kapcsolat, melyet az OTKA-nak is köszönhetek.

Az OTKA 1991-ben – Andorka Rudolf vezetésével – ha nem is „újrakezdte”, de másképpen folytatta a működését, mint korábban. A Láng István által 1986-ban beindított pályázati rendszernek szükségképpen át kellett alakulnia, s elengedhetetlen volt, hogy a bírálati rendszer is jobban átlátható, egyben tagoltabb formában működjön. Még emlékszem az első sajtókonferenciára, amelyet az Akadémián rendeztek, amikor Láng István – az OTKA korábbi elnöke – bejelentette az „új korszak” kezdetét. Egy másik tájékoztatóra is elmentem később, amelyet már Andorka elnök úr tartott, aki akkor a Közgazdaságtudományi Egyetem rektora volt. Sok érdekes kérdést vetettek ott fel: tudni akarták, hogy micsoda egyáltalán ez az új pályázati rendszer, hogyan lehet pályázni, mennyire nyílt a verseny, mekkora támogatásról lehet szó, milyen a megoszlás a tudományterületek között.

Több éven keresztül tagja voltam annak a bizottságnak, amelyik az élettelen-, élő- és társadalomtudományi területek támogatásának az arányát igyekezett kialakítani. Nemcsak a belső statisztikákra, információkra szorítkoztunk, hanem a külsőkre is: megvizsgáltuk, milyen elveket követnek Japánban, Amerikában, Európa más országaiban, és így született meg a 40–40–20 százalékos megoszlás. Ennek az elmélyedt munkának lett egyik eredménye a Hámori Józseffel közösen írt és a Magyar Tudományban 1997-ben „Külföldi modellek – hazai tudománytámogatás” címmel

megjelent cikkünk is, mely a tudományos statisztika adataival mutatott rá a hazai támogatási rendszer gyenge pontjaira.

A kollégiumok, zsűrik alakulásakor nemcsak a tagokat kellett kiválasztanunk, hanem a részterületeket is meg kellett határozni. Az Élettudományi Kollégiumban igyekeztünk olyan összetételt elérni, hogy az orvostudomány, a biológia és az agrártudomány minden fő területét reprezentáljuk, illetve egyensúlyt teremtsünk az egyetemi és az akadémiai szféra között – persze, semmit sem mértünk ki patikamérligen. Az élettudományhoz tizenkét zsűri tartozott.

A kollégiumi ülések egy részén a pályázati rendszer kereteinek meghatározásáról, módosításáról, a pályázatok kiírásáról folytak megbeszélések, néha viták. Többnyire azonban az elbírálás módjáról, a beérkező bírálatok alapján a pénz elosztásáról, a „ponthatárok” meghúzásáról döntöttünk. Hallottunk időnként olyan hangokat, hogy „biztos előrangotnak valakit az 50. helyről a 12.-re”, de ilyen esetre nem emlékszem. A határvonal, természetesen, mozgott, de ez a működésből fakadt. Néhány interdiszciplináris pályázatot a kollégiumok elkülönített keretéből finanszíroztunk.

A vitákban megérlelt elképzelések – és német, amerikai példák alapján – én készítettem el az első pályázati űrlapokat is. Ez a munka nem nagy öröm. Akkoriban jöttem haza Amerikából, már volt valamilyen számítógémem, és tanulgattam a különböző szoftverek használatát. Az első években sokat bosszankodtam azon, hogy a pályázati űrlap mindig változik, de meg kellett tanulnom, hogy ez olyan, mint az adóív. Minden évben javult valamennyit, lassan kettévált a pénzügyi és a szakmai rész, és az utóbbi elemei is mindig finomodtak.

Felvetődhet a kérdés, hogy az OTKA-t mennyire tartották jól elosztó pályázati rendszernek. Az OTKA elnöke minden évben beszámolt a Parlament Tudománypolitikai Bizottságának. Amennyire vissza tudok emlékezni, mindig elismerték, hogy az OTKA remekül működik, csak egy problémát említettek: úgy érezték, hogy az OTKA „osztogat” – elaprózza a pénzt. A kritika valószínűleg abból eredt, hogy külföldön a nagy pályázatot szervezők a pályázatok kis százalékát támogatják. De ott több szervezetnél is lehet pályázni, Magyarországon pedig akkor ez egyáltalán nem így volt, és még most is korlátozottak a lehetőségek. Az elaprózást olyankor rótták fel, amikor sok tudományterület esetében nem az volt a kérdés, hogy

mekkora támogatást kap, hanem az, hogy kap-e egyáltalán támogatást, megmarad-e a palettán. Ebben az időszakban az OTKA vezetői inkább vállalták a bírálatot, minthogy partra dobjanak néhány tudományterületet, s ennek az engedékenységnak a jótékony hatásait mind a mai napig érezhetjük. E tekintetben fontos volt, hogy az OTKA aktuális elnökei maximális támogatásban részesültek a kollégiumi elnököktől. Juhász-Nagy Sándor, Hámori József és Sándor Péter egyaránt vállalták a kritikát s egyben azt a komoly munkát is, melyet a tényekhez hű, szakmai indoklások elkészítése jelentett.

Idővel kialakultak a különböző pályázati típusok. Az OTKA nagyon jól felmérte, hogy a fiatalok nem jutnak ugyanolyan eséllyel pénzhez, mint az idősebbek. Megszülettek a fiataloknak szóló kiírások. A posztdoktori pályázat megteremtése Andorka Rudolf méltó utódjának, Lipták Andrásnak az érdeme. Volt műszerpályázatunk is, de ehhez a rendelkezésre álló keretnél jóval többre lett volna szükség, hiszen a műszereket nemcsak kihelyezni, hanem működtetni is kell. A szervizhez már nem volt elég az OTKA-támogatás, az amortizáció pedig gyorsan bekövetkezett. Mindezek költségvetési tervezése azonban igen nehéz, mivel a műszerek esetében a pályázati futamidőn túlnyúló vállalásról beszélhetünk, s ez nemcsak a műszer használójára, hanem a „kihelyezőjére” (pl. OTKA) is feladatokat róhat. Az OTKA érvényre jutatta azt a – szerintem – fontos elvet, hogy a szakmai konferenciákra járás nem kétes értékű tevékenység, így szakmai utakat is támogatott – bár azt is el kell ismerni, hogy ezt az elvet nem minden zsűri tette mindig magáévá. A publikációs pályázatok egyik eredménye az a könyvtárnyi könyv, amelyet az OTKA Irodában ma is láthatunk. A könyvtár-támogatási rendszer éveken keresztül járult hozzá az elektronikusan elérhető kiadványok, adatbázisok beszerzéséhez, az elektronikus könyvtári rendszer hazai kiépítéséhez. Az, hogy a Szögi László elnökle mellett működő Könyvtárbizottságban dolgozhattam, egész életre szóló, meghatározó élményem. A fentiek mellett szakmai szempontból nagyon fontosnak éreztem, hogy bár az OTKA-ban nincs külön pályázat az ún. „hungarikumok” kutatására, a kisebb külföldi érdeklődést kiváltó, magyar sajátosságokra fókuszáló kutatásokra mindig külön figyelmet szentelt az OTKA, támogatásukra szakmai ellenkezés nélkül, a lehetőségek adta kereteken belül mindig mód nyílt.

Érdemes megemlíteni, hogy az OTKA nem csak Magyarországon volt aktív. Az 1991–93 körüli időszakban a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen tartottunk előadásokat, bemutatva az erdélyi kutatóknak és erdélyi fiataloknak nyújtott támogatást. Az OTKA figyelmet fordít az ismeretterjesztésre is: például segíti az *Élet és Tudományt*, amelyben a kutatók közérthetően írnak munkájukról, és szponzorálta „A tudomány kincsháza” című televíziósorozatot is. Ebben szerkesztőként működtem közre: tippeket adtam a stábnak, milyen kutatócsoportokat keressenek fel. Megvan még az összes videokazetta, éppen a napokban kerültek a kezembe. Nagyon jó riportok szerepeltek a műsorban, kiváló keresztmetszet tárult fel az 1990-es évek magyar tudományáról. Úgy érzem, ez a felsorolás is jelzi, hogy az OTKA tevékenysége már az 1990-es években is messze túlmutatott a pályázatok kiírásán.

Más pályáztató szervezeteket megismerve szembeűnő, hogy az OTKA nem bürokratikus, nem értelmetlenül bürokratikus rendszer. Persze, vannak űrlapok és betartandó szabályok, de másképp nem lehet többmillióss összegek útját nyomon követni. Az OTKA-ban például – az én ott töltött 16 évem alatt –, nem vált el a pályázatok kezelése és a pénzügyek intézése olyan mértékben, mint azt máshol látom, és sajnos mint aktív kutató tapasztalom is. Itt nem kellett napokig keresni az ügyintézőt ahhoz, hogy kiderüljön, honnan milyen dokumentum, esetleg egyetlen aláírás stb. hiányzik. Természetesen ennek alapját jelentette az a jó munkahelyi kollektíva, melynek tagjaira, többek között a valamikor velem egy időben kezdő Pogány Krisztára, Magyar Zsuzsára, Lévay Zsuzsára ma is szeretettel és hálával gondolok.

Közülük is ki kell emelnem Gilyén Zsuzsát, akinek nagyon komoly szerepe volt a rendszer és a rend megteremtésében, fenntartásában. Zsuzsa áldott jó lélek – ezzel az ember mindent elmond róla. Remélem, hogy mindmáig meg tudta őrizni azt a végtelen nyugalmat, mely nagyon fontos ott, ahol a pályázatok miatt az emberek – néha fontos, néha kevésbé fontos, de magukat nagyonak képzelő emberek – felkapják a telefont, és megpróbálják ledorongolni a „szervezetet”. Zsuzsa mindig kedvesen, nyugodtan kezelte a bajokat. Tette mindezt úgy, hogy szakmai hozzáértésének és naprakészségének köszönhetően az OTKA egész Magyarországon példát mutatott a pályázati rendszerek működtetésében. Az OTKA nagyon sokat köszönhet Zsuzsának. Az emberek jórészt az OTKA Bizottság tagjait ismerik, vagy azt az adminisztrátort, akivel esetleg vitában

állnak. De Zsuzsa az, aki megteremtette a nyugodt, barátságos légkört, elindította és ma is vezényli az Iroda olajozott, professzionális működését.

Nagyszerű fordulatként éltem meg az OTKA számítógépes pályázati rendszerének születését. Az indulás nehézségeit csak gyerekbetegségeknek tartom – meg kellett őket szenvedni. Tudom, hogy Makara elnök úrnak sok munkája fekszik e rendszer kiépítésében. Ő volt az, aki nagyon akarta ezt a rendszert és rengeteget dolgozott érte. A mai napig őrzöm a kezdeti időszak e-mailjeit: Laci, próbáljuk meg ezt, teszteld így, teszteljük úgy. Most egy másik, sokkal kevesebb pályázatot befogadó rendszeren dolgozom, és látom, hogy mennyire lassan épül ki az OTKA-éhoz csak hasonló szisztéma. Az OTKA-rendszer fejlesztése közben tanultam meg, hogy mik azok a sarkalatos kérdések, amelyeket technikai és elméleti szempontból fel kell tenni. Amikor az OTKA-beli munkámat elkezdtem, azt gondoltam, hogy ez az orvosi-kutatói szakmámat kiegészítő érdekes foglalatosság lesz. A végére kiderült – pedig már az elején tudhattam volna –, hogy a pályáztatás külön szakma, amit nálunk egyelőre senki sem tanít.

Szerencsés vagyok, hogy a Élettudományi Kollégium korábbi elnökei – Juhász-Nagy Sándor, Hámori József, Sándor Peter – mellett dolgozhattam. Büszkén mondhatom, hogy együttműködésünk során atyai jó barátokat is nyertem személyükben. Sokat tanulhattam az OTKA-nál töltött évek emberséges légkörében, s ebben nagy részük volt. Mellettük más-más aspektusait tapasztalhattam meg a tudománynak és a tudomány szervezésének. Kitűnő viszonyba kerültem Kluge Gyulával, a Műszaki és Természettudományi Kollégium titkárával. Ez átsegített bennünket a kollégiumok között felmerülő kisebb problémákon. Gyula nyugalma és jóindulata minderre garancia volt. A kollégiumi munka során megismertem az „egész magyar szakmát”. Amikor nemrégiben meghívtak, hogy legyek a NEKIFUT infrastruktúra-felmérési program élettudományi részlegének a referense, azért tettem, mert tudták, hogy az OTKA-nál töltöttem 16 évet.

...

MAROSI ERNŐ

1991-től a Társadalomtudományi Szakkollégium tagja, 1998 és 2001 között a Társadalomtudományi Kollégium elnöke.

Az OTKA-ra a kezdetektől, a nyolcvanas évek végétől emlékszem, mert intézeti igazgatóhelyettesként, aztán igazgatóként mindig részt vettem az akadémiai életben, a különböző bírálóbizottságokban. Tehát még abból az időből emlékszem az OTKA-ra, amikor az Akadémia erős szerepet játszott benne. Később az OTKA életében – ha lehet így mondani – mindenfélét kipróbáltam, egyetlen dolog kivételével: soha nem volt OTKA-támogatásom. Ennek részben az az oka, hogy mindig feladatot vállaltam valamelyik OTKA-testületben.

A Társadalomtudományi Szakkollégium munkájában Cseh-Szombathy László felkérésre vettem részt. Azt hiszem, még most is nagyon sokan dolgoznak az OTKA-ban azok közül, akik Cseh-Szombathy László köréből kerültek ki. Ez egy nagyon toleráns, nagyon szakszerű szervezet volt, és különösen két dolog tűnt kiválóknak: annak a szakembernek, aki az éppen aktuális szakterületet képviselte, mindig adtak a véleményére, és érvényesült egyfajta „testületi szellem”. Tehát ha valaki hangsúlyosan támogatott vagy ellenezett valamit, mindig vele szavazott a társaság. Azt hiszem, ez a legnagyobb érték, amely egy testületben megmutatkozhat. Akkor keseredtem el, amikor ez a szellem megszűnt az OTKA-ban, és felszínre törtek az egyéni érdekek. Ez pedig akkor kezdődött, amikor az OTKA feladatai megnöttek és az OTKA egy sor tudományos kutatás egyedüli forrásává vált.

Az utolsó, „nemszeretem” korszakban voltam a Társadalomtudományi Kollégium elnöke, amíg az Akadémia alelnöke nem lettem. A támogatások megszerzéséért – számomra teljesen megfoghatatlan és kellemetlen – küzdelem kezdődött, elsősorban a társadalomtudományi a természettudományi területek között. Ekkor találkoztam először azzal a fajta alkudozással, amelyet a társadalomtudományok megsarcolásaként értékelhetünk. A sikertelenséget az jelentette, hogy a társadalomtudományokra jutó 20 százalékot 18-ban határoztuk meg, az előnyt pedig az, ha véletlenül 21-et tudtunk kisírni. Ezt megalázzónak, nem tudós emberhez, nem szellemi munkához méltónak éreztem és szörnyen rühelltem. Boldog voltam, amikor megszabadultam a tisztségtől. Az utóbbi időben a tudományterületek közötti küzdelem csak fokozódott.

1990 táján a tudományos közösségben – ma már kevésbé érzékelhető – demokratizmus érvényesült. Ez megnyilvánult többek között abban is, hogy két vagy három évig a különböző vezetői posztok betöltésében komolyan számításba vették a munkatársak véleményét. Később ezt a rendszert megszüntették azzal az érveléssel – amely részben helytálló is volt –, hogy a véleményekben rendkívül sok szubjektívizmus, esetleg demagógia nyilvánulhat meg; érdekesek lehetnek ugyan, de semmiképpen sem perdöntők. Ez a változás az OTKA-ban a formális tudományos minősítés rendkívüli figyelembevételével éreztette hatását. 1989–90-ben a formális tudományos minősítés – a kandidátusi, doktori fokozat, sőt akkor még az egyetemi doktorátust is jegyezték – nem számított a támogatások odaítélésekor. Ahogyan kialakult az egyetemeken „szabadságharca” nyomán az egyetemi tudományos fokozatok és az akadémiai címek rendszere, elindult a cím- és rangkorság. Nemcsak a művészettörténészek, hanem a néprajzosok, a zenetudósok, a szociológusok, de még a természettudós kollégák is sokat kínlódtak azzal, hogy az OTKA-pályázásból fokozatosan kiszorultak a tudományosan képzett, de nem minősített munkatársak. Szinte megszűnt az „élőmunka” szerepe. Az OTKA-ban éles nyelvemről voltam híres, és nem is spóroltam vele, amikor ezt a fajta szakbarbárságot, technokrata szemléletet láttam eluralkodni. Természetesen arra is többféle magyarázatot adhatunk, hogy kollégáink miért nem voltak minősítve: például nem volt rá lehetőségük, nem volt hozzá képük vagy kifejezetten megtiltották nekik. 2000 táján még előfordult, hogy olyanok kaphattak támogatást, akiknek hiányzott a tudományos minőségük. Ha jól emlékszem, éppen egy évfolyamtársam kapcsán sikerült kimondatni, hogy az 1940-ben születettek esetében el lehetett tekinteni a tudományos fokozattól. A minősítés megkövetelését szörnyen káros dolognak tartottam, mert a mi kutatásunk jelentős részét – például a terepbejárással vagy kérdéssel összefüggő empirikus munkát – a támogatások körén kívülre helyezte.

Nagyon rosszul viseltem a különböző szakterületek összeházasítását is. Össze nem tartozó szakterületeket kellett egy kalap alá vonnunk. Ez a társadalomtudományok tagoltságának, funkcióinak a szándékos megnyirbálásával volt egyenértékű, és – mint ilyet – kifejezetten sértésnek tekintettem. Amíg a természettudományban nagyon gyakran előfordul, hogy akár több szakterületen is működnek biológus, fizikus vagy kémikus képzettségű emberek, a társadalomtudományok például néprajzra, régészetre,

művészettörténetre, zenére tagolódnak. Amikor az összevonásokkal eljutottunk oda, hogy a művészettörténet, a néprajz és a zenetörténet egy zsúribe került, sikerült elérnünk, hogy minden harmadik évben egy néprajzi, minden harmadik évben egy művészettörténeti és minden harmadik évben egy zenetörténeti kutatás kapjon támogatást. Ez képtelenség. Megértem, hogy a természettudományokban valóban nagy projektekre vagy drága gépekre kellett a pénz, de a széttagolt társadalomtudományi kutatást sokszor nagyon kis támogatással lehetett (volna) segíteni. Különösen, amíg az élőmunka is számított, nem csak a gépi felszerelés.

Érdekes volt, hogy a publikációt, mint eredményt, soha nem sikerült igazán elismertetni az OTKA-ban. Az OTKA – elsősorban a természettudományos és technikai stúdiók nyomán – mindig megelégedett a kutatási beszámolóval, és nem kérte számon a kutatás publikálását. Ez a társadalomtudományokat azzal sújtotta, hogy nem tudtuk a publikációs költségeket beépíteni a kutatási költségekbe. Ennek természetesen az lett volna az alapja, hogy a publikációs köteleességet írjuk elő, és nem a beszámolót. Így ha valaki – mondjuk – irodalomtörténészként kritikai kiadásra vett fel támogatást, akkor beszámolt arról, hogy a munka elkészült, de a kritikai kiadás nem jelent meg, mert az csak a korrektúra véghezvitelével állt volna elő. Ezért az intézeteinkben és a szakmában az OTKA-kutatásokat, az OTKA-támogatásokat csendes utálat és a szélhámoságnak kijáró hangulat vette körül. Ezt emelt fővel vállalhattam, mert magam soha OTKA-kutatásban nem vettem részt. Az ellenérvés most fokozódik, mert az OTKA lassacskán nem is kutatást vagy kutatót, hanem iskolát támogat, ami kifejezetten protekcionista mellékízt hordoz.

Akadémiai emberként kénytelen vagyok azt mondani, hogy az OTKA az intézeteket és a különböző intézeti témákat, többek között a munkák megjelentetését – kezdettől fogva – kevéssé támogatta. Ugyanabban az időben voltam intézetigazgató, mint amikor az OTKA-nak a legtöbbet dolgoztam (ez körülbelül egy évtized), és örökös gondot jelentett, hogy az intézetek szétbomlásában az OTKA fontos szerepet kapott. Tudniillik magánkutatóként kezdte kezelni az intézeti kutatókat. Ez nagyon sok szempontból hozzájárult az intézeti kutatók rangjának az emelkedéséhez. Az intézeti feladatokról többé-kevésbé függetlenül, a munkaideje terhére bárki vállalhatott OTKA-témát és erre az intézet formális befogadó nyilatkozatot tett. Az intézet ez után a munka után rezsit számolt föl, tehát érdekeltté vált benne. De ezzel a nagy intézeti feladatok

támogathatatlanokká váltak egy olyan időszakban, amikor egyetlen szervezet sem finanszírozta őket. A „nagyvállalkozások” – nekünk például volt egy nyolc kötetre tervezett, magyarországi művészettörténetünk, a történészeknek egy tíz kötetre tervezett Magyarország-történetük – a nyolcvanas évek végére elsorvadtak, megfeneklettek.

Bennünket az is sújtott, hogy ezeknek az összefoglaló munkáknak az elkészítése nem számított alapkutatásnak. Pedig a társadalomtudományban bizonyos szempontból csak alapkutatás van. A társadalomtudomány más kritériumok szerint gondolkodik az alapkutatás és az alkalmazott kutatás viszonyáról. Abban sem vagyok biztos, hogy a természettudományok mindig a természet végső összefüggéseit tárják föl, hiszen nagyon sok természettudományos „alapkutatás” külföldi alapkutatási eredményeket és módszereket telepít Magyarországra. Amikor természettudós kollégáink azt mondták a legjobb művészek beszerzésekor, hogy „ha nem fogod támogatni, majd öregkorodban kaparod a falat, és nem tudunk rajtad segíteni”, akkor nem valaminek a felfedezéséről, hanem a honosításáról volt szó. Ez viszont azt jelentette, hogy az OTKA bizony olyan szerepkört is ellátott – például a technológiai transzfert –, amely nem volt a feladata és a forrásai is hiányoztak hozzá.

Úgy gondolom, az OTKA elég későn lépett be egy olyan szintésre, amelyen Európában már több emberöltős tapasztalatok gyűltek össze. Most még korai lenne arról beszélni, hogy mi lesz a szerepe a későbbiekben – miközben a rendelkezésre álló összegek sem növekedtek rohamosan. A támogatások tendenciája „a sok kicsi” helyett „a kevés nagy” irányába tolódott el. Azt, hogy „a sok kicsi” támogatását ki fogja pótolni, egyelőre nem tudjuk. Ennek a dilemmának természetesen fontos szerepe van egy gazdasági világválság viszonyai között, amelyekben – s ez személyes meggyőződésem; bizonyosan nem elfogultságom – fokozott felelősség hárul a társadalomtudományokra. Ha fentiekben e tekintetben az eredeti koncepció eltolódását éreztem, ez talán éppen ilyen irányú érzékenységeből következik.

...

BERÉNYI ISTVÁN

1991 és 1995 között a Földtudomány II. Zsűri elnöke.

Az indulás közös gondolkodást kívánt meg. Az volt az egyik fő törekvésünk, hogy a fiatalokat hozzuk előnyösebb helyzetbe. Akkor még az állami költségvetés a vezető kutatóknak úgy-ahogy biztosította a kutatás lehetőségeit, a kapcsolatrendszerük is szélesebb volt, ezért a kmb-munkákat – külső megbízásokat – jobban meg tudták szervezni. Így az idősebb vagy a középgenerációnak volt bizonyos mozgástere, a fiataloknak kevésbé. Mi pedig elő akartuk segíteni az új témák megjelenését, a minősítést, mert már akkor is féltünk, hogy amikor az idősebb generáció kilép, nem lesz utánpótlás. A földrajz mellett többféle tudományág – például a bányászati tudományok, a geológia, a geofizika, a geokémia, a meteorológia, a kartográfia – képviselői is megjelentek a grémiumban, és a fiatalok segítése közös érdeknek bizonyult.

Szintén egyetértettünk a nemzetközi kapcsolatok támogatásában. 1988–89-ben már egyértelművé vált, hogy a korábbinál kevesebb adminisztrációval és gyorsabban juthatunk el az együttműködésekhez. A mi intézetünk például a bécsi egyetemmel és akadémiai intézettel kezdett közös városkutatást. Ebbe már a fiatalabb kollégákat is bevonhattuk. Ehhez az OTKA komoly segítséget adott, mert a fiataloknak – legalábbis a mi területünkön – nem volt szükségük nagy összegekre az induláshoz. Más volt a helyzet a bányászat vagy a geokémia, a geofizika esetében, ahol műszercserékre kényszerültek az intézetek. Ott inkább kevesebb kutatónak vagy csoportnak adtunk pénzt, hogy a „megspórolt” összeget műszerfejlesztésre fordíthassák. A későbbiekben külön támogathattuk a műszerfejlesztést és a kutatást. A minősítések elősegítésén kívül tehát a következő fontos szempont az volt, hogy a finanszírozás megóvása érdekében minél gyorsabban és minél mélyebben beépüljünk a nemzetközi együttműködésekbe. A harmadik kiemelt törekvésünk az interdiszciplináris témák futtatása volt. Korábban az egyes tudományágakat elég merev határok választották el. Amikor a zsúrielnöki periódus vége felé jártam, már interdiszciplináris csoport is alakult, ahova azok a témák futottak be, amelyek sem egyik, sem másik tudományághoz nem tartoztak igazán, mégis a mi tudományterületünkön belül maradtak.

Zimányi akadémikus úr nagyon ügyesen, emberségesen és megértően irányította a Műszaki és Természettudományi Kollégiumot. Nem emlékszem arra, hogy a sok ülés bármelyikén igazán agresszív vita alakult volna ki. A mi földtudományi zsűrink is

szerencsésen állt össze: közénk tartozott a ma már akadémikus Ádám Antal, azután Práger Tamás, Götz Gusztáv, Borsy Zoltán, Faller Gusztáv, aki a bányászokat képviselte és nagyon jó hangulatot teremtett a zsűriüléseken. Nálunk sem voltak vérre menő viták – amikor nagyobb összeg kellett a geofizikusoknak vagy a bányászoknak, akkor a többiek azt mondták: most ti kaptok néhány százezer forinttal többet, a következő évben mi. Hála Istennek, mindig sikerült zöldre vergődni. A kollégium megbízott az ítéletünkben, és a zsűritagok is megbíztak egymásban.

A legnehezebb az opponensi vélemények „kiprészítése” volt. A bírálatok egyeztetésére, a zsűriülések előkészítésére bizony ráment néhány éjszakám. Ha viszont még az előzetes rangsorral is előálltam, a zsűriülés egy-két óráig tartott csak. Nem emlékszem olyan esetre, hogy akár írásban, akár szóban kifogást emeltek volna a rangsor ellen. De az is igaz, hogy a zsűritagok előzőleg beszéltek a tudományterületük pályázóival. Volt, amikor azt mondtuk: most ez az összeg nem menne, várj egy évet; vagy felezzük meg az összeget, így te is tudsz indulni és a következő évben újra pályázhatsz. A zsűritagoknak áttekintésük volt a szakterületről, hiszen ezek nem akkora tudományágak, hogy a kutatók tág körét ne ismertük volna. Ha véletlenül akadt egy ismeretlen fiatal, akkor a tanszékvezetője vagy igazgatója véleményét kértük ki róla: tudni akartuk, „mi hozható ki belőle”. Olyan témák kutatására igyekeztünk rábeszélni a fiatalokat a vezető kutatók nemzetközi tapasztalata alapján, amelyeknek legalább 10 éves perspektívájuk volt a hazai viszonyok között, hogy a pályázók minősítést szerezhessenek a munkájuk nyomán.

A zsűribeli munkánk nagy pozitívumának éreztem, hogy mindig kikényszerítettük a publikálást. Ezzel is a minősítés megszerzése felé tereltük a kutatókat. Más kérdés, hogy a publikációs kényszernek negatív konzekvenciája is lett. Például amikor megjelentek a különböző kiadók, az publikált, akinek volt rá pénze. Azt is figyelni kellett, hogy milyen súlyú folyóiratokban publikálnak a pályázók. Sok vita volt a kemény „természettudományosokkal”, akik kimentek a külföldi laborokba, és 4-5 emberrel együtt publikáltak. Nekik, persze, nemcsak a publikációs listájuk lett rangosabb, a citációs indexük is könnyebben nőtt a kollégák miatt. De ezek az eltérések a tudományágak jellegéből adódtak. Ha vitatkoztunk is, alapjában véve mindig meg tudtunk egyezni. Én sem tartoztam azok közé, akik szimpla matematikai számítás alapján, ilyen-olyan súlyozással értékelték az emberek munkáját. A gondolatot, az

újszerűséget, az előrelépést a tudományterülettől függetlenül is lehet értékelni. A bizottságokban nagyon sokat tanulhattunk egymástól, és megtanulhattuk egymás megbecsülését, a másik tudományágának a tiszteletét. Így a maga tudományát is másképp értelmezi az ember, jobban látja a helyét.

Az Irodában dolgozó hölgyek – Gilyén Zsuzsával az élükön – nagyon segítették a munkánkat. Mi Tomposné Nagy Máriához tartoztunk, kitűnő munkakapcsolat alakult ki közöttünk. Mindig figyelmeztettek időben, hogy késés ne legyen. Ez nagyon kell a magunkfajta embernek, mert szanaszét szaladgálunk egyetemtől intézetig, külföldre, itthon, szóval óhatatlan, hogy elfeledkezzünk néhány határidőről, még ha be is van írva a naptárba.

Az üléseket általában nálunk tartottuk, a Földrajztudományi Kutatóintézetben. Azt hiszem, egyszer fordult elő, hogy a zsűritagok eljöttek hozzám Szentendrére a gerincoperációm után, mert akkor nem mozoghattam. A feleségem főztje mellett egész délután együtt maradtunk. Nagy szeretettel gondolok ezekre az évekre és kollégákra. Amikor az Ipolyi Arnold-díjat megkaptam, rögtön az jutott az eszembe, hogy ez nem nekem szól, hanem ennek a társaságnak, ennek a véletlenül és szerencsésen összeállt zsűrinek. Úgyhogy ez szép munka volt, nem maradt rossz emlék ezekből az évekből. A kapcsolatok utána is megmaradtak, és segítettek a kutatómunkát, a fiatalok kiválasztását. Ezeknek az éveknél köszönhetem én is, hogy olyan fiatalokat vehettem fel az osztályomra, akik mind egyetemi tanárok lettek később. Másrészt – a támogatások révén – nyitottabbá vált a témaválasztás lehetősége, nem voltak már zárt intézeti programok, ezért az egyéni „versenyfutásra” is lehetőség nyílt.

A legnagyobb örömet az szerezte, amikor azt láttam, hogy a fiatalok folytatják a megkezdett kutatási témákat. Mindig pedagógus maradtam kicsit. Annak készültem, és az is voltam. Én középiskolában, kollégiumban tanítottam 10 évig Kiskőrösön. Csak később lettem aspiráns, akkor léptem be igazán a „földrajzi kutatók körébe”. A pályaindításomban Enyedi Györgynek volt meghatározó szerepe. Tőle nagyon sokat tanultam arról, hogyan kell szabaddá tenni egy embert. Fölszabadítani valakit, hogy azt tudja csinálni, amit szeretne. Sokkal eredményesebb lesz így, mint amikor az én célkitűzésemet erőltetem rá. Ez persze a mi tudományágunkban megvalósítható. Ahol csoportmunkára van szükség, ott kevésbé működőképes ez az attitűd.

A zsürielnökség idején voltam az intézet igazgatója, sőt az Akadémia Doktori Tanácsának a tagja is. Közben fél évig Bécsbe jártam tanítani és minden harmadik hónapban Lipcsébe kellett mennem. Mozgalmas évek voltak. Aztán eljött a nyugdíjazás ideje, de még ma is be-bejárok az intézetbe. Közben kaptam a Széchenyi Professzori Ösztöndíjat, ami jól jött, mert akkor már csábítottak Maróth Miklósék, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem bölcsész karán tanítsak szociálgeográfiát a szociológusoknak, történeti földrajzot a történészeknek. Nézzük meg, hogy van-e átjárás bizonyos természettudományi ágak és bölcsész diszciplínák között. Az Akadémián is valamikor ugyanahhoz az osztályhoz tartozott a földrajz, a néprajz és a történelem. Nem tudtam ellenállni a csábításnak, és az intézeti munka mellett 1997-ben kezdtem el ott tanítani. A Művelődési és Közoktatási Minisztériumtól is kaptam támogatást ahhoz, hogy az európai történeti regionalizmussal és a történeti kultúrtáj-kutatással foglalkozzak és állítsak össze egy PhD-programot. Azóta is tanítok, és vannak PhD-hallgatóim Felvidékről, Délvidékről, Erdélyből, itthonról, akik egy-egy regionális témával foglalkoznak.

Az OTKA-val természetszerűen gyengült a kapcsolat, bár opponensi véleményeket még kértek tőlem. De ma már nem bírálék szívesen, mert nem ismerem jól a fiatalokat a földrajzos szakmában. Mi akkor úgy gondoltuk, hogy a bíráló csak felerészben szólhat a kutatási témáról, a másik felében azt kell mérlegelni, hogy az illető rátermett-e, elkötelezett-e, megfelel-e az adott tudományág képviselőjére hosszú távon. Bármennyire fájdalmas is néha, az embernek el kell döntenie, hogy kit támogasson. Önmagában a jóindulat – hogy mindenkinek adjak valamit – értelmetlen. Nem használok vele sem az adott tudományágnak, sem az illetőnek, mert áztatom azzal, hogy értékes, amit csinál. Szóval van egy bizonyos pont, ahol az embernek döntenie kell. Persze előfordul, hogy a kutatási témán kell változtatni, mert nemcsak az számít, hogy az intézmény mit akar, hanem az is, hogy valakiben milyen készségek, szakmai vonzalmak ébrednek. Úgy érzem, hogy az OTKA-nak azok az évei, amelyeket ott töltöttem, helyt adtak ennek a gondolkodásnak.

Az OTKA 20–25 éve nagyon sok embernek használt, mert át tudták magukat menteni egy krízis-időszakban: 5 vagy 10 év múlva kiderülhetett, hogy fontos kutatást folytatnak-e és nem a pillanatnyi pénzügyi helyzet döntötte-e el a sorsukat. Hazai segítség nélkül a tudományágak nem igazodhattak volna az európai fejlődési

tendenciához, nem épülhettek volna be a nemzetközi együttműködésekbe. Ezért mindenképpen előnyösnek tartanám, hogy az OTKA-t megfelelő erőforrással lássák el, és képes legyen a legújabb törekvések meg a fiatalok támogatására. Nekünk nagy segítséget jelentett, hogy az egyetemek, intézetek egy-egy külföldi partnert bevonva 3-4 tagú „konzorciumban” működtek együtt. Ehhez viszont az OTKA-témákra volt szükség. A 80-as évek végén a klagenfurtiakkal határ menti kutatást folytattunk, Burgenland és Vas megye összehasonlító vizsgálatát végeztük el. Ha az OTKA nem támogatta volna két intézet részéről is a mi terepmunkánkat és kutatásunkat, akkor ebből a közös projektből nem lett volna semmi. És akkor még csak el sem tudtuk képzelni, hogy elérkezik az az idő, amikor majd a határ menti együttműködés keretében ezekre az anyagokra valakinek szüksége lesz. Ha más nem is, de az OTKA támogathat olyan kutatási témákat, amelyek csak 10 vagy 20 év múlva értékelődhetnek fel. Persze, ez mindig kockázatos, de ebben van az igazi fantázia. Az OTKA távlatokat adhat a kutatásnak.

...

TOMCSÁNYI PÁL

Az Agrár 4. Zsűri elnöke 1991 és 1995 között; az Élettudományi Kollégium tagja 1998 és 2000 között.

A nyolcvanas évek végén már tudtam róla, hogy az Akadémián működik az OTKA. Láng István agráros akadémikustársam irányította, mint főtktár.

A Mezőgazdasági Szakigazgatási Hivatalban, ahol most beszélgetünk, már 55 éve dolgozom. Nem ebben a szobában, de az előd intézményben, ami kilencszer változtatta a nevét. A nyolcvanas években Országos Mezőgazdasági Fajtakísérleti Intézetnek, azután Növénytermesztési Minősítő Intézetnek, végül Országos Mezőgazdasági Minősítő Intézetnek (OMMI) hívták. Ebben az intézetben sok kísérletet – főleg fajtakísérletet – végeztünk: volt idő, amikor 20-nál több kísérleti állomásunk üzemelt. Ezeken vezettük be a kísérleti statisztikát Magyarországon. Munkatársam volt Sváb János, az egyik leghíresebb biometrikus. Mi akkor nem pályáztunk kutatási pénzre, mert költségvetésből dolgoztunk. Végezhettem tárolási kísérleteket, piaci kísérleteket is, és

jelentős összeget kaptam áru-logisztikai kutatásokra a Szövostól, amelynek kezében volt a gyümölcs-zöldség kereskedelmi forgalom. Tehát abban az időben kutatási pályázat nélkül is végezhettem tudományos munkát.

Ennek ellenére nagy érdeklődéssel kísértem figyelemmel az OTKA megalakulását, a pályázati rendszer bevezetését. Jónak tartottam, hogy a kutató munkahelyének költségvetésén felül kaphat pénzt tudományos témájához, és saját koncepciója, elgondolásai szerint dolgozhat.

Ha jól emlékszem, 1991-ben lett Andorka Rudolf az önálló OTKA elnöke, és Juhász-Nagy Sándor került az Élő Természettudományok Szakkollégiumának élére. Megalakultak a zsűrik, és én lettem a 4-es Agrár Zsűri vezetője. Azt mondták, hogy a növénytermelők az 1-es, az állatokkal foglalkozók a 2-es, a talaj és kórtan szakemberei – vagyis a kémikusok meg a laboratóriumi biológusok – tartozzanak a 3-as zsűribe. Az lett az Agrár 4. Zsűri, ami ebbe a beosztásba nem fért be. Tehát az erdészek, az agrárgépészek és az agrárgazdaságtan művelői kerültek oda. Mivel a marketingnek voltam abban az időben – mellékállásban – a professzora, és az MTA Marketing Bizottságnak elnöke, szerettem volna, hogy a marketing is helyet kapjon valahol. Így került az is az Agr4-es Zsűrihez.

Ezután ki kellett találni, hogyan működtessük együtt békességben ezeket az egymástól teljesen független szakterületeket. Hogy a kecske jól lakjon, de káposzta másnak is maradjon. Hogyan kerülhetjük el a vitákat, veszekedéseket? Nagyon hamar jó kapcsolatunk alakult ki Juhász-Nagy Sándorral, aki sokat segített. Én korábban nem ismertem, de hamar megtanultam tisztelni, szeretni. Kaptunk bizonyos útmutatást a bírálatokhoz, kialakítottak egy 25 pontos bírálói rendszert is. Először két bíráló volt, aztán lett három, de a zsűrielnök már korábban is felkérhetett egy harmadikat. Az alapvető kérdés az volt, hogyan osszuk el a pénzt. A kollégiumok között az volt akkor a megállapodás, hogy 36 százalék jutott az élettannak, 20 a társadalomtudománynak és 44 a természettudománynak. (De ezt később megváltoztatták: Hámori József akadémikus segítségével „fölgarcolták” az élő természettudomány részesedését.)

Az Agrár 4. szakterületre kapott keretet tovább kellett bontanunk. A zsűriben gentlemen's agreementet kötöttünk: a három említett szakterület kapott 30–30 százalékot, és a maradék 10 százalékot a marketing, ami akkor új, „nyugati” szakmának

számított. Azért 1990-ben már „szobatiszta” volt. Sőt az Akadémián már 1983-ban megalakítottuk az Agrármarketing Bizottságot, és én taníthattam először marketinget 1970-ben, ezen a néven, a Kertészeti Egyetemen. Nem azt, amit ma oktatnak, hanem a természettudományos vonatkozásokat bővebben: hogyan lehet tárolni, szállítani és az árumínőséget javítani, mert ilyen jellegű kutatásaim voltak.

De hogyan értelmezzük a bírálók pályázatértékelő pontozását? Munkámban nagy számítási programjaim voltak, amelyeket például a gyümölcsök és a borok bírálatára használtunk. Ezek komoly matematikai alapokon nyugodtak, Wellisch Péter szerzőtársamnak köszönhetően. A pontozás azonban nemcsak arról szól, hogy mit ér a pályázat, hanem arról is, hogy a bíráló milyen kapcsolatban van a pályázóval, és hogy „bőkezű vagy szűkmarkú” természetű. Ha adhatunk valamire, mondjuk, 20 pontot, akkor a bőkezű ember 16 és 19 között pontoz, a szűkmarkú pedig 10 és 13 között. Ezt az egyenlőtleniséget valahogy föl kellett oldani. Kidolgoztunk erre egy egyszerű rendszert, ami nagyon jól működött, és szerettem volna, hogy átvegyék, de tudtommal mások nem használták.

Ez azon alapult, hogy a zsűri is adhatott (ha jól emlékszem) még 10 plusz pontot a bíráló 10+10+5 pontjához. Ha valakit indokolatlanul nagyon „lennyomtak” a bírálók, akkor a zsűri ezzel tudott segíteni rajta. Ha viszont valakit nagyon „fölnyomtak”, a zsűri akkor is korrigálhatott. Ez meglepően bevált. A pályázonként végzett titkos szavazás előtt tagunk, aki szakmailag előterjesztette a pályázatot, elmondhatta erről a véleményét. Bárki hozzászólhatott, és amikor a pályázat „szívügye” volt, akkor azt mondta: „Úgy érzem, ez a pályázat eléggé le van pontozva, arra kérlek benneteket, hogy javítsatok a helyzetén.” Ezután mindenki annyi pontot adott, amennyit helyesnek tartott. Mégis példátlan konszenzus alakult ki, bár a szavazás abszolút titkos volt, a pontszámokat mindenki a saját lapjára írta, amit az anonim lapokról kollegáim a helyszínen számítógépbe diktáltak.

Amikor kialakult a végleges eredmény, akkor – még ugyanazon az ülésen – megvitattuk, hogy változtassunk-e a sorrenden, mert láttuk, hányadiknál fogy el körülbelül a pénzkeret. És csodálatos módon a kialakult sorrenddel általában egyetértettek, mert figyelembe vettük a zsűritagok „egyéni” álláspontját. A pályázatban kért, illetve a szakmának járó összegeken is változtattunk, ha szükséges volt. Egyszer például Szendrő Péter gépészmérnök professzor, a Szent István Egyetem alapító rektora,

azt mondta: van 300 ezer forintunk, ezt átadjuk másik szakmának, mert úgy érezzük, hogy kisebb összegből is kijövünk (valószínű, hogy kevesebb pályázat érkezett a szakmájukból akkor). Idáig sikerült eljutni a szakma közi szolidaritásban!

De a környezet is hat az emberek magatartására. Található a volt OMMI-ban egy gyönyörű, muzeálisan helyreállított régi könyvtárterem, ahol az asztalok úgy állnak, hogy a szakmákat külön tudtuk elhelyezni. Tehát itt ültek a zsűriülésein az erdészek, ott a gépészek – külön vitatkozhattak, és kialakíthatták esetleg a bírálatot helyesbítő szakmai véleményüket. Így a plénumban már nagyobb lendülettel tárgyalhattunk.

A szubjektivitást kizárni teljesen nem lehet. Két dolgot tehetünk: vagy szigorúan előírjuk a pontozási szabályokat, amit nehéz betartatni, vagy bekalkuláljuk a bírálatba bizonyos fokú szubjektivitást, de lehetővé teszem, hogy azt a zsűri korigálja. Hiszen senki sem fog egy gyenge pályázatért kiállni! Ezt mindenki látta, és ez a szakmai közvéleménnyel is többnyire elfogadtatta az eredményt. Az a kevés hajszál, ami mégis a levesbe került, a zsűritagok rotációja révén eltűnt.

Elfogadhatóvá tettük azt a rosszat, hogy kevés pénzen kellett osztozkodni. Nem is tudom, hogy miért nem tudtuk elterjeszteni módszerünket, holott Juhász-Nagy Sándor, a felettes kollégium elnöke is dicséretesnek találta. Talán azért, mert nálunk fantasztikusan jó volt a számítástechnika, amilyennel mások akkor még nem rendelkeztek. A módszer annyira bevált, hogy akkor is megtartották, amikor nekem lejárt a megbízatásom. Utódomnak Bach Istvánt ajánlottam, aki még most is főosztályvezető itt. Így engem, aki marketing-agrárközgazdász voltam, egy erdész követett, az ő utóda pedig Csermely Jenő gépészmérnök lett.

A módszer legnagyobb értéke a konszenzus sugalmazása volt. Ha én azt mondom, segítetek már itt egy kicsit, akkor segíteni fognak. És én is fogok segíteni, hasonló esetben. Titkosan szavaztunk, de nyilvánosan „lobbizzunk”. Én rengeteg segítőkészséget találtam ezekben a szakemberekben, akik az idők során cserélődtek a zsűribe. És mindenki meg volt elégedve. Miért? Mert ha valakinek sikerül a szívügyét kicsit előmozdítani, akkor már azt mondja, hogy prima a rendszer. Fel kell tételeznünk, hogy a zsűribe csak korrekt igazságérzettel rendelkező, kiváló szakemberek kerülnek. A zsűri (mint „bírószék”) arra való, hogy helyre tegye a bírálók pontozása révén létrejövő, kiszámítható rangsort, immár a kívánatos végeredmény kialakítására is törekedve.

A zsűribeli munka kedves emlékem maradt. 1995-ben az elsők között megkaptam az Ipolyi Arnold-díjat. A díjat akkor vezették be, talán először adták át ezt a nagy elismerést, ami kifejezte az alapítók ügyszeretetét és nemzeti hagyománytiszteletét. Ez annyira érezhető volt, hogy számomra ugyanolyan értékesé tette, mint az ugyanazon évben kapott Széchenyi-díjamat. Andorka Rudolf rektori szobájában, családi hangulatban folyt le a ceremónia. Ha jól emlékszem, az élettudományi kollégiumhoz tartozó kitüntetettek voltak ott akkor. Andorka – akivel 1990-ben egyszerre lettünk akadémikusok – igazi tudós ember volt, aki a nagy szellemek szerénységével az íróasztala körül forgolódott. A kedves Gilyén Zsuzsa és a nagyszerű Juhász-Nagy Sándor segédkezett az átadás lebonyolításában, és gondolom, a jutalmazásunk kezdeményezésében is.

Azután hallottam, hogy később fölszámolták az Agrár 4-es Zsűrit. Az okokkal nem vagyok egészen tisztában. Lehet, hogy ez elméletileg helyes volt, de az érintett szakmák művelőit valószínűleg hátrányos helyzetbe hozta.

Nagyon fontos kérdésnek tartom annak a tisztázását, hogy csoportnak vagy egyénnek adják-e a támogatást. Érdekes módon mi személyeknek (vagy személyhez kötött kisebb csoportnak) ajánlottuk az OTKA támogatást. Viszont egy komoly biológiai vagy műszaki témát csak egy többtagú és többszakmájú team tud kidolgozni. Akkor ilyen csoportok kapják inkább a támogatást? Vagy intézetek? Hogyan lehet ilyen esetekben a személyes alkotó értékteremtést felmérni és értékelni? Az alap kutatás esetében különösen fontosnak érzem lehetővé tenni, hogy a személyes vagy a kis közösségben működő, „csoportdinamikus” alkotó kreativitás megfelelően érvényre juthasson.

A tudományos értékeléskor talán túl nagy jelentőséget tulajdonítanak az impakt faktornak. Ha hatan vesznek részt egy publikációban, akkor mind a hatan megkapják az impakt faktort – pedig lehet, hogy valaki csak néhány adatot bocsátott a többiek rendelkezésére. A személyes alkotás így már nem értékelhető. Azokban a szakmákban, amelyek hozzám tartoztak, jóformán lehetetlen nagy impakt faktoros munkát publikálni. Felfogásom szerint ki kellene emelni a lokális témákat, a hungarikumokat. Hungarikumnak nevezik azokat a dolgokat, amelyekben kiválóak vagyunk és magyar specialitások. De már régen állítom, hogy van „negatív hungarikum” is – az, ami nálunk hiányzik, megoldásra vár. És ezeket nem fogja a külföldi, tengerentúli hatalmas kutatás

megoldani. Persze, az OTKA feladata az alapkutatás, így ritkábban foglalkozik lokális problémákkal, és a külföldi eredmények átvételéhez is szükséges a globális témák kutatásába bekapcsolódni.

Az OTKA-beli munkámból sokat tanultam, és később az OTKA-tól nagyon sokat kaptam. Az OTKA adott lehetőséget, hogy a kutatásaimban kicsit tágabban lépkedjek. Két fontos módszertani könyvemet köszönhetem a majdnem két évtizeden át OTKA-támogatást élvező kutatómunkámnak.

Nagyon nagy eredménynek tartom, hogy Makara Gábor akadémikus elnöksége és nagyszerű csapatának munkája létrehozta a mai számítógépes pályázati rendszert. Az én egy nemzedékkel korábbi próbálkozásaim még szerény előfutárának sem tekinthetők. Amit azokról mégis elmondtam, csak a történeti rögzítés érdekében tettem, nem azért, mert korszerűnek tekinteném ma is. De a régi dolgok is tanulságosak lehetnek. Egykor volt olyan gyakorlat, hogy a nagydoktori disszertáció elkészítéséhez egyesek fél év alkotói szabadságot kaptak. Örömmel hallottam, hogy az OTKA ennek újbóli bevezetésében és kiterjesztésében úttörő szerepet játszik. Hiszen a tudományos alkotáshoz – a pénzen kívül – idő is szükséges, és azt adni a legnagyobb segítség, mert halandók vagyunk.

...

MAGYAR JÓZSEFNÉ

Az OTKA Iroda munkatársa 1991-től, a Társadalomtudományi Osztály ny. vezetője.

Fél év telhetett el az önálló OTKA megalapítása óta, amikor 1991-ben idekerültem – mondhatom, szerencsére. Talán öten, ha voltunk. Gilyén Zsuzsa hatalmas munkával hozta létre az Irodát, és remek érzéssel válogatta ki a munkatársakat. Három-négy szobában dolgoztunk a Könyves Kálmán körúton; a pincében a mai napig megvannak azok a tejes ládák, amelyekben a pályázatokat, szerződéseket, szerződéstervezeteket tároltuk. Ipach Ildivel elsősorban mi tartottuk a kapcsolatot a kutatókkal. Ildi földrajz–matematika szakos tanár. Már régen nem dolgozik az Irodán, de aki ismerte, még

mindig szeretettel gondol rá. Váltig állítom, hogy ő teremtette meg az alapjait annak a nyilvántartási rendszernek, amellyel a számítógépes ügyintézés bevezetése előtt dolgoztunk.

Gilyén Zsuzsa titkárnője Lévy Zsuzsa volt és jelenleg is az. Egy nyugdíjas, Tóth Istvánné – aki sajnos már nem él – segítette munkáját. A számítógépes feladatokat Pogány Kriszta végezte, és egy rövid ideig velünk dolgozott Hidvéginé, Kati is. Ez volt a törzsgárda. Nem sokkal később csatlakozott hozzánk Pákozdi Eszter (alias Gurry) és Kovacsics Kati, a műszertámogatási pályázatok megindulása után pedig két-három újabb kolléga érkezett.

Elsősorban a zsűrielnökökkel volt személyes kapcsolatunk: hetente vagy még gyakrabban jöttek hozzánk. A kollégiumi és a zsűriülések ritka kivétellel a Könyves Kálmán körúton zajlottak. A társadalomtudósok akkoriban a közgazdasági egyetemre mentek, mert Cseh-Szombathy László professzor úr, a kollégium elnöke, idős kora és szívbetegsége miatt ott tartotta a megbeszéléseket. Az üléseken Gilyén Zsuzsa mellett én is részt vehettem, ami nagyon hasznosnak bizonyult, mert a gyakorlat szempontjából hasznos információkat gyűjthettem. Ez pedig fontos volt, mert akkor – a pályázat benyújtásától a szerződéskötésen át a kérelmek ügyintézéséig – mindent a Tudományszervezési Osztály végzett (csoportvezetője voltam). Mostanság már nem a „szokás jogán”, hanem „alanyi jogon” az Irodából megfigyelőként valaki minden esetben bent van az üléseken.

A munkánkban, megítélésem szerint, nagy változás következett be, amikor Makara Gábor elnök úr átszervezte az OTKA Irodát. Természetesen – úgy gondolom – velem együtt több munkatársam szorongott, hiszen a több mint tíz éve kialakult ügymenet gyökeresen megváltozott. Régen is úgy volt, hogy a három tudományterületet három osztály gondozta az Irodában. Hozzájuk érkeztek be papíron a pályázatok. Sosem felejttem el, hogy az akkori Állatorvos-tudományi Egyetemről egyszer ruháskosárban hozták be a pályázatokat, s a kosár egyik fülét a dékán, vagy talán az akkori rektorhelyettes (Huszenicza Gyula) fogta. Pogány Kriszta, Pákozdi Eszter és a később érkező Matyi Kati vitte számítógépre a pályázatok adatait. Az értékelést, bíráltatást, szerződéskötést és a hozzá tartozó levelezést a Tudományszervezési Csoport, majd Osztály végezte. Ennek voltam már akkor is a vezetője. Az Ellenőrzési Osztály a rész-

és zárójelentéseket gondozta. Ezeken az osztályokon minden tudományterülettel foglalkoztunk.

A Makara elnök úr kezdeményezésére végbement átszervezés után – Taxner Ernő professzor úr javaslatára – a Társadalomtudományi Osztály vezetője lettem, és munkatársként kiválogathattam azt az öt „gyereket”, akik „az én szárnyaim alatt nőttek fel”. Úgy érzem, nevüket nem hallgathatom el – Frunza Zsuzsa, Tompos Zsuzsa, Mátrai Kriszti, Sárpátki Paula és persze az „utódom”, Szigeti István. A társadalomtudósok talán érzékenyebbek más tudományterületet művelő tudósoknál, s ezek a fiatalok – szent meggyőződésem – alkalmasak arra, hogy az adminisztráció útvesztőiben és a számítógépes pályázásban segítsék őket.

Az osztály munkájának megszervezésekor nem kellett olyan sokat elmélkedni azon, hogy mi legyen holnap, vagy a következő hónapban, mert az osztályvezetői értekezleteken finoman, de határozottan mindig megkaptuk a vezérvonalat. Ha szükség volt rá, módosítást kértünk, és Elnök úr figyelembe vette a véleményünket.

A kollégium elnöke, a titkár és az osztályvezető rendszeresen találkozik. Bartos Huba, a kollégium titkára, nagyszerűen végzi a dolgát. Az osztályhoz beérkező pályázatok, szerződéstervezetek, szerződések, kérelmek tudománnyal kapcsolatos intéznievalói a referensekhez tartoznak. Az osztályvezető (Szigeti István) és a kollégiumi titkár (Bartos Huba) mellett a másik két referens Nemerkenyi Előd és Balla Andrea. A felsoroltakon kívül más feladatuk is van, ami a további két tudományterületi osztály munkájával is összefügg. A pályázatokat a kutatók maguk sorolják be ugyan a zsűrihez, de egyáltalán nem biztos, hogy jó zsűrit választanak. A referensek munkája ott kezdődik, hogy megállapítják a megfelelő besorolást. Előfordul, hogy emiatt a pályázók utólag panaszt tesznek (például úgy gondolják, hogy az eredeti zsűrinél eredményesek lettek volna), tehát ezt a munkát alaposan és felelősen kell végezni. A támogatás elnyerése esetén, a szerződéskötéskor – az OTKA Bizottság döntését figyelembe véve – a referensnek kell mérlegelni, hogy a költségterv reális-e vagy sem. Ha át kell dolgozni, úgy dolgozta-e át a pályázó, ahogy a zsűri vagy a kollégium kérte; például nem lehet 5-6 konferenciára elmenni egy esztendőben (ez bizony „tudományos turizmus” lenne). Aztán szeretnek a kutatók rendezvényeket szervezni, de az OTKA – jelenleg, pénz hiányában – erre nem tud támogatást nyújtani. A referensnek – a már folyó kutatások esetében – meg kell vizsgálnia, hogy a pályázó olyan teljesítményről

számol-e be a részjelentésben és a zárójelentésben, amit a munkatervben vállalt, elvégezte-e azt.

A referensekkel együttműködnek az ügyintézők, akikhez két-három zsűri tartozik. Korábban, ahogyan már utaltam rá, külön zajlott a pályáztatás, a szerződéskötés és az ellenőrzés. Ez most minden osztály minden ügyintézőjének a feladata! Nagyon fontos munkája lett az irodai ügyintézőknek (a társadalomtudományi pályázók esetében biztosan igaz), hogy figyelniük kell a pályázatírás folyamatát. Látják, ha valaki nem mentette el a pályázatát, nem tud tovább dolgozni, mert egy kétnapos munkája „elszállt”. Ilyenkor az ügyintéző figyelmezteti a pályázót. Akkor is szól, ha a benyújtási határidő lejárt előtt valaki nem véglegesíti a pályázatát. Amikor a zsűri elkezdik a munkájukat, akkor a zsűrielnökökkel kijelölteti a bírálókat. Utána pedig naponta, reggeltől estig figyeli, hogy a bírálók elvégezték-e az opponálást, és értesíti a zsűrielnököket. A bírálatok beérkezésének követése valójában a zsűrielnökök dolga, de a mi osztályunkon általában az ügyintézők végzik. A két-három hetes bírálati szakasz után tartják a zsűriüléseket, ahol a referensekkel együtt részt kell venniük.

A másik két tudományterület esetében a költségterv módosítására kevesebb esetben van szükség, mert a pályázók általában reálisabban ítélik meg a költségeiket és talán más típusú támogatásokra van szükségük, mint a társadalomtudósoknak. Nem emlékszem, hogy tízből akad-e két olyan társadalomtudományi pályázat, amelynek elsősorban a költségtervét ne kellett volna átdolgozni. A változtatásokat a szerződéskötés előtt már az ügyintézőnek kell elvégeznie a rendszerben, a pályázó jóváhagyásával. A referens pedig újra ellenőrzi a szerződéstervezetet.

Hosszú ideig csak nők dolgoztak az Irodán, egyetlen „fiú” sem volt, aztán jött az első, Várkonyi András, majd később követte a többi kedves férfikolléga. Reggeltől estig folyt a „güszülés”. Én élveztem, pedig 15 évig dolgoztam egy agrárkutató intézetben, tavasztól őszig kint a határban. És azután meg itt ültem, háttal a Könyves Kálmán körútnak! Ez szörnyűség lehetett volna, korábban el sem tudtam volna magamról képzelni, de kellemes volt a hangulat a temérdek munka mellett. Egy biztos, hogy valamennyiünknek jót tett a rengeteg elfoglaltság, amely nem volt monoton, mert több munkafolyamatot kellett egy-egy embernek végeznie. És – főleg régen – állandóan jöttek-mentek a kutatók. Sokszor sok is volt belőlük, de ezt szeretetből mondom.

Amikor nyugdíjba vonultam, egy-két „kegytárgyat” vittem magammal. Például Juhász-Nagy Sándor – a drága professzor úr – hamutartóját. A kollégiumi ülésen rajta kívül senki sem cigarettázott, de neki mindig oda volt készítve a hamutartó. Amikor a rotáció szerinti utolsó kollégiumi ülés után otthagya a csikkével a hamutartóját, én kihoztam, elmostam, eltettem magamnak és abban tartottam a gemkapcsokat. Elvittem magammal Antus Sándor professzor úr köszönőlevelét, amit akkor írt, amikor lejárt a zsűrielnöki mandátuma, és azokat az újságokat, amelyek Hámori és Antus professzor kitüntetéseiről tudósítottak.

Juhász-Nagy Sándor kollégiumi elnöksége idejében, meg később is, Köhidai László volt az Élettudományi Kollégium titkára. Tőle kaptunk az első karácsonyra egy pöttyös bögrét – azt hiszem, csak Gilyén Zsuzsának és nekem van meg egyedül. A tejes ládára terített sütemény mellett adta át.

Nem tudom megtenni, hogy ne idézzem fel (és persze nem csak most) Zimányi József professzor úr, az Élettelen Természettudományi Kollégium első elnökének lényét – azzal a pillanattal, amikor a kollégiumi ülésen huncutkásan odafordult a földrajzos és földtanos (akkor még így hívták őket) zsűrielnökökhöz: „No, mi a véleményük, füldesurak?” Hál’ Istennek a mai napig minden energiájával segíti az Irodát Kluge Gyuszi, aki ennek a kollégiumnak régóta a titkára, és az OTKA-nak – engem „öt perccel” megelőzve – oszlopos tagja mind a mai napig.

Szerettem itt dolgozni. Amikor elbúcsúztattak, egy régi képekből összeállított, bekeretezett montázst kaptam, ami csak nekem készült: valamennyi szeretett munkatársamat, elnökömet láthatom rajta. Van egy nagyon szép vers is hozzá, Tompos Mari írta.

...

ROSIVALL LÁSZLÓ

1991–1997-ig az Élettani Tudományok Zsűri tagja, 1998-tól a zsűri titkára, 2001 és 2004 között a zsűri elnöke, 2005–2007-ig az Élettudományi Kollégium tagja.

Talán nem túlzás azt állítanom, hogy a hazai tudománytörténelemben az OTKA megalakulásával kezdődött a rendszerváltás. A nyílt, értékalapú verseny bevezetése nagyszerű lehetőséget teremtett, különösen a fiatalok számára. Korábban a támogatás

pozíciófüggő, vagyis a kutató rangjával, beosztásával arányos volt, ami azt jelentette, hogy főleg az idősebbek, és így szükségképpen nem mindig a legeredményesebb, legígéretesebb munkák kaptak lehetőséget. És akkor hirtelen, egyik napról a másikra, egy-egy fiatal többet fordíthatott a kutatásokra, mint sok idős tanszékvezető professzor – amire korábban nem volt példa.

Az új elosztási rendszer logikusabb és eredményesebb, mégis meg kellett tanulnunk. Sokan nehezen alkalmazkodtak. Kezdetben volt, aki félt pályázni, mert úgy érezte, hogy még nincs „abban a korban”, hogy önállóan pénzt kérjen. Egyes vezetők pedig nem akarták támogatni a fiatal pályázókat. Akkoriban akadt olyan világhírű szakember, aki a zsűrit is zavarba hozta rövidre szabott, formailag sem megfelelő pályázatával. Ez persze nem meglepő, hiszen ma is minden nap tapasztalhatjuk, hogy a társadalmi rendszerek átalakulásában a tudat átformálása az egyik leglassúbb és legnehezebben kezelhető folyamat.

Bármilyen igazságosnak tűnt a független bírálati rendszer, számos hibalehetőség rejtőzött benne. A zsűrielnök például akarva vagy akaratlanul is befolyásolhatta a döntéseket azzal, hogy kinek adta ki bírálatra a pályázatokat. Közismert, hogy vannak keményebb és vannak elnézőbb bírálók, ráadásul ez kis ország; mindenki mindenkinek rokona vagy ismerőse. A bírálat – éppen úgy, mint a polgári öntudatot – tanulnunk kell. Voltak, akiknek ez könnyen ment, másoknak nehezebben. A tudomány gyors és szerteágazó fejlődése miatt néha a szakmai hozzáértés is megkérdőjelezhető volt, még a legnagyobbak esetén is. A mai világlátott, tehetséges fiatalokat érdemes bevonni a bírálat folyamatába – ők talán jól képviselik az előítélet nélküli gondolkozást, és sokszor fiatalos szemtelenséggel, de keményen kimondják véleményüket. Azonban a bölcs és toleráns „idősekre” is nagy szükség van. Ők már tudják, hogy alkalmanként tudománypolitikai szempontoknak is érvényesülniük kell. Egy-egy diszciplínát életben kell tartanunk akkor is, ha időnként nem a legjobb pályázatok érkeznek be az adott tudományterületről. Az elmúlt 22 évben komoly tanulópénzt fizetve alakult ki a mostani eljárásrend. Ezen idő alatt természetesen előfordult, hogy arra érdemesek nem részesültek támogatásban, míg az arra érdemtelenek igen, mert nincs tökéletes bírálati rendszer sem nálunk, sem külföldön. De a hazai társadalomban gyakran előforduló összefonódások, érdek-együttműködések az OTKA-t sohasem jellemezték. Méltán lehetünk büszkéek az OTKA alapító atyáira és vezetőire.

Az OTKA irányítói, az elnökök, a kollégiumi tagok, a bizottságok, zsűri vezetők folyamatosan és sokat dolgoznak a pályázatás finomításán, javításán. Nem egyszer nagy ellenállást kiváltó döntések is születtek. Óriási vívmánynak tartom például a fiatalok kutatócsoport-alapító támogatását. A könyvtártámogatást mindenki hasznosnak érezte. A műszerpályázatokat is – bár ez általában olyan „magyarosan” valósult meg. Mindenki elfogadta, hogy szükség van szabadon hozzáférhető, úgynevezett műszerközpontokra, de ezek legtöbbször csak a pályázatban maradt közhasználatúak. Az élet azonban ebben is segített; a türelmetlen és demokratizáltabb fiatalok ajtón való dörömbölésével és az ellenőrzésekkel sokat javult a helyzet. Az is igaz azonban, hogy a kutatói közösség, bármilyen ragyogó elmékkal büszkélkedjék is, nemigen előzheti meg azt a társadalmat, amelyben gyökerezik; legfeljebb zászlóshajójává válhat.

Nagy előrelépés az angol nyelvű pályázatok és a nemzetközi bírálók alkalmazásának bevezetése. Ez hozzájárul pályázataink független értékelésének továbbviteléhez. Bár ne legyünk naivak, mert a tudományos érdekek és együttműködések határtalanok; ma már különösen.

A zsűrieknek az utóbbi években sokat változott a szerkezete. Ugyanakkor minden formációnak megvan a maga előnye és hátránya is. A szűkebb csoportok tagjai például jobban ismerhetik a hozzájuk közel álló speciális részterületet. A nagyobbakban viszont többen, többféle felkészültséggel és nagyobb összefüggésekben dönthetnek, de nem biztos, hogy ismerik a „finomabb részleteket”. Úgy hiszem, igazán nem is a szervezet az, ami önmagában biztosítékot adhat a fejlődésre és a helyes működésre, az igazi garancia maga az ember. Remélem, hogy hamarosan felnő az új, kutatásra és tudománypolitika továbbfejlesztésére egyaránt alkalmas generáció, és az elmúlt húsz-harminc év kivételes egyéniségei, nagy építői mögött felállhat az a csapat, amelyik biztos kézzel és érzékkel segíti a hazai tudomány további fejlődését a még ésszerűbb és igazságosabb támogatási rendszer kialakításával.

Az OTKA jelenleg minden erőfeszítése ellenére sem segíti megfelelő mértékben a hazai tudomány fejlődését. Pedig ez mindennél fontosabb lenne, mert kis országot csak az oktatása és a kutatása tehet naggyá! De nem az OTKA működésével van gond, hanem az OTKA pénzeszsákjával! Ma hazánkban a nemzeti jövedelem alig 1%-a jut a

tudomány támogatására és az ipar által nyújtott pénz is igen kevés. A fejlődni kívánó, illetve fejlett országok esetén ez az arány 3–5-ször nagyobb. Ezen országokkal összevetve a hazai tudománytámogatás abszolút értéke még kevesebb, alacsony nemzeti jövedelmünk miatt. Ennek következtében számos - külföldön szívesen látott - tehetséget és jól működő, fontos témával, nagy oktatási haszonnal is járó kutatócsoportot veszítünk el.

Mindenkinek tudomásul kellene vennie, hogy a tudomány megfelelő mértékű támogatásán az országunk, unokáink jövője múlik.

...

ANTUS SÁNDOR

Az Élettelen Természettudományi Kollégium tagja (1993–1996), a Kémia II. Zsűri elnöke (1996–1999), az Utazási Bizottság tagja (1999–2002) és a Posztdoktori Bizottság (2003–2006) elnöke, 2008-tól a Műszaki és Természettudományi Kollégium tagja.

Az OTKA alapításakor a Műegyetem Szerves Kémia Tanszékén dolgoztam. Az, hogy a minőségelv alapján lehet majd kutatási támogatásra pályázni, nagy és örömteli meglepetés volt a magyar egyetemeken és kutatóintézetekben. Azelőtt más szempontok is jelentős szerepet játszottak a pénz elosztásában, de a rendszerváltás előtti utolsó tíz-tizenöt évben a minőség és a munka már meghatározó tényező volt. Amikor ösztöndíjjal külföldön dolgoztunk, a nyugat-európai vagy tengerentúli intézetekben már tapasztaltuk a kutatástámogatási alapok működését, ezért nagy várákozás volt bennünk, hogy miként is fog ez „magyar módra” működni.

Először Láng István akadémikus irányításával állt föl egy „csapat” az Akadémián. Az első pályázati ciklusban persze sok probléma merült fel, hiszen senki nem tudta, pontosan mit is kell csinálni. Abban az időben egy nagyon kedves barátom és munkatársam, Gottsegen Ágnes, az Akadémia Kémiai Osztályának titkárhelyettese végezte az adminisztratív munkát, és így „a válla fölött” bele tudtam tekinteni a kémia területén a kulisszák mögé. Az egyeztetések nyomán kezdett kialakulni egy

teljesítménycentrumú pályázati rendszer. Először a kimagasló teljesítményt nyújtó professzorok és munkacsoportok kaptak támogatást – általában csak a szerves kémia területéről beszélek, mert azt ismerem jól –, így például Szántay professzor úr és munkacsoportja (az ő kutatásuk vezetett a Cavinton nevű gyógyszer előállításához). Nem jogtalanul ítélték a támogatásokat vezető személyiségeknek, hiszen nem is lehetett másképp elindulni. Van, aki sarkosan és durván fogalmazva „pofafaktor”-t emleget, de ezek a „pofák” szakmailag hitelesek voltak. Ma az iskola(teremtő) pályázatok nyertesei kerülnek ki az utódaikból. Az első eredményhirdetés után egyáltalán nem volt felháborodás. Csak utólag állítanak ilyet, de ez nem felel meg a valóságnak. Természetesen mi, fiatalabbak szeretnénk volna, ha azok a fiatalok is kaphatnak támogatást, akik már bizonyítottak. Később szélesebb kör, tehát lényegében minden minősített kutató pályázhatott (a minősítés akkor a kandidátusi és a „nagydoktori” fokozat jelentette). Eséllyel azonban csak a nagydoktorok pályáztak, hiszen mögöttük halmozódhatott fel komoly szakmai meritum.

Az OTKA munkájában 1993 és 1996 között vettem először részt az OTKA-szakkollégium tagjaként. Ma is a zsűriek fölött helyezkedik el a szakkollégium, fölötte pedig az OTKA-vezetés – így épül fel a piramis. Akkor a Műszaki és Természettudományi Szakkollégium elnöke Zimányi József akadémikus úr volt, aki igen bölcsen irányította az egyes diszciplínák közötti pénzelosztást, mert lényegében a szakkollégiumok döntötték el, hogy a „föntről” kapott keretből a szakkollégiumhoz tartozó ágak – a mi esetünkben például a matematika, a fizika, a kémia és a földtudomány – mennyit kaphatnak.

A kémián belül két zsűri jött létre, a Kémia I. és a Kémia II., hiszen a kémia két területet ölel fel: szervetlen, komplexkémiai és az elméleti kémia körébe sorolható diszciplínákat, illetve a szerves, a fémorganikus és a bioorganikus kémiát magában foglaló ágakat. Ezért a munkákat két független zsűriben kell összehasonlítani. A felosztást tisztességesen elvégeztük és úgy látom, hogy ez időtállóan mutatkozott.

A 90-es években a pályázatokat még „kézhajtással” kezelték, ami hatalmas munkát igényelt az Iroda részéről. Az Iroda akkor a Könyves Kálmán körúton működött, elég szűk térbe beszorítva. Nagyon lelkes, precíz, munkáját szerető csapat volt, ma is az – ami nem véletlen, hiszen a vezetőjük, Gilyén Zsuzsa hihetetlenül jó

készségekkel megáldott ember, aki nemcsak a kutatókkal tud remek kapcsolatot tartani, hanem a legalacsonyabb beosztású munkatársakkal is. Hatalmas papírtömeget tartottak rendben évekre visszamenőleg, és amikor valamit elő kellett venni, az mindig percek alatt megvolt.

Természetesen a Makara elnök úr által bevezetett számítástechnikai rendszer nagy előrelépést jelentett ezen a területen. Irodai szinten nem múlja fölül a kézi ügyintézés, de a zsűrielnök, a zsűritag és a pályázó is könnyebben kezeli a pályázatot; nincs szükség postázásra, kézi rendszerezésre.

A pályázatok már a kezdet kezdetén is jók voltak. Hiszen amikor az első pályázat után megnyílt a kapu szinte mindenki előtt, azok a nagydoktorok vagy tehetséges kandidátusok pályázhattak sikerrel, akik már eltöltöttek egy-két évet külföldi intézetekben. Tehát a pályázás nem volt ismeretlen a kémikustársadalomban, bár néhány kollégának biztosan problémát okozott.

Az első szakkollégiumi tevékenységem idején Zimányi professzor úr rendkívül nagy hangsúlyt fektetett egy protokoll kidolgozására: a pályázó által megválaszolendő kérdések összeállítására. Az első protokoll komoly szakmai vitákban forrott ki. Utána minden évben módosítottuk kicsit, de az alapelveken nem változtattunk. Megszületett tehát az első kérdőívrendszer, amelyet kézirásos technikával jól lehetett kezelni.

Megítélésem szerint a pontozási rendszer sem volt rossz, az egyes kérdésekhez tartozó pontarányok reálisak voltak. Visszatekintve is úgy érzem, hogy a pontok hetven százalékat objektív mércék alapján lehetett odaítélni, a bírálónak harminc százalékos szubjektivitást adott. Ezt ma is helyesnek tartom, mert egy kutatási téma megítélése meglehetősen intellektuális feladat: művészet. Az pedig alapvető hiba, ha a művészetből kiszorítjuk a személyiséget. Olyan, mintha egy balettet géppel akarnánk eltáncolni. Nyilván a mai komputer technikával a legcsodálatosabb mozgásokra is betanítható egy robot, de az nem ugyanaz, mint amit egy balerina előad – már csak esztétikailag sem. Tehát a szubjektum kizárását butaságnak tartom. Nyilvánvaló, hogy nem uralhatja a szakmát, de a személyiségnek meg kell maradnia. Éppen ez a gyönyörű benne!

Egy pályázatot hárman bíráltak el. Ennek a számnak a meghatározásában egyetértettünk. Az elv nem volt rossz. Ha a három vélemény általában nem különbözött markánsan, átlagoltunk. Ha egy nagyon eltért, akkor kettőre támaszkodtunk, de ha nagyon erősen elütött a többitől, új bírálót kértünk fel. Erre azonban ritkán volt példa.

Ma is és korábban is az a kulcskérdés, hogy a zsűri jól tudja-e kiválasztani azt az opponenst, aki szakmailag kompetens a pályázat elbírálásában. Természetesen alapvető kritérium, hogy független bírálókat válasszunk, márpedig egy kis országon belül ezeket nem könnyű megtalálni.

Amikor a Kémia II. Zsűri elnökétől, Novák professzor úrtól átvettem az elnökséget, megörököltem a minősített kutatók ún. „fekete pontos” listáját, amelyet én is vezettem aztán. Ez a lista azokat a bírálókat összesítette, akik nem küldték vissza időre a pályázatokat. Ennek alapján a szervezkémikus-társadalomban kialakult egy harminc-negyven tagú csapat, amelynek a munkájára számíthatott az ember: ők nagyjából betartották a határidőt, megpróbáltak függetlenek lenni. A kémiai zsűrinek tehát az én időmben volt – és biztosan most is van – egy opponensi bázisa, amely a jó pályázatra, jó témára értelmes véleményt ad.

Azt is el kell mondanom zsűrielnöki emlékeim között, hogy egyetlen kollégával sem találkoztam, aki – egyeztetés céljából – arra lett volna kíváncsi, hogy ki a másik opponens. Persze, kicsi ország vagyunk, és ezért a bíráló körülbelül négy-öt embert sejtetett a pályázat mögött, de sohasem tudta, hogy ki a bírálótársa. Ez „benne volt a pakliban”...

Volt egy gyakorlat, amelyet a Zimányi József, majd a Meskó Attila vezetett szakkollégium is követett. Az egyetemeken sok nehézség lépett fel, és ha az OTKA nem tudott volna hatékonyan segíteni, akkor iskolák haltak volna ki. Tehát legelőször minősítettük a beérkezett pályázatokat. De a zsűrinek volt egy bizonyos mozgásteret, és ezért figyelemmel kísértük, hogy egyes intézetek, kutatóhelyek mikor mennyi támogatást kaptak az OTKA-tól. Nyugodt lelkiismerettel merem mondani, hogy abszolút tisztességes módon értük el – legalábbis abban a periódusban, amíg részt vettem ebben a munkában –, hogy egyik kutatóhelyen sem halt ki olyan téma, amelyik „kihullott volna a zsákból”, ha nem támogatjuk. Tehát az egyik szemünkkel néztük a pályázót, a pályázó munkájának, javaslatának az értékét, a másik szemünkkel pedig a kutatási terület anyagi forrásait. Esetenként bizony egy kicsit gyengébb pályázót is előnyben részesítettünk, mert nem akartuk, hogy megszakadjon a kutatási folyamat. Így életben tudtuk tartani az egyetemeken, a kutatóintézeteken azokat a zsűri által fontosnak ítélt szakterületeket, amelyek megszűntek volna a magyarországi kutatás számára ha nem kaptak volna abban az időben támogatást.

Zsúrielnökként volt egy kockás füzetem mindenféle táblázatokkal, amelyekből láttam, hogy ki mikor pályázott, és ha nem kapott az előző évben támogatást, akkor a következő alkalommal igyekeztünk neki adni – hogy a tudományterülete megmaradjon. Ezek miatt a kis mozgások miatt nem szorítottunk háttérbe egyetlen kiváló pályázatot sem, de az azonosak vagy közel azonosak között érvényesültek a fennmaradást segítő finanszírozási szempontok. Ezt az elvet – mint stafétabotot – zsúrielnökként továbbadtuk egymásnak.

Az OTKA-ban sokáig dolgoztam különböző posztokon, és az OMFB-nek is két cikluson keresztül a tagja voltam – nagyon jó összhang alakult ki a két intézmény között.

Egy darabig mindkét szervezet munkájában rész vettem, aztán már csak az OMFB-ben, és „alattam szűnt meg az OMFB”. Az OMFB megszüntetése nagy kárt okozott, mert megegyezés szerint az OTKA-nál „középműszerek”-re, az OMFB-nél „nagyműszer”-ekre lehetett pályázni. A műszerpályázatról sem az OMFB-nél, sem az OTKA-nál nem lehetett rosszul dönteni. Az a pályázó, aki nem nyert, persze bosszankodott, de ugyanazon az egyetemen vagy szakterületen, vagy egy másik egyetemen a szakma megkapta a készüléket. Tehát mi mindenképpen az egyetemek, kutatóintézetek műszerparkjának kiépítését segítettük, ami nagyon fontos, hiszen infrastruktúra nélkül elképzelhetetlen a modern kutatás. Az OTKA és az OMFB megosztott műszerpályázata nagyon jó konstrukció volt.

Amikor az OMFB-t megszüntették, az OTKA-nál is leállították a műszerpályázatot, pénzügyi okok miatt. Már az utolsó OMFB-pályázat sem műszer-, hanem informatikai pályázat volt. Természetesen az informatikára szükség van az országban, de nem műszerek helyett. Mert ha nem tudok mérni, kísérleteket végezni, akkor nem tudok adatokat értékelni, nincs miről „kommunikálnom”.

Majdnem a kezdet kezdetén megjelent az utazási pályázat. Minden szakterületnek, tehát például a kémiának, a fizikának stb. megvolt a „keretszáma”, és az utazási bizottságban minden szakterületnek volt képviselője. A kémiát én képviseltem.

Az utazási pályázat nagyszerű dolog volt, mert aránylag reális összeg felett dönthettünk, és azokat a kutatókat, akiket rangos konferenciákon kértek fel előadások

tartására, el tudtuk juttatni a találkozókra. Az OTKA tematikus pályázatában volt ugyan „utazási költség” rovat, de ott nem lehetett megfelelő összeget betervezni. A bizottságban a partnereim kiváló kollegák voltak. A „keretek” rugalmas kezelése nem okozott soha problémát.

Amikor az OTKA támogatása megcsappant, ez a pályázat is megszűnt.

Nem mondanám, hogy nem voltak komoly viták, de ezek szakmai viták voltak. Nehéz vitákat a matematikusokkal folytattunk, mert a kísérletes tudományterületen dolgozóknak természetes, hogy a kísérletek miatt olyan források szükségesek, amilyeneket egy matematikus nem igényel. De természetesen az sem igaz, hogy egy matematikusnak papíron, ceruzán kívül nincs másra szüksége. Ellentétes vélemények ütköztek; én azok közé tartoztam, akik azt mondták, hogy a kísérletes tudományterületeknek nagyobb összegre van szükségük. Úgy emlékszem, elindult egy iterálási folyamat, és kialakultak azok az arányszámok, amelyek nagyjából még talán ma is érvényesek. Tehát komoly és szakmai alapon zajló vitákban barátságosan alakultak ki a belső keretek.

A kollégium a zsűrik véleményét – néhány kiugróan magas vagy alacsony támogatás esetétől eltekintve – elfogadta. Kérdések felvetődtek, de ezeket meg lehetett oldani, így nem volt vita a szakkollégium és a zsűri között. Lényegében soha nem volt vita a Kémia I. és a Kémia II. Zsűri között. Az Iroda megpróbálta elosztani a két zsűri között a pályázatokat, és ha szükségesnek találtuk, néhányat kicseréltünk egymás között.

Sajnos, ma sokkal kevesebb pénzt lehet elosztani sokkal drágább környezetben, mert a kutatás egyre drágább lesz. Ez nemzetközi trend, tudomásul kell venni. Az ország a GDP nagyon kis hányadát költi kutatásra, és a mi GDP-nk sokkal kevesebb a nyugat-európai országokénál, vagyis egy jóval kisebb összeg töredékéből kell a magyar tudománynak nemzetközi színvonalon maradnia. De ott van, mert jók a nemzetközi kapcsolataink, együttműködünk külföldi kutatócsoportokkal. Már a rendszerváltás előtt is küldtünk ki anyagokat vizsgálatra, vagy kaptunk vegyszereket kinti barátainktól. Ma már arra is van lehetőség, hogy egy nyugat-európai intézettől több ezer euró támogatásban részesüljön egy magyar kutatócsoportot. Cserébe meg kell osztoznunk a tudományos eredményeken.

Úgy gondolom, az OTKA meghatározó szerepet játszott és játszik ma is a tudományos életben. Az OTKA-t nem gyengíteni, hanem erősíteni kellene. A hatalmas adminisztratív munkát elvégző OTKA Iroda olyan olcsón dolgozik, amilyen olcsón csak lehet. Nagyon csökkentette a munka költségét a Makara elnök úr által bevezetett elektronikus rendszer. Bizonyos fázisokat fel is gyorsított, megkönnyítette a pályázatok kezelését. Ma is úgy gondolom, az OTKA-nál nagyon korrekt, szakmai alapon bírálják el a pályázatokat. Csak a támogatásra szánt összeg kellő emelésére van szükség. Ebbe a kancsóba tehát vizet kellene önteni, mert ezt a vizet nagyon takarékosan, nagyon gondosan locsolták, és ez a locsolás nagyon sok nemzetközileg is elismert virágot termelt. Az OTKA-ba „betöltött” pénz a tudományos kutatásra fordított összeg legetikusabb elköltése.

Tudjuk, hogy innováció nélkül egyetlen ország sem létezhet, ebben nincs vita. De hol kezdődik el az innováció? A mai szemlélet zömmel az, hogy az alaptudományt és az alaptudományon dolgozó szellemi erőt nem tekintik innovátornak. Ez nagy hiba, tudniillik az innováció a PhD-képzésnél kezdődik el, mert először a képzett főt kell kicsiszolni. Mire a képzett fő elkészíti a PhD-értekezését, jártassá válik egy területen, és akkor kerül olyan helyzetbe, hogy egy megfelelő csapatban posztdoktorként dolgozzon még egy-két évet. Ezután már képes arra, hogy egy meglévő találmányt gyártmánnyá fejlesszen, vagy egy kutatást innovatívvá alakítson (a gyógyszerkutatás területéről beszélek). Tehát alaptudomány nélkül nincsen alkalmazott tudomány. Magas alaptudományon épülhet fel a magas alkalmazott tudomány – alacsony alaptudományon semmi sem épül fel. Az innovációs alapot – véleményem szerint – rosszul osztják el, mert a vállalatoktól befolyó összeg 20-25 százalékát az egyetemeknek, kutatóhelyeknek kellene adni. Abszurdum, hogy az egyetemek az OTKA-pályázat egy részéből magát az egyetemet tartják fönt! Természetesen az OTKA-pályázatban rezsiköltség-rovatnak is kell szerepelnie, de az ott megjelölt összeg nem szolgálhat az egyetem fönntartására!

Az OTKA az a kutatási alap, amelynek igenis az alapkutatást kell támogatnia. A játszadozó gyereket – minőségi kritériumok alapján. Ezeket a kritériumokat az OTKA kidolgozta. Nyilván mindig lehet kritizálni, mindig akadnak elégedetlenek. Állítom, hogy a kutatók 90 százaléka – annak ellenére, hogy számos vesztes pályázata van – jónak tartja a bírálati rendszert. Tudják, hogy a legtöbbször nem azért nem nyernek,

mert rossz a pályázatuk, hanem azért, mert nincs forrás, de a támogatásra kapott összeget az OTKA a lehető legegyszerűbben költi el.

Alapvetően a szakmaiság a kritérium. Nagyon örülnék, ha a pénz 80 százalékát megint sorrendiség alapján költené el az OTKA, és 20 százalékot mindig tudna arra használni, hogy szakmagondozás címén támogasson jó pályázatokat. Azt is látni kell, hogy egyetlen kutató sincs mindig a csúcson. Vannak gyengébb periódusai, és egy-két évig erre tekintettel kell lennünk. Bizonyos kutatási terület finanszírozására is szükség van. Az én tanszékemen például több mint ötvenéves múltat tekint vissza az alkaloid kémia kutatása, nagyszerű eredmények születtek. Most, ha egy docensem nyugdíjba megy, nem vehetek fel egy fiatalat a helyére, és ha nem tudom a posztdoktori pályázat segítségével a munkáját biztosítani, akkor nem folytathatjuk a kutatásait. Egy több évtizedes, nemzetközileg elismert iskola szűnik meg akkor, amikor a terület változatlanul a gyógyszerkémiai kutatások homlokterében áll. Ez nonszensz!

A státuszok megszüntetésének kompenzálásában fontos segítséget jelentett a posztdoktori rendszer, ami Lipták akadémikus úr (az OTKA elnöke: 1997–2003) remek kezdeményezése volt, és természetesen Makara elnök úr is fenntartotta, ameddig lehetett. Pénz hiányában kellett bevonni a zászlókat. Ez most Makara elnök úr állhatatos munkájának köszönhetően ugyan újraindult, de a rendelkezésre álló forrásokkal még nem lehetünk teljesen elégedettek. Őszintén remélem azonban, hogy a döntéshozók a Parlamentben mihamarabb felismerik, hogy a tudományba fektetett pénz a legjobb befektetés, és most hazánk jövője a tét.

...

HÁMORI JÓZSEF

1996 és 1998 között az Élettudományi Kollégium elnöke, 2002 és 2006 között az OTKA Bizottság tagja.

Az OTKA-t – mint az alapkutatásokat támogató *pályázati rendszert* – 1986-ban alapította Láng Istvánnak, az Akadémia főtitkárának javaslatára a kormány. A kormánynak kellett alapítania, hiszen a pályázati rendszer költségvetési pénzt használ fel. Feltétlenül fontos volt Láng István szerepe az OTKA alapításában és működésének elindításában.

Később továbbfejlődött az OTKA, és hangsúlyosabbá vált, hogy a pályázati rendszerhez megfelelő bírálati rendszer szükséges. Ez akkor kezdett el kiépülni, amikor Andorka Rudolf lett az OTKA elnöke. Megszervezték a társadalomtudományi, a természettudományi, az élettudományi kollégiumot, és létrehozták az alattuk tevékenykedő zsűriket. Ezek fontos szerepet játszottak a többé-kevésbé pártatlan bírálati rendszer kialakulásában. A „többé-kevésbé” még ma is érvényes, mert a kapcsolatok befolyásolhatják, hogy ki kap és ki nem kap pénzt az OTKA-tól. Aki már nyújtott be pályázatot, nagyon jól ismeri ezeket a jelenségeket – amelyek nem csak Magyarországon léteznek. Tapasztalatból tudom, hogy Amerikában is számítanak a kapcsolatok a döntések meghozatalakor. Mégis azt mondanám, hogy az OTKA bírálati rendszere eléggé objektívnek tekinthető, noha van még javítanivaló.

Már említettem Andorka Rudolfot, aki szívét-lelkét beleadta az OTKA tökéletesítésébe. Talán kétszer vagy háromszor volt alkalmam vele elmenni például a pénzügyminiszterhez, hogy támogatást kérjünk az OTKA-nak. A pályázatokra nagyon kis összeg jutott, és ez évről évre csökkent, nem követte az inflációt. Andorka Rudolf mindent megtett azért, hogy emelkedjen az OTKA költségvetése, és helyell-közzel sikerei is voltak. Halála után Lipták András lett az elnök, aki szintén igyekezett több pénzt mozgósítani az alap kutatások számára. 1996-tól kezdve, amikor Juhász-Nagy Sándortól átvettem az Élettudományi kollégiumi elnökséget, „belülről” is tudtam követni az eseményeket. 2000-ben az Orbán-kormány költségvetése már tükrözte azt az óhaját, hogy sokkal többet kell költeni – nemcsak a kultúrára, ami eleve szerepelt a programjában, hanem a tudományra is, a tudományon belül pedig az alap kutatásokra.

A változást a Tudománypolitikai Bizottság és az Oktatási Minisztérium kezdeményezte. Akkoriban Pálincás József volt a miniszter, aki nagyon jól tudta, mi kell a tudománynak, és egy kiváló államtitkár, Stark Antal segítette őt. Kitűnő költségvetést állítottak össze. Emlékszem, mert 2000-től a Tudománypolitikai Bizottságnak voltam az elnöke, és ott elemeztük a keretszámokat. Rendkívül gyorsan nőtt a kutatásra és fejlesztésre fordítható összeg. Az OTKA számára több mint 10 milliárd forintot terjesztettek elő 2003–2004-re. Ez óriási emelkedés lett volna. Sajnos, 2002-ben az új kormány megszüntette a támogatás növelését, inkább csak stabilizációról lehetett szó. Az OTKA azóta is híján van a szükséges forrásoknak; a

jelenlegi költségvetési forrás nem elégséges az oly fontos alap kutatások megfelelő szinten tartásához sem.

Fölmerült azonban egy másik lényeges kérdés: hová tartozzon az OTKA? Annak idején ide-oda „libeggett”, de tartoznia kellett valahová, mert önálló költségvetési fejezetként nem működhetett – ahhoz túlságosan kis összeggel rendelkezett. A minisztérium, az Akadémia vagy a Miniszterelnöki Hivatal jöhetett szóba.

Emlékezetem szerint az OTKA egészen rövid ideig az Oktatási és Kulturális (Művelődési) Minisztériumhoz csatolódott. De az Akadémia hozta létre, és oda kellett volna tartoznia. Arra viszont pontosan emlékszem, hogy Andorka Rudolf javaslatára sikerült „megmenteni” az OTKA-t: a 90-es évek közepén az akkori miniszterelnök, Horn Gyula kvázifüggetlenséget biztosított azzal, hogy a minisztériumtól az OTKA-t áttette az Akadémiához. A kvázifüggetlenség azt jelenti, hogy az Akadémián belül teljesen különálló egységként működik az OTKA. Az Akadémia költségvetésébe beleértődik ugyan az OTKA jelenleg kb. 6 milliárd forintja – aminek a duplája kellene – , de ebből az Akadémia nem vesz el, legföljebb hozzátesz. Az akadémiai közgyűléseken mindig fölvetették, hogy független OTKA-ra lenne szükség. Sajnos, költségvetési szempontból ez nem teljesíthető. Tartozhatna az OTKA a Miniszterelnöki Hivatalhoz is, de ekkor sokkal érzékenyebben érintenék a politikai változások. Az Akadémián – véleményem szerint – az OTKA nincs kitéve politikai széljárásoknak. Itt legfeljebb tudománypolitikáról lehet szó – és az Akadémiának érdeke, hogy az OTKA minél erőteljesebbé fejlődjön, hiszen a támogatás jelentős része akadémiai intézményekhez kerül, vagy olyan egyetemi kutatóhelyekre, ahol ugyancsak akadémikusok dolgoznak.

Az OTKA tehát az Akadémia költségvetési fejezeteként működik. Mostani elnöke, Makara Gábor rendkívül precízen vezeti, és az adminisztratív munkát is figyelemmel kíséri, irányítja.

Az NSF-ben (amerikai Nemzeti Kutatási Alap) is megvannak a kollégiumok, és ott is szétosztják a költségvetési pénzt. A bírálati rendszer szintén hasonló: 10–12 tagból álló zsűri alakulnak, amelyeket ott bizottságnak hívnak.

Éppen most olvastam a legújabb Nature-ben, hogyan vélekedik a tudománypolitikáról a két amerikai elnökjelölt. Nyilván a szakértők véleményét tolmácsolják, ezt pedig érdemes meghallgatnunk. Mindketten azt hangoztatják, hogy a

pályázati rendszert kell erősíteni. Obama szerint elsősorban az alapkutatásokat kellene az államnak finanszíroznia. Ő megkésztetné a költségvetési támogatást, mert az alkalmazások az alapkutatásból nőnek ki. A piramis építését alulról kell kezdeni – mondja. McCain nem jelölte meg, mennyivel kellene többet juttatni ennek a szférának, de ő is nagyon fontosnak tartja az alapkutatásokat. Mind a két elnökjelölt kitért erre a kérdésre. Ezt azért tartom fontosnak megemlíteni, mert a mi politikusaink szinte teljesen elfeledkeznek arról, hogyan kell a tudománytámogatást fölépíteni.

Az Iroda mindig kiválóan teljesített. Ezt ki kell emelni. Gilyén Zsuzsa irányítása alatt példászerűen oldották meg a feladatokat és ez biztosan ma is igaz. Ő kitűnően együttműködik a mindenkori elnökkel és ez a kollégiumi elnökök munkáját is segíti.

A belső bírálati rendszernek szintén a részese voltam egy ideig. Úgy emlékszem, kezdetben csak két bírálónak adták ki a pályázatokat, és az ő véleményük alapján döntöttek. Később bevezették a pontozást. Ezt a rendszert azóta finomították, mert a bírálónak ma már számos kérdésre kell válaszolnia pontozással, hogy a véleménye pontszámokban jelenjen meg.

Ha a két bíráló megítélése között nagyon nagy eltérések vannak, akkor a pályázatot újabb bírálónak kell kiadni, hogy lenyesegezzék a hibát. Mert ez már tulajdonképpen hiba – ami az amerikai pályázati rendszerben megint csak előfordul olykor-olykor. Ettől függetlenül tagadhatatlan, hogy a „nagy nevek” ma is hamarabb kapnak támogatást, mint a kevésbé ismertek – és ez Amerikában is így van.

Nézzük például az NIH-et (Nemzeti Egészségügyi Intézetek). A kutatóintézeteket pályázat nélkül finanszírozza. Tehát aki ott dolgozik, támogatást élvez, akár jól teljesít, akár nem. Emellett az NIH pályázati rendszert működtet. Ennek forrása csökkent a Bush-kormány alatt – olyannyira, hogy ma a pályázatoknak kb. csak 10%-át tudják finanszírozni. Nem ennyi pályázatot fogadnak el, hanem 30%-ot, de a többieket pénz hiányában nem támogatják. Obama éppen azért szeretné a forrást bővíteni, hogy a 20%-nyi jó pályázó juthasson kutatási támogatáshoz. De most, amikor 10%-ot tudnak csak finanszírozni, a kapcsolati rendszer rendkívül erősen működik.

A jelenlegi kormányzat Magyarországon – furcsa módon – nem ismerte fel, hogy Amerikában a fejlesztés és a technológia szilárd alapkutatási rendszerre épül.

Remélem, a következő kormányzat változást hoz. Hiszen bennünket is érint, hogy Amerikában mennyit költenek alap kutatásra. Nemcsak azért, mert példa, hanem azért is, mert jó néhány kutatótársam közös pályázatokban vesz részt. És nem mindegy, hogy mennyi külföldi eredetű pénzzel tudunk itthon dolgozni akkor, amikor nagyon kevésbé emelkedik a magyar hozzájárulás.

Az én kollégiumi „társam” Zimányi József volt, aki a Műszaki és Természettudományi Kollégiumot vezette, amikor az Élettudományi Kollégiumot irányítottam. Mindig nagy vitát váltott ki, hogy megörököltük a tudományterületekre juttatható támogatás százalékos megoszlását. A társadalomtudomány 20%-ot kapott, amit sokan túlzónak tartottak. De Andorka alatt nem lehetett szó változásról, és később is mind a két kollégium elnöke tiszteletben tartotta ezt a döntést. 20% valóban sok, világviszonylatban sehol sem költenek ennyit társadalomtudományra. De abból a kis összegből, amelyet az OTKA kapott, ez a 20% mindenképpen segítséget jelentett a társadalomtudományok művelőinek. Sokkal erőteljesebb vita volt azonban az élő és az élettelen tudományok finanszírozási kvótája körül, mert Zimányi József oroszánként harcolt a természettudomány támogatásáért. Amikor a „küzdőterre” léptem, talán 44% jutott a természettudományi és 36% az élettudományi pályázatokra. Egy-egy százalékkal tudtunk csak időnként javítani ezen az arányon az élettudomány javára, mert a fizikusokkal nagyon nehéz volt szembeszállni. Amikor lemondtam a kollégiumi elnökségről, már enyhült a feszültség.

Az Élettudományi Kollégiumban is adódtak viták. A négy agrártudományi zsűri kapcsán többször felvetődött, hogy egyes munkák az alap- vagy az alkalmazott kutatások körébe tartoznak-e. Az agrártudományi zsűrielnökök, persze, erősen védtek a pályázókat. Úgy gondolom, hogy az elmúlt időszak alatt a legnagyobb fejlődés a molekuláris biológia finanszírozásában mutatkozott. És ez az agrártudományi kutatások egy részének is jó hír volt.

A szupraindividuális – az élőlények, illetve az élőlények és környezetük kölcsönhatását vizsgáló – kutatások esetében szintén megkérdőjelezték időnként a tudományosságot, felrötták a külföldi közlemények, a magas impakt faktorú publikációk hiányát. Én továbbra is védem azt az álláspontot, hogy ezen a területen

ugyancsak fontos munkát végeznek, tehát finanszírozni kell a pályázatokat. De meg kell vizsgálni, hogy mi az alap kutatás és mi nem az. A fejlesztés és az alap kutatás két különböző dolog. Ezt kellene elsősorban figyelembe venni az összes zsűri ténykedésekor.

...

KALAUS GYÖRGY

1991–1994 és 2003–2006 között a Kémia II. Zsűri, 1995–1998 között az Élettelen Természettudományi Szakkollégium tagja, 1996–2002 között a Posztdoktori Bíráló Bizottság tagja, 1997-től elnöke.

Az OTKA megalakulását nem éreztem az első pillanatban. Gondolom, az esemény híre az Akadémián keresztül szivárgott be a kutatói szférába, és nem mindenki kapott információt arról, hogy egy új pályázati lehetőség jött létre. Csak akkor kaptuk fel a fejünket többen is, amikor megjelent az írásos tájékoztató. Láttuk, hogy nagyon értékes kezdeményezésről van szó, amiből nem szabad kimaradni. A következő, meghirdetett pályázaton már sikeresen vettem részt.

Az első fordulót követően önállóvá vált az OTKA, és megalakította a különböző tudományterületek szakkollégiumait, azokon belül pedig a zsűriket. Először arra kaptam felkérést, hogy a Kémia II. Zsűri munkájában vegyek részt. A Kémia II. Zsűrihez tartozott a szerves kémia, a biokémia és az élelmiszer-kémia, a műszaki kémia, valamint a műanyagkémia, tehát azok a területek, amelyeket nem soroltak a szervetlen kémia, az elméleti kémia vagy a fizikai kémia körébe. Az első elnök, akivel dolgoztam, Novák Lajos professzor úr volt. A zsűri tagjai rotációval cserélődtek, egy kutató 3-4 évig lehetett a zsűri tagja. Utána vagy megköszönték a munkáját, vagy a megfelelő szakterület szakkollégiumába kooptálták. Így kerültem én is az Élettelen Természettudományi Szakkollégiumba.

Ebben a grémiumban is három évig dolgoztam. Ott már a kollégák a matematikától kezdve a fizikán át a műszaki tudományokig számos területet képviseltek. A különböző zsűriek által véleményezett dolgozatokat újrólág átnéztük, értékeltük – egy újabb szűrőn bocsátottuk át. A szakkollégium akkori elnöke Zimányi

József akadémikus volt, akinek korrekt és a lényegre törő munkája jellemezte a testület tevékenységét. Úgy gondolom, hogy a zsűri, majd a szakkollégium bírálata után valóban azok a pályázatok nyertek, melyek megérdemelték a támogatást.

Lipták András akadémikus, az OTKA Bizottság elnöke 1996-ban vetette föl, hogy szükség lenne egy olyan bizottságra, mely – a lehetőség adta kereteken belül – kiválasztja a „posztdoktori ösztöndíjra” érdemes fiatalokat. Abba a szerencsés helyzetbe kerültem, hogy a szakkollégium engem is jelölt ebbe a bizottságba. A Posztdoktori Bíráló Bizottság az első évben Lipták akadémikus vezetésével működött. Ekkor alakultak ki azok a premisszák, amelyeket aztán a későbbiekben finomítottunk, és valóban ki tudtuk választani azokat a fiatal kutatókat, akik erre az ösztöndíjra érdemesek. A megmérettetésre azok a 35 év alatti kutatók pályázhattak, akik PhD-fokozattal rendelkeztek és volt olyan intézmény, valamint vezető kutató, aki befogadta őket és egyúttal felelősséget vállalt azért, hogy a munkájukat felügyeli s féléves-éves jelentés alapján értékeli a tevékenységüket.

A posztdoktori ösztöndíj egyik célja az volt, hogy a legtehetségesebb fiatal kutatók indíthassanak önálló témát és a megfelelő intézményben – egyetemen vagy kutatóintézetben – vezető, vagy középvezető kutatókká válhassanak azáltal, hogy a posztdoktori ösztöndíj keretében végzett munkájukat továbbfejlesztik, majd annak folytatásaként akadémiai doktori tudományos fokozatot is szerezhettek.

A másik, nem titkolt, Lipták akadémikus által többször is hangoztatott cél az volt, hogy az olyan fiatal kutatókat, akik külföldre távoztak, meg kell próbálni hazacsábítani és lehetőséget teremteni az itthoni kutatómunkájukhoz.

Lipták akadémikus úgy igyekezett összeállítani a Posztdoktori Bizottságot, hogy az minden tudományterületet lefedjen, a tudományterületek elismert és empatikus személyiségei kerüljenek a bizottságba. Ez a bizottság megalakulásakor kilenc főből állt, ami a későbbiekben is elegendőnek bizonyult, mert a kiválasztott kollégák közül többen is a sajátjukéhoz közel álló tudományterülethez szintén magas szinten értettek. Amint említettem, kezdetben Lipták András volt a bizottság elnöke, de az OTKA-elnökség mellett az Akadémián is osztályelnökké választották, így lemondott erről a tisztségéről, és engem kért meg a bizottság vezetésére. Ez a választás elsősorban annak szólt, hogy az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon vezető szerepet

játszottam és a hallgatóim gyakran részesültek díjazásban. A felkérés nagy megtiszteltetés volt a számomra, hiszen már kezdetben is két akadémikus segítette a bizottság munkáját, ma pedig öt akadémikus van az akkori bizottság tagjai között. Felsorolom a felkértek névsorát: Barnabás Beáta, aki a mezőgazdasági tudományok doktora volt abban az időben, és az MTA Mezőgazdasági Kutató Intézetében dolgozott; Csikor Ferenc, a fizika tudományok doktora, aki az ELTE Elméleti Fizika Tanszékén oktatott; Farkas János a szociológia tudományok doktora, a Budapesti Műszaki Egyetem Szociológiai és Kommunikációs Tanszékének professzora; Hetényi Magdolna professzor asszony a Szegedi Tudományegyetem Ásványtani, Geokémiai és Kőzettani Tanszékéről; Patyi László akadémikus, aki az MTA SZBK Enzimológiai Intézetében volt vezető kutató; Péter Katalin, a történelemtudomány doktora, az MTA Történelemtudományi Intézetéből; Prékopa András akadémikus, aki az ELTE Operációkutatás Tanszékét vezette; és végül, de nem utolsó sorban Sótonyi Péter professzor, aki a Semmelweis Egyetemen az orvosokat képviselte ebben a bizottságban. A felsoroltak nemcsak a tudományos háttérük, hanem a fiatalság és a tudomány szeretete révén kerültek be a grémiumba.

Olyan jó bizottságban nagyon ritkán ül az ember, mint amilyen ez volt. Szinte ünnepnek tartottam minden ülésünket. Nyáron került sor általában a felvételikre, és ezek 3-4 napig tartottak, mert minden jelentkezőt meghallgattunk az írásbeli pályázat elbírálása után. A fiatalokkal elsősorban a szakmailag kompetens bizottsági tag beszélgetett, de a többi tudományterület képviselői is fölmérték a pályázók intelligenciáját, tudománnyal való kapcsolatát. A meghallgatás feszültségoldó beszélgetéssel indult, és mondhatni, hogy baráti légkörben folyt le. A bizottság tagjai végül mindig egyetértettek abban, hogy ki jusson a pályázott ösztöndíjhoz.

Az első évben, 1996-ban, 15 kutató támogatására volt lehetőség. Azt nem tudom megmondani, hogy hányan jelentkeztek, de azt tudom, hogy ez a bizottság nagyon emberi módon igyekezett kiválasztani a támogatásra érdemes 15 fiatalat. Később egyetlen bizottsági tagnak sem maradt keserű a szája azért, mert „az én tudományterületemről senki sem jutott be”, vagy „az én tudományterületemről nem két jelölt jutott be” a támogatottak közé. Nyugodt szívvel mondhatom, hogy mindig egységes volt a véleményünk. A későbbiekben az OTKA különböző tisztségviselőitől gyakorta hallottam, hogy az OTKA Posztdoktori Bizottságában van a legjobb légkör.

Az ösztöndíjasok száma ezt követően évenként 15 fővel gyarapodott. 1999-ben az OTKA Bizottság döntése értelmében a támogatásban részesített kutatók száma már 50 főre emelkedett. Az OTKA Bizottság 2001. szeptemberi ülésén döntött arról, hogy ezt a létszámot 70 főre emeli. Ezek a számok az új ösztöndíjasokat jelentették, ugyanis a rátermett és az elvárt eredményeket fölmutató fiatal kutatók másodévre, sőt harmadévre is kaphattak ösztöndíjat.

Az egy évre megítélt bér jellegű támogatás 1996-ban 50 ezer Ft, 2002-ben, amikor befejeztem a bizottságban végzett munkámat, 150 ezer Ft volt. Akkor már tudtuk, hogy 2003-tól 225 ezer Ft/főre emelkedik a havi fizetés, amely kiegészült a 13. havi fizetéssel. A dologi kiadásokra az OTKA Bizottság minden nyertes részére további 1,5 millió Ft-ot biztosított évenként. Mivel a kutatási területek legnagyobb része műszer-, anyag- vagy vegyszerigényes, ez a 1,5 millió Ft nagymértékben segítette elő az ösztöndíjasok munkáját. Talán érdemes megemlíteni, hogy ennek az összegnek a 15 százaléka a fogadó intézményt illette meg, rezsiköltségeként. Nagyon lényeges, hogy a 1,5 millió Ft-on felül 200 ezer Ft-ot lehetett évente fordítani konferencián való részvételre. Akkor ebből az összegből az ösztöndíjasok nemcsak egy, hanem több konferenciára is eljuthattak, alkalmasint tengerentúli konferencián is részt vehettek.

Az OTKA Bizottság a posztdoktori kutatásra a 2002–2003-as évre 419 millió Ft-ot különített el, és ebből fedezték az előbb elmondottakat. Ezenfelül a Bizottság – az Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért keretén túl – évente 5 millió Ft-tal támogatta a Magyary Zoltán posztdoktori ösztöndíjasokat is.

A támogatással végzett kutatások eredményeiről az OTKA Hírlevélben évente rövid ismertetőket jelentek meg. Nagyon fontosnak tartom, hogy a Magyar Tudomány Ünnepehez kapcsolódóan máig tartó rendezvénysorozatot indított el a Bizottság és az Iroda, Gilyén Elemérné vezetésével. A Magyary Zoltán és az OTKA posztdoktori ösztöndíjasok találkozóit különböző egyetemi városokban tartották és tartják, ahol a legeredményesebb kutatók beszámolnak a munkájukról. Nagyon kellemes két napot töltöttünk és töltünk el egy-egy helyszínen, ahol az első nap általában városnézéssel és ebéddel kezdődik. Utána meglátogatjuk az egyetem tanszékeit és nevezetességeit, este pedig fogadás van. Másnap kerül sor a tudományos előadásokra. Az előadásokat (kb. 8–10 van egy évben) vita követi. A délutáni órákban kerekasztal-beszélgetést rendezünk, ahol az ösztöndíjasok sok olyan kérdésre kapnak választ, amelyre más fórumon nincs

lehetőség. Ezek a beszélgetések nagyon kellemes légkörben zajlanak le, és addig tartanak, hogy a legutolsó vonattal legalább Budapestig vissza tudjanak utazni a résztvevők.

Még ma is örömmel emlékszem vissza azokra az időkre, amikor nagyon sok tehetséges fiatallal ismerkedhettem meg és elmondhatom, hogy rengeteget tanultam tőlük. Kémikus létemre biológiai, matematikai, fizikai, humán és társadalomtudományi természetű ismeretekre tettem szert a meghallgatások során, ami felejthetetlen élményt nyújtott. Egy fiatalember például hihetetlen lelkesedéssel beszélt a gazdaságos haltenyésztésről, amihez nagyszerű fizikai, biológiai és mezőgazdasági ismeretekkel is rendelkezett. Több szociológus pályázó ma ismert újságíró. Az én tudományterületemen a korábbi ösztöndíjasok közül sokan már vezető kutatók, rangos egyetemi oktatók.

...

HORVÁTH ATTILA

A 90-es években a Kémia I. Zsűri tagja, 2006 és 2008 között ugyanennek a zsűrinek az elnöke.

Az OTKA munkájában már a 90-es években részt vettem, akkor a Náray-Szabó Gábor által vezetett Kémia I. Zsűri tagjaként. Az a három év nagyon érdekes, izgalmas volt, és merőben más, mint az utóbbi három, amikor ugyanennek a zsűrinek az elnökeként munkálkodtam.

A különbség egyfelől abból ered, hogy a 90-es években nem használtunk számítógépes rendszert sem a benyújtott, sem a futó pályázatok értékelésekor. Egy-egy zsűritagnak általában 8–10 pályázatot kellett értékelnie a pályázat és a beérkezett bírálatok alapján. A bírálók közül néhányan még kézzel írták a pályázatról alkotott véleményüket. Akkor az anyagi igények is mások voltak. Egy-egy kutató általában kisebb támogatást kért, pedig úgy emlékszem, az OTKA reálértékben legalább akkora összeg fölött rendelkezett, mint ma. Ezért a pályázatoknak gyakran több mint a fele nyert. Most a százalékos nyeresési esély 20 százalék alá is csökkenhet. A tapasztalataim nagyon jók voltak, és amikor elvállaltam a zsűrielnöki munkát, úgy gondoltam, nyugodtan alapozhatok rájuk. Ez csak részben bizonyult helytállóknak, hiszen a feltételrendszer közben megváltozott. Ráadásul az OTKA ebben az időszakban költözött

át a Könyves Kálmán körútról a Czuczor utcába, s az elektronikai rendszer fokozatosan épült, és ebbe is bele kellett mindenkinek tanulnia, pályázóként, bírálóként és zsűri tagjaként egyaránt.

A változások között két tényezőről már szót ejtettem, de azt is feltétlenül meg kell említeni, hogy a pályázatok minősége jelentős mértékben emelkedett. A magyar kutatók leleményesek, és föltérképezik, hogy milyen szintű pályázattal van esélyük a nyeresre. Egyértelműen kitűnt, hogy a 2000 utáni pályázatok szakmai színvonala magasabb a korai pályázatokénál.

További különbség, hogy a befejezett pályázatok zárójelentésének értékelése és az azzal kapcsolatos tapasztalatok megbeszélése – emlékeim szerint – a kezdeti időszakban nem került a zsűri ülésén szóba, és a futó pályázatok éves jelentésével sem találkoztam. Amikor zsűrielnökként vettem részt a munkában a pályázatok éves jelentésének ellenőrzési rendszere is kialakult. Így lehetővé vált, hogy a nehezen induló pályázatok esetében az éves jelentés benyújtása után egyéb információkat és kiegészítést kérjünk a vezető kutatótól. Ez jelzésként is szolgált arra, hogy eredményesebb kutatást vár az OTKA. A zárójelentések publikációs adatainak feldolgozása alapján azt találtuk, hogy az 1 MFt támogatásra jutó impakt faktor a kutatás hatékonyságának egy mutatója lehet. Ezt felhasználva megvizsgáltuk, hogy az adott mutatójú zárójelentések gyakorisága miként változik a mutató függvényében. Előfordult, hogy normális eloszláshoz hasonló egyetlen maximumot mutató görbe keletkezett, de a három év alatt találkoztam két lokális maximumú gyakorisági görbével is. Ez a feldolgozás is segíthet a kiváló eredménnyel záruló pályázatok kiválasztásában. Az előzőekben megfogalmazott mutató alkalmas arra is, hogy a hazai és más országok kutatóinak teljesítményét összevessük. A három év alatt értékelt zárójelentések alapján nyugodtan kijelenthetem, hogy a hazai kutató teljesítménye, ilyen módon mérve, legalább olyan jó, de inkább jobb, mint például egy amerikaié.

Ezt a mérőszámot felhasználtam a zárójelentések értékelésekor. Megvizsgáltam, miért teljesít valaki a statisztikai feldolgozás alapján várható átlag alatt, hiszen ennek számos oka lehet, és azt is, hogy mely pályázatok értek el maximális mutatót. Tudjuk ugyanis, hogy a maximum eléréséhez rendkívül jó konstelláció szükséges.

Az első két évben erről nagyon élénk eszmecserét folytattunk, és persze arról is, hogy egyes tudományterületen az impakt faktorok nagyon különbözőek lehetnek. De

léteznek rangos „gyűjtő folyóiratok”, amelyekbe minden tudományterületről be lehet jutni. Az én szakterületemen például a Journal of Photochemistry and Photobiology kisebb impaktfaktorú, mint az Inorganic Chemistry, de egy fotokémikus is publikálhat az utóbbiban. Úgy gondolom, az OTKA-nak az egyik ki nem mondott célja, hogy a magyar kutatókat a kiemelkedő folyóiratokbeli publikálásra sarkallja. A három év alatt többször találkoztam Science-ban és Nature-ben megjelenő cikkekkel.

Az OTKA–NKTH-pályázatok esetében a kért összegek lényegesen magasabbak, mint az OTKA-pályázatoknál.

Azt gondolom, hogy a rendszeres OTKA-pályázók az NKTH-hoz is kiemelkedő színvonalú pályázatot nyújtanak be. Itt azonban a gyakorlati alkalmazás lehetőségét is fel kell mutatni és megjelentek olyan pályázatok, amelyek egészen a termelésig szándékoztak eljutni az alapkutatástól. Ez persze jó, csak ez a kutatás egészen más közegbe való. A zsűri véleménye ezeknek a pályázatoknak az esetében is nagyjából olyan módon alakult ki, mint az OTKA-pályázatoknál. Sok olyan pályázat akadt, amely érdemes lett volna támogatásra a nyerteseken kívül is. Zsűritársaimmal bizonyosak voltunk abban, hogy tudásunk szerint a legtisztességesebb sorrendet állítottuk fel. A végső döntés azonban nem csak rajtuk múlt. Az NKTH-val való, következő egyeztetésben már nem vettünk részt. Nem tudom pontosan, milyen szisztéma szerint döntöttek végül.

Azt is el kell mondanom, amit több egyetemről hallottam a kutatótársaktól: az OTKA-pályázatok elnyerése nagy presztízzsel jár. Más, jelentősebb összeggel támogatott pályázatokon gyakran könnyebb bekerülni a támogatottak közé, mint a Kémia I. vagy II. Zsűriben.

A European Research Association-pályázatok két ország kutatói együttműködését támogatják. A rendszer megköveteli, hogy mindkét európai ország kutatójának a munkája igen magas színvonalú legyen. Mi azokat a pályázatokat értékeltük, amelyekben a vezető kutató vagy a partner magyar volt. De nemcsak a pályázó ország kutatói, hanem a világ más pontjáról felkért kutatók is bíráltak, és a döntés két lépcsőben született meg. Először rövid pályázati anyag alapján az adott ország illetékes zsűrije A-B-C kategóriákba sorolta a pályázatokat. Ezt a lépést követte egy nemzetközi egyeztetés. Pozitív döntés után a legjobb pályázatok anyagát kellett

kibővíteni a pályázóknak. A második fokozatban életre hívott ad hoc zsűri elnökeként is dolgoztam. Ebben a lépésben is A-B-C kategóriába soroltuk a pályázatokat, és ezt követte a nemzetközi összevetés.

Nem könnyű az összehasonlítás a többi kutatástámogató alappal, mert például az NSF-ben mások az anyagi feltételek, a működési szabályok, és más a pályázók attitűdje is. A gazdagabb környezetben rendkívül szabad kezet kaphatnak a kutatók a megtervezett projektek végrehajtásában. Amerikában nem az intézmény kezeli a pályázatra kapott összeget, hanem maga a kutató, külön bankszámlán. Ez természetesen azzal jár, hogy ha bármiféle apró probléma adódik a pénz körül, többé nem kap az illető támogatást.

Nagyon fontos az a háttér, amelyet az OTKA Iroda munkatársai biztosítanak a munkánkhoz. Amikor a zsűri előző elnökét, Fogarasi Gézát kérdeztem a tennivalókról, a saját tapasztalatai átadását követően azt mondta: forduljak bizalommal a hölgyekhez, ők mindenben segítenek. Valamennyi, de különösen az utóbbi jó tanácsnak bizonyult. Nemcsak azok a hölgyek rendkívül segítőkészek, akikkel közvetlen kapcsolatba kerültünk a munka során, hanem az egész OTKA Iroda a magyar tudományt szolgálja. Ez példaértékű, és hozzájárul az OTKA-pályázatok elnyerésének presztízséhez is. Köszönettel tartozom a három év során a Kémia I. Zsűriben meghatározó munkát végző minden zsűritagnak, akik kitűnő partnerek voltak a tárgyilagos döntések meghozatalához szükséges algoritmusok kidolgozásában. Természetesen ezek és a pályázatok sorrendjének kialakítása során esetenként élénk vitát folytatunk, de mindig megtaláltuk a konszenzushoz vezető utat.

...

SZÖGI LÁSZLÓ

A Könyvtárbizottság elnöke 1998-tól 2006-ig.

Az ezredfordulón már olyan fontossá vált az elektronikus adatbázisok beszerzése, hogy az Oktatási Minisztérium kezdeményezte az Elektronikus Információs szolgáltatás (EISZ) fölállítását. De hamarosan kiderült, hogy az EISZ nem tud minden szükséges adatbázist

beszerezni az akadémiai szféra részére. Márpedig a rendkívül drága, nagy nyugati cégek által szállított adatbázisok nélkülözhetetlenek a kutatáshoz. A magyar kutatóhelyeknek kevés a pénzük, ezért az EISZ egyes adatbázisait nemzeti konzorciumban lehet megszerezni – így használhatják sok helyen a drága rendszereket, például a Web of Science-t vagy a Science Directet.

Vannak azonban ún. szakadatbázisok, amelyek szintén nagyon fontosak, de például csak a kémikusok, a csillagászok, a képzőművészek vagy az irodalmárok használják őket. Ezeket szintén nem tudja megvásárolni egy-egy egyetemi könyvtár: több millió, több tízmillió forintba kerülnek, és állandóan nő az áruk. Ezért az OTKA elnöksége 1998-ban elhatározta, hogy Könyvtárpályázatot ír ki, kifejezetten adatbázisok beszerzésére. Ekkor a 80 millió forintos keretből 2–15 millió forint közötti összegekre lehetett pályázni, egyetemek közötti összefogással. A kezdeményezés az egyetemi szférából indult ki, de mások is csatlakoztak hozzá, elsősorban akadémiai intézetek.

A Könyvtárbizottságban helyet kaptak a legnagyobb egyetemek könyvtárainak vezetői, néhány akadémiai intézet képviselői – összesen tizenketten. Először tájékoztató, előkészítő bizottság alakult, amelyik javaslatot tett a munka módszerére. A Könyvtárbizottság azután elnököt választott – engem ért ez a megtiszteltetés, és működése során végig én vezettem a testületet. Először kidolgoztuk a pályázati feltételeket, amelyek kezdetben könnyebbek voltak, de az anyagi helyzet rosszabbodásával egyre szigorodtak.

Eleinte bármilyen kis tudományterületről benyújthattak pályázatot adatbázisra, amelyet aztán kevés intézmény használt. Ilyenek voltak például a képzőművészeti adatbázisok. Mivel nem ismertük még a felhasználói adatokat, elég sok adatbázist vásároltunk. Egyrészt akkor olcsóbb rendszereket is vettünk, másrészt a kísérleti fázisban az volt a célunk, hogy minél több adatbázist szerezzünk meg az ország számára. De a szétsztható összeg kevésnek bizonyult, és megjelent az önrész, amely egyre nőtt. 2004-ben konzorciumként 3–35 millió forintra lehetett pályázni, 10 százalékos önrésszel; 2006-ban, amikor utoljára írtunk ki Könyvtárpályázatot, szintén 3–35 millió forintra pályázhattak, és ezen felül 25 százalékos önrészt kellett fizetni. Azt elfogadhatónak tartom, hogy az egyetemeknek is kell áldozatot vállalniuk, csak az a kérdés, hogy van-e rá pénzük.

A Könyvtárbizottság általában március körül hirdette meg a pályázatot. Ekkor fel kellett állniuk a konzorciumoknak: minden társuló egyetemnek vagy akadémiai intézetnek szándéknyilatkozatot kellett tennie arról, hogy részt kíván venni a konzorciumban. A jelentkezők körülbelül három hónap alatt beszerezték az árajánlatokat a külföldi cégektől. Az pályázati űrlappal együtt az árajánlatot és a konzorciumi nyilatkozatokat is be kellett nyújtani. Bevezettük, hogy minden konzorciumot más-más intézmény irányítson, hiszen a legtöbb adatbázisra mindenkinek szüksége volt, viszont a szervezés, az adminisztráció sok munkával járt. Ezért például a Műegyetem egyes fizikai-kémiai adatbázisok ügyét intézte, az Egyetemi Könyvtár a humán adatbázisokét, a Miskolci Egyetem az anyagtudományét és így tovább. Tehát volt egy anyaintézmény, amelyik szervezte a maga konzorciumát, és egy-egy intézmény több konzorciumban vett részt. Így megoszlott a munka és a teher is.

A következő évben, persze, új árajánlatot kellett kérni, amely általában magasabb összeget tartalmazott a korábnál. Azt is meg kellett gondolni, hogy hány egyidejű hozzáférést vásároljunk – például csak öten vagy akárhányan használhassák egyszerre az adatbázist. Úgy kellett megtalálnunk a leggazdaságosabb megoldást, hogy közben minél több adatbázist szerezzünk be. A legfontosabb adatbázisokat folyamatosan megvásároltuk: például a Chemical Abstractset óriási erőfeszítéssel, de minden évben megvettük, és mindenki hozzáfért, akinek szüksége volt rá. Kezdetben a Web of Science-t is mi finanszíroztuk, csak később került át az EISZ-hez.

Érdeemes feleleveníteni, hogyan változott a Könyvtárbizottság politikája. A kezdet kezdetén ugyanazt az adatbázist két konzorcium is megvehette. Rögtön kiderült azonban, hogy ez túl drága, ezért előírtuk, *egy-egy adatbázist csak egyetlen konzorcium* vehet meg az országban. Másrészt *minél több résztvevő* volt egy konzorciumban, minél inkább országos volt a konzorcium, annál nagyobb eséllyel pályázhatott támogatásra. A kezdetben rendelkezésre álló összeg eleinte nőtt, majd fokozatosan csökkent. 2001-ben és 2003-ban 200 millió, 2002-ben 250 millió forintunk volt, a vége felé 100–140 millió. Tehát nem rendelkezünk nagy összeg fölött, és ebből is egyre kevesebb adatbázist lehetett megvásárolni.

Az adatbázisok 80 vagy akár 90 százaléka műszaki-természettudományos volt, és a fizikusok, vegyészek, biológusok, orvosok, mérnökök nagyon ambicionálták, hogy részt vegyenek a konzorciumokban. A humán tudományok iránt kisebb érdeklődés

nyilvánult meg. Mi azonban szeretnénk volna legalább egy-két olyan adatbázist is támogatni, amelyet a humán tudományok művelői használhatnak. Ez részben sikerült: általában az Akadémiai Könyvtár és az Egyetemi Könyvtár vállalta fel egy-egy „humán” konzorcium megszervezését. Így tettünk szert a viszonylag olcsó Philosophers’ Index és az MLA International Bibliography irodalmi-nyelvészeti adatbázisra.

Eleinte körülbelül 50 pályázat érkezett be, a vége felé már kevesebb. Mivel megköveteltük a nemzeti konzorciumot és előírtuk, hogy az adatbázisok között nem lehet átfedés, mindenki „összeállt”, aki érdekelt volt egy adatbázisban. Ezért csökkent a konzorciumok száma, de még így is kaptunk évente 30 pályázatot, amelynek általában a felét tudtuk támogatni. A legfontosabb 5–8 adatbázist azonban minden évben megvettük.

A döntések előkészítéséhez a bizottság tagjaiból 3-3 személyt jelöltünk ki, lehetőleg úgy, hogy ne vegyenek részt abban a konzorciumban, amelyiknek a pályázatát elbírálták. Ezt a kritériumot egy idő múlva már nem volt könnyű betartani, mert szinten mindenki érdekelt volt a konzorciumok többségében. Mindenesetre a bírálónak értenie kellett valamennyire az adott tudományterülethez, bár nem a tudományos teljesítményt, hanem az adatbázisok árait és a vásárlási feltételeket kellett mérlegelni. A három vélemény pontokban fejeződött ki, és a pontok alapján kialakult egy sorrend. Ezután az egész bizottság összeült és – a legutolsó lépésben szavazással – döntött a támogatásról.

Úgy gondolom, hogy a Könyvtárpályázat két szempontból is nagyon hasznos volt. A magyar könyvtárak hosszú ideig belterjesen működtek, minden egyetem a maga birodalmát építgette. Nagyon nehéz volt rávenni az egyetemeket például a folyóirat-beszerzések összehangolására, mert ameddig lehetett, mindenki mindent megvásárolt. Az Egyetemi Könyvtár számtalan kísérletet tett az egyeztetésre: azt indítványoztuk, hogy egy folyóiratot csak egy-két megrendelő fizessen elő és a lapokat közvetítsük egymás között. De a javaslatot elutasították, mert mindenki a saját polcán akarta látni a folyóiratot. Most már felismerték az egyetemek, hogy lehetetlen mindent megvásárolni. Ez az OTKA-program rákényszerítette az egyetemeket és a könyvtárakat az együttműködésre. Akarva-akaratlanul konzorciumot kellett alakítani, tárgyalni kellett egymással. Amikor bevezettük az önrészt, a konzorcium bővítésében is érdekeltté váltak

a résztvevők, mert az egy pályázóra eső önrész így kisebb lett, ami megint csak együttműködésre kényszerítette a könyvtárakat.

Az is nyilvánvaló, hogy a tudományos kutatás már-már válságba jutott volna az OTKA kezdeményezése nélkül. Az egyetemek nem tudták volna megvenni azokat az adatbázisokat, amelyekhez a konzorciumban hozzájutottak. Lehet, hogy egyet vagy kettőt megrendelhetek volna, de tízet már nem.

Aztán eljött az a pillanat, amikor az OTKA Bizottság – a költségvetés csökkenése miatt – úgy gondolta, hogy a könyvtártámogatás az Elektronikus Információs szolgáltatás feladata. Az EISZ-t az állami költségvetés tartotta fenn és korábban az EISZ-bizottságba az OTKA is delegált képviselőt. Egy ideig én képviseltem ott az OTKA-t: el kellett érni, hogy az EISZ olyan adatbázisokat vásároljon meg, amelyeknek a költségét az OTKA nem tudja állni. Végül az egész szolgáltatás az EISZ-re hárult, az OTKA 2006-ban írt ki utoljára pályázatot. Most már az EISZ is egyre kisebb összeg fölött rendelkezik. Borzasztó, hogy amikor a nagy külföldi egyetemekkel és kutatóintézetekkel kell versenyeznünk, azzal küszködünk, hogy meg tudunk-e vásárolni egy adatbázist. A bajt csak tetézi, hogy a nagy szolgáltatók felvásárolják a kicsiket, és azok a kisebb adatbázisok, amelyeket korábban megvásárolhattunk, már csak nagy rendszerek részeként érhetőek el. Bizonyos adatbázisokat az EISZ sem tud már beszerezni. Az pedig tudománypolitikai kérdés, hogy az ország szán-e ezekre az adatbázisokra pénzt, vagy sem, mert az egyetemek lehetőségei korlátozottak.

A könyvtárbizottsági munka az életemnek olyan szakasza volt, amikor sikert értünk el, vagy – ha úgy tetszik – használni tudtunk. Sajnálom, hogy megszűnt a bizottság, bár én is úgy látom, hogy a könyvtártámogatás nem kifejezetten az OTKA-ra tartozik. Az OTKA ezt a tevékenységet többletfeladatként vállalta fel és jól tette. Kár, hogy a minisztérium nem tudja megnövelni az EISZ költségvetését azzal az összeggel, amelyet az OTKA korábban a könyvtári adatbázisokra szánt.

...

TÓTH KLÁRA

Az Élettelen Természettudományi Kollégium elnöke 1999 és 2002 között.

Vitathatatlan, hogy az OTKA létrejötte óriási lökést adott az alap kutatások műveléséhez. Kutatócsoportunk szinte az elsők között kapott támogatást, amikor az OTKA még az MTA keretein belül működött. Természetesen akkor nem én voltam a fő pályázó, hanem Pungor Ernő tanár úr. Szenzorokkal foglalkoztunk, és a támogatás új lehetőségeket nyitott meg számunkra: elindítottuk az orvosdiagnosztikai szempontból fontos ionszelektív elektródok fejlesztését. Szerveskémikus-kollégákkal együtt pályáztunk, és a támogatást elsősorban vegyszerek, eszközök beszerzésére fordítottuk, ami nagymértékben javította a kutatás infrastruktúráját az egyetemen, a tanszéken.

Amikor az OTKA önálló szervezetté alakult, számomra átláthatóbbá vált a pályázási rendszer. Idővel megjelentek a kiemelkedő kutatási eredményeket bemutató kiadványok, és ez jó hatást gyakorolt a kutatókra is. Természetesen örültünk, hogy a bírálók mindig jó véleménnyel voltak pályázatainkról.

Bár a kezdeti időszak történetét kevésbé jól ismerem, azt biztosan mondhatom, hogy az OTKA – megalakulása óta – óriási fejlődésen ment át. A mostani elektronikus ügykezelés nagyon elegáns, és azt hiszem, nemzetközi mércével mérve is kiváló.

Természetesen csak arról a periódusról tudok felelősen beszélni, amikor a szakkollégium elnöke voltam. Úgy éreztem és érzem ma is, hogy az OTKA bírálati rendszere nagyon tiszta. Az 1999–2001 közötti periódusban egyrészt a pályázati kiírás szempontjait próbáltuk a nemzetközi normáknak megfelelővé alakítani, másrészt a lezárt pályázatok értékelése is szigorodott.

A beadott pályázatokat két, illetve három, a kutatási témát értő független szakember bírálta el, a zsűri rangsorolták a pályázatokat, és csak a kiválóak kaptak támogatást.

A kutatási eredményeket is független bírálók, illetve a zsűri elnökének véleménye alapján értékelik. A teljesítést három kategóriába sorolták, a későbbikben ez a skála bővült, árnyaltabbá vált az értékelés.

A szakkollégiumon belül arra törekedtünk, hogy az eredmények elbírálásánál figyelembe vegyük a szakterületek sajátosságait. A matematikában, a kémiában és a fizikában valóban nemzetközi mérce alapján rangsorolták a pályázatokat. A megítélésnél szempont volt a pályázó habitusa, melyet a közleményeket tartalmazó folyóiratok impakt faktora és idézettsége alapján értékelhettek, valamint a téma

újszerűsége. Voltak azonban olyan, például műszaki területek, ahol ezeket a szempontokat nem lehetett teljes mértékben érvényesíteni, mert a kutatási téma jellegéből adódóan vagy nem publikáltak dolgozatokat, vagy az eredményeket hazai folyóiratokban jelentették meg, amelyeknek kicsi az impakt faktoruk. A „hungarikumok” támogatása szempontjából azonban ezek nagyon fontos kutatások voltak. Ebben az időben zajlott például a Kárpát-medence geológiai felmérése: ez olyan hazai specifikum, amelyet csak hazai mércével lehet – szakterületen belüli publikáltság, elismertség alapján – megítélni.

Amikor bekapcsolódtam az OTKA munkájába, az opponensi közreműködést még honorálták. A Lipták András elnök úr vezette OTKA Bizottság később úgy döntött, hogy ezt a munkát ne díjazza az OTKA. A szakkollégiumi elnökök támogatták ezt a döntést – elsősorban azért, hogy azt a kevés pénzt, amely az OTKA rendelkezésére állt, inkább a kutatók kapják meg. Másfelől sem a nemzetközi folyóiratok, sem a kutatástámogató szervezetek nem fizettek/fizetnek a bírálókatért.

Szakkollégiumi elnökségem idején részt vehettünk egy Hollandiában rendezett nemzetközi kutatás-fejlesztési programmal kapcsolatos „fejtágításon”, ahol megtanultuk, hogy az alap kutatásnak, ha nem is közvetlenül, bizonyos társadalmi haszonnal kell járnia. Törekedni kell arra, hogy legyenek a társadalom számára is fontos prioritások a kutatásban. Bár az ilyen jellegű területek (pl. környezetvédelem, életminőség-javítás) akkor még nem jelentek meg kiemelt témaként a pályázati kiírásokban, próbáltuk elérni, hogy a kutatások hasznosságát a társadalom számára is fel lehessen mutatni.

Jelentősnek ítélem az OTKA műszerpályázatait, melyek keretében kutatási műszerek megvásárlására nyílt lehetőség. Sajnálom, hogy az utóbbi években – pénz hiányában – nem írták ki őket.

Pungor tanár úrnak az volt a véleménye, hogy a kutatónak 35–40 éves koráig meg kell alapoznia a helyét a tudományos életben, és utána kezdhet tudományszervezéssel is foglalkozni. Üdvözöltem az OTKA iskolateremtő pályázatait, amelyek holland mintára szerveződtek, és a kiemelt kutatási témával foglalkozó, nemzetközileg elismert professzorok kapták meg. A támogatás biztosította a kutatás személyi és anyagi feltételeit. Maguk köré gyűjthettek fiatalokat – PhD-hallgatókat,

posztdoktorokat –, segítve ezzel a magas szintű szakemberképzést, a tudományos utánpótlást.

Fontosnak tartom a fiatal kutatók nagyobb összegű támogatását. Örülök, hogy egyik tanítványunk, Gyurcsányi Róbert is megkapta. Ő nagyszerű együttműködéseket épít ki hazai és nemzetközi szinten, és kutatásai – például molekulák egyenkénti detektálása – rendkívül izgalmasak. De nemcsak ő, hanem mindenki, aki ilyen pályázatot nyert, kiváló, és tehetséges doktoránsokat gyűjt maga köré. Ez a támogatás nagyon fontos a kutató értelmiség kinevelése szempontjából és azt is elősegíti, hogy a nyertesek itthon maradjanak, megtalálják a számításukat, és itthon valósíthassák meg kutatási elképzeléseiket.

Az OTKA ugyancsak szerepet játszott a nemzetközi mobilitási pályázatok támogatásában: az MTA–OTKA–NSF pályázatok nagyon hasznosak ma is. Ezek Magyarországon ugyan egyetlen fillért sem adnak a kutatásra, de lehetőséget nyújtanak a kutatócserére. A PhD-hallgatóknak, pályakezdőknek ez ma is sokat jelent. Egy ilyen projekt keretében kutatócsoportunkból négy éven át minden évben egy-egy hallgató utazhatott ki a memphisi egyetemre, és mi is fogadtunk hallgatókat Amerikából.

A szakkollégiumban nagy vita volt az iskolateremtő pályázatok bevezetésekor. Több zsűrielnök igazságtalannak tartotta a támogatások odaítélését. Miért jobb X iskolája, mint Y-é? Nyilvánvalóan azokat a pályázatokat lehetett elbírálni, amelyek beérkeztek. Olyan vezető kutatókra nem gondolhattunk, akik nem nyújtottak be pályázatot. Az iskolapályázatok sorsáról kezdetben külön zsűri döntött, egy nap alatt, helyben, hogy megelőzze az információ kiáramlását.

Megítélésem szerint az iskolateremtő pályázati rendszer bevezetése eredményesnek bizonyult, és komoly előrelépést jelentett. A támogatás megerősítette a kutatóközpontokat és segítette a tehetségek megtartásában.

Sajnos, az idők folyamán az OTKA-támogatás reálértéke nem növekedett, inkább csökkent. Amikor az OTKA alapításának 15. évfordulóját ünnepeltük 2001-ben, jelen volt az amerikai National Science Foundation (NSF, USA) és több európai kutatástámogató szervezet képviselője (pl. DFG, Németország; NWO, Hollandia; SzF, Szlovénia stb.). Mint minden szakkollégiumi elnök, én is tartottam előadást, ahol bemutattam ugyan a természettudományos kutatásokra fordított OTKA-támogatás

alakulását az 1991 és 2001 közötti periódusban, de a támogatási összegeket nem mertem átszámolni se euróba, se dollárba.

Ennek ellenére minden kutató úgy érzi, hogy éveken keresztül az OTKA volt Magyarországon az egyetlen olyan független forrás, amely támogatást adott az alapkutatásokhoz és megakadályozta, hogy bizonyos tudományterületek kihaljanak hazánkban.

...

HUSZTHY PÉTER

1999 és 2001 között az Élettelen Természettudományi Szakkollégium tagja, 2002–2005-ben a Kémia II. Zsűri tagja, 2005–2008-ban a Kémia II. Zsűri elnöke, 2008-tól a Műszaki és Természettudományi Kollégium tagja.

1993 szeptemberében jöttem haza Amerikából, és akkor hallottam, hogy az alapkutatások támogatására megalakult az OTKA. Nemsokára beadtam – és nyertem is – egy pályázatot, így folytathattam a kint elkezdett munkát.

1999 elején felkértek, hogy vegyek részt az Élettelen Természettudományi Szakkollégium munkájában, amit szívesen elvállaltam. Egy nagyon kedves kolléganóm, Tóth Klára professzor asszony volt akkor a Természettudományi Szakkollégium elnöke, aki *ad hoc* bizottságot alakított az addigi pályázati űrlapok és bírálati lapok átdolgozására. Bekerültem a bizottságba, ahol sok munkánk volt. Úgy látom, ha születtek is azóta kisebb változtatások, az űrlapok vázát megtartották. A munkánk célja az volt, hogy a rendelkezésre álló pénzt minél igazságosabban osszuk el, és megteremtjük a minél hatékonyabb felhasználás lehetőségét. A pályázati űrlapokat úgy kellett megszerkeszteni, hogy a pályázók egyértelműen tudják, hogyan kell sikeresen pályázniuk, hogy a benyújtott pályázat jó, egyedi, modern stb. legyen. El kellett elérnünk, hogy a kiírásból a pályázó lássa, „mire megy ki a játék”, mi az, ami fontos a pályázat elbírálásakor. A bírálati űrlapokat pedig jobban összhangba kellett hoznunk a pályázati kiírással, a pályázati űrlapokkal.

Sajnos, az OTKA kutatásra fordítható kerete nagyon kicsi. Bizony, Magyarországon sok kutató van, akinek szüksége lenne a támogatásra – nem is a fejlődéshez, hanem a jelenlegi szint fenntartásához. A kutatói pályázatokra évente 5-6 millió Ft-ot, vagy még kevesebbet lehet elnyerni, és egy átlagos zsűri 4-5, legfeljebb 6 embert tud finanszírozni – a pályázók 10–15%-át. Kicsi a nyerési esély, és emiatt a beadott pályázatok száma csökken az évek folyamán. Ez súlyos problémát jelent, mert az alapkutatások számára alapvető, sokszor létkérdés az OTKA-támogatás. Ha pedig lemondunk az élvonalbeli kutatásról, akkor le fogunk maradni, és ha lemaradunk, akkor kiszolgálók, bedolgozók leszünk, mert meg kell élnünk valamiből.

Az NKTH-nál ugyan lehet nagyobb összegre pályázni, de ott még kevesebben nyernek és csak a gazdaságban hasznosuló, az innovációt megalapozó, célzott kutatásokra lehet pályázni. Régen, 2000 táján az OTKA a beadott pályázatoknak körülbelül a felét tudta finanszírozni. Amikor zsűritag, majd zsűrielnök voltam, nagyjából 80 pályázat érkezett be a KM2 zsűrihez. Most ez kevesebb mint a felére csökkent. Az OTKA–NKTH közös pályázatok javítanak ugyan a helyzeten, de az NKTH adminisztrációja sokkal bonyolultabb, akadozóbb. Az OTKA bírálati rendszere kiváló – és azt az NKTH fel is használja. Az OTKA–NKTH közös pályázatok sokkal nagyobb adminisztratív terhet hárítanak a vezető kutatóra, mint az OTKA-pályázatok, és az elnyert összegek is nagyobb késéssel érkeznek meg.

Úgy gondolom, hogy a K típusú alapkutatási pályázatokra a mainál sokkal nagyobb összegeket kellene megítélni – de tudjuk, kevés a pénz. Másrészt, egy nagy összegű pályázatból (pl. NK) öt K-pályázatot lehet esetleg finanszírozni. Vajon igazságos a nagy összegű és a K típusú pályázatok aránya? Ezt is felül kellene vizsgálni. Természetesen az a cél, hogy nagy és kiemelkedő kutatásokat finanszírozzunk. Csak az a baj, hogy bár Magyarországon kicsi a kutatók relatív száma, körülbelül háromszor annyi kutató van, aki érdemes kutatási támogatásra, mint amennyi meg is kapja azt. Nagyon jó arány volt, amikor a pályázók 40–50%-a megkapta a kutatási pénzét, pedig sokan nem adtak be pályázatot akkor sem. Most sokféle pályázati kiírást találunk, de az OTKA az alapkutatás támogatójaként kiemelkedik. A pályázati adminisztráció rengeteg időt, energiát emészt fel. Inkább oktatni és kutatni kellene... Úgy érzem, sok helyen fel van duzzasztva az adminisztráció, míg az OTKA viszonylag egyszerű adminisztrációval, korrekten és sok mindenre figyelve működik. Az OTKA–NKTH

pályázatok esetében nemcsak a bírálást kellene az OTKA-ra bízni, hanem az adminisztratív teendőket is; ezzel csak egy helyre összpontosítva, a többszörös, párhuzamos ügykezelést is lényegesen egyszerűsítve, hatékonyabban lehetne azt bonyolítani. Így az OTKA büdzséje 2 milliárddal nőne – és lényegesen több alap kutatási pályázatot finanszírozhatnánk.

2005-től 2008-ig voltam zsűrielnök, éppen abban az időszakban, amikor a magyar nyelvű pályázásról tértünk át az angol nyelvűre. Ez elég sok konfliktust szült. Egy esetben össze is ültünk itt, a Műegyetemen a korábbi zsűrielnökökkel – ha jól emlékszem, Antus Sándorral, Fülöp Ferencsel, Kalas Györggyel, Keglevich Györggyel –, a kollégium elnökével, Kollár Lászlóval és Makara Gáborral, az OTKA Bizottság elnökével. Sokak szerint az angol nyelvű pályázás is visszavetette a pályázási kedvet. Mégis úgy éreztük, hogy be kellett vezetni, mert így kérhetünk csak fel külföldi bírálókat. Ők viszont a pályázatból hozzájutnak olyan információkhoz, amelyeket – sokkal dinamikusabb környezetben, jobb műszerekkel – fel tudnak használni. Ettől tartottak a kutatók. Aztán a külföldi bíráló nem érti, hogy miért pályáznak a magyar kutatók ilyen kis összegekre – ezért nem feltétlenül veszi komolyan a bírálatot. A pontozás is eltérő. Mi a nemzetközileg kimagasló munkára 9 vagy 10 pontot adunk. De egy külföldi másképp ítélni meg a „kimagaslót”, mint mi – holott nem szabadna különbségnek lennie. A magyar kutató azonban ismeri az itthoni viszonyokat, tudja, hogy kik tartoznak nálunk a legjobbak közé. A külföldi bírálók nem adtak be soha pályázatot az OTKA-hoz, nekik nem érdekük, hogy mindenképpen bíráljanak. Viszont én tudom: ma bíráló vagyok, holnap pályázatot fogok beadni, és valakinek arról is véleményt kell mondania, ezért úgy érzem, kötelességem bírálni. Akinek nyertes pályázata van, – erkölcsileg – nem utasíthatja vissza a bírálást, ha a beadott pályázat témája a kutatási területéhez tartozik, és nincs összeférhetetlenség. A külföldi bírálók nem kapnak tőlünk egyszerre sok pályázatot, nem tudják őket összehasonlítani. A magyar bírálóknak általában legalább öt pályázatot adtunk, hogy rangsorolhassák a munkákat. Minél kevésbé részletesen nézzük meg a pályázatokat, annál nehezebb megalapozott ítéletet mondani. Az ördög pedig a részletekben lakozik, és öt pályázatot rendesen el lehet olvasni. A referáló zsűritag is több pályázatot hasonlít össze szintén alapos mérlegelés után, és a zsűriülésen valóban szakmai szempontok szerint döntenek.

A kollégiumi ülésen már csak kritikus, nagyon indokolt esetekben változtatnak a sorrenden. A zsűrizés a pályázati rendszer igen fontos része, és ebben igyekeztem nagyon lelkiismeretesen részt venni: amikor elnök voltam, az ülés előtti két napon (és éjszakán) megnéztem az összes pályázatot – különben hogyan tudtam volna összehasonlítani őket? A zsűritagok gyakran mosolyogtak, mert olyan részekre is emlékeztem, amelyek nem tartoztak a kutatási területemhez. Ezt a feladatot szívesen végeztem, és borzasztóan sokat tanultam belőle, de a munkámnak legalább a 10–15%-át kitette. Mégis megérte: megismertem az élvonalbeli kutatókat, és ahogy mondtam, sokat tanultam.

Mindenki tudja: Magyarországon ismerik egymást a hasonló témán dolgozó kutatók. Sokszor a bírálatból vettem észre: a bíráló és a pályázó „nem szeretik egymást”. Arra mindig törekedtem, hogy hárman bíráljanak egy munkát. Az OTKA ugyan kötelezően csak két független bírálatot ír elő, de az elvártaknak megfelelően mi mindig igyekeztünk három bírálatot „begyűjteni”, sokszor négyet is, ha a harmadik vélemény kirívóan eltért a másik kettőtől. A zsűrielnöknek oda kell figyelnie a zárójelentések értékelésére is; hasonlóak-e a pontszámok, nincs-e kiugróan alacsony érték. Mert ha valakinek nagyon lepontozzák a zárójelentését, legközelebb nehezen jut támogatáshoz. Sokféleképpen végezheti egy zsűrielnök a munkáját, de jól csinálni rettentő sok energiába kerül. És szerencsés az a zsűrielnök, aki jó zsűrivel rendelkezik. Én remek zsűrivel dolgoztam együtt. A bírálói adatbázisunkat jelentős mértékben bővítettük, sok külföldi szakemberrel is kapcsolatot teremtettünk. Szinte minden téma bírálatára találunk most már embert. Igaz, zsűrielnökként szinte állandóan bírálókat kerestem. Talán ismert, hogy 48 órán belül vissza kell igazolni, hogy elvállalja-e valaki a bírálat elkészítését, vagy sem. De ahogy telt az idő, többen rájöttek arra, hogy nem tudják elkészíteni a bírálatot. Volt, aki az utolsó napon azzal hívott fel, hogy összeférhetlenség miatt nem bírálhat. Ilyenkor gyakran nekem kellett átvennem a munkát, vagy gyorsan egy megfelelő bírálót rábeszélni, hogy készítse el a bírálatot. A „beugrás” nem ment ritkaságszámba. Egy idő után, persze, az embernek már a fejében voltak azok a bírálók, akikre lehetett számítani.

A kutatásban és a fejlesztésben nincs túl sok pénz, és az sem biztos, hogy ami van, azt jól osztják el. Magyarország azért olyan kiemelkedő a kutatásban, mert valamikor nagyon jók voltak az iskoláink. Attól félek, hogy most már nem olyan jók. Az egyetemre bekerülő gyerekek általában sokkal kevesebbet tudnak, mint amennyit mi tudtunk. 15–20% igazán jó, 30%-kal nincs különösebb gond, de a hallgatók majdnem felének komoly problémái vannak.

Ha nem erősödik meg az oktatás, a kutatás, 5–10 év múlva nagy gondban leszünk. Magyarországnak nincs kőolaja, földgáza is kevés van. A meleg vizünket talán használhatjuk, de annak révén is bizonytalan a felemelkedésünk. Csak a szellemi tőkénkre számíthatunk. Arra kellene törekednünk, hogy a szellemi potenciált megőrizzük, és tartsuk itthon a fiatalokat.

...

KURUTZNÉ KOVÁCS MÁRTA

2000 és 2003 között az Építő, Építész és Közlekedéstudományi Zsűri elnöke, 2003 és 2006 között az Élettelen Természettudományi Kollégium tagja, 2008 óta a Publikációs Bizottság tagja.

A mi tanszékünkön, a Műegyetem Tartószerkezetek Mechanikája Tanszékén elsősorban alaptárgyakat tanítunk és alapkutatást folytatunk, ezért az OTKA támogatása mindig fontos volt számunkra. Eleinte az akkori vezető professzorok – Kaliszky Sándor, Szabó János – vezetésével 8–10 fős csoportok pályáztak. Ennek megfelelően nagy, átfogó kutatásokon dolgoztunk, ami külön emlékezetessé tette az intenzív munkát, és összefogta a kutatói kollektívát. Ahogy múltak az évek, mi is „kinőttük magunkat” témavezetővé, később többen részt vettünk a zsűrik és a kollégium munkájában.

Anélkül, hogy tudtam volna róla, hogy éppen akkor volt az OTKA 10 éves születésnapja, tanszékvezetőként elhatároztam, hogy 2000 januárjában rendezzünk egy konferenciát „Első 10 évünk az OTKA”-val címmel. Bemutattuk azt a körülbelül 30 pályázati munkát, amely ebben az időszakban született a tanszékünkön, és készítettem egy részletes statisztikát is sok diagrammal és táblázattal az OTKA-pályázataink – elsősorban – anyagi körülményeiről. 2000 körül Lipták András elnök úr sok harcot

vívott, hogy menedzselje az OTKA-t, és ezt az összeállítást is felhasználta a magas szintű egyeztetései során.

A pályázatok száma	33 db
Összesített futamidő	115 év
Egy pályázat átlagos futamideje	3,48 év
Átlagos kutatói létszám pályázatonként	4,45 fő
Egy pályázat átlagos támogatottsága	3,78 MFt
Egy pályázat átlagos évi támogatottsága	1,09 MFt
Bér-jellegű személyi kifizetés átlagos aránya az ösztámogatásból	27,8 %
Állóeszköz-beszerzési összeg átlagos aránya az ösztámogatásból	22,6 %
Utazási költségek átlagos aránya az ösztámogatásból	19,8 %
Átlagos tervezett személyi keret pályázatonként	1,05 MFt
Átlagos tervezett személyi keret pályázatonként évente	300 eFt
Egy kutatóra eső évi személyi keret pályázatonként	67 eFt
Átlagos utazásra tervezett költség pályázatonként	743 eFt
Átlagos utazásra tervezett költség pályázatonként évente	214 eFt
Átlagos megtörtént kiutazások száma pályázatonként	4,64 db
Egy utazás átlagos költsége	160 eFt
Egy kutatóra eső átlagos kiutazások száma pályázatonként	1,04 db
Átlagos állóeszköz-beszerzésre fordított összeg pályázatonként	850 eFt
Átlagos állóeszköz-beszerzésre fordított összeg pályázatonként évente	244 eFt

Az OTKA Hírlevél 2000/1. számában olvasható a tanszéken végzett OTKA-kutatások támogatási sajátosságairól szóló értékelés; itt csak az elemzések táblázatos összegzését mutatjuk be

Több kari kollégám a mai napig emlegeti, hogy betévedt az egynapos konferenciánkra, és élmény volt számára végighallgatni az előadásainkat. Vidékről is érkeztek vendégek. Ezzel a rendezvényel tisztelegtünk az OTKA-nak, mert a

tanszékünkön szinte valamennyien sokat köszönhattunk már akkor is a pályázatoknak. Amikor megválasztottak az Akadémia levelező tagjává, leírtam a Magyar Tudományban, hogy ha nem lenne az OTKA, én sem lennék levelező tag. Hiszen az OTKA segítségével utazhattunk konferenciákra, vehettünk eszközöket, elsősorban szoftvereket. A miénk nem „laboros tanszék”, ezért rengeteget dolgozunk számítógépen. Az OTKA segítségével meg tudtuk újítani a számítógépparkunkat, szoftvereket vehettünk. Korábban, amikor még volt műszerpályázat, műszert is vettünk, és amikor áttértünk a biomechanikai kutatásokra, kísérleti eszközök beszerzésére is kaptunk támogatást.

A pályázati szerződés a ciklus végén összegzésre kényszeríti az embert. Ma már egészen más az OTKA beszámolási rendszere, mint az első 10 évben volt. Akkor szép – tanulmányoszerű – összefoglaló munkákat készítettünk, amelyek a nagy kutatások esetén egy-egy spirálozott füzetet is megtöltöttek. Most inkább kulcsszavakban ismertetjük az eredményeket, és csatoljuk az időközben megjelent publikációkat. A publikálás hozzásegíti az embert az egyéni érvényesüléshez, és ennek a kikényszerítésében is óriási segítséget jelent az OTKA.

A mi tanszékünk az Építőmérnöki Karhoz tartozik. Talán nincs még egy olyan kar a Műegyetemen, amelyik szorosabb kapcsolatban állna a való élettel. Házat, utat, metrót, vasutat, hidat, csatornát mindig kell építeni. Ha megroggyan egy épület, vagy megreped egy tartószerkezet, árvíz van vagy földcsuszamlás, azonnal valamelyik kari tanszékhez fordulnak – legkevésbé hozzánk, akik a mechanikának inkább az elméleti alapjaival foglalkozunk, mintsem a gyakorlati megvalósulásaival. Nálunk elsősorban elméleti kutatások folynak, néha perifériálisnak tűnő területeken, amelyek később mégis a tudomány homlokterébe kerülhetnek. Ezért mi a külső megbízások szempontjából csehül állunk, és nincs is annyi pénzünk, mint a többi tanszéknek. Ők a szellemi tőkájukat elsősorban a gyakorlati munkákra kell, hogy fordítsák, és kevesebb idejük marad az elméleti kutatásra. Ezért a tudományos előmenetelben mi állunk jobban, a hasznosításban és az anyagiakban ők. Ennek a kettőnek végül is egyensúlyban kell lennie, és ez így van jól. Ebből soha nem is származott konfliktus. Nálunk ezért is intenzívebb az OTKA-kutatás, míg a gyakorlati élettel közvetlen kapcsolatban lévő

kollégák kevésbé tudnak sikeresen pályázni az OTKA-nál, amely alap kutatásokat finanszíroz. Zsúrielnök koromban emiatt sok gondom volt.

Az Építő, Építész és Közlekedéstudományi Zsúri rendkívül heterogén zsúri volt. Gondot jelentett, hogy ide tartoznak az elméleti mechanikusok, akik szinte matematikusszámba mennek, és azok a mérnökök is, akik a szennyvíztisztítástól az útépítésig, a környezetvédelemtől a betontechnológiáig számtalan feladattal foglalkoznak. A pályázati időszakban éjt nappallá téve, még a karácsonyi szünetben is a tanszéken rostokoltam, hogy részleteiben végignézzem az összes pályázatot, próbáltam kategorizálni és táblázatosítani, szelektálni és pontozni. Újonnan kidolgozott értékelési szempontjainkat később továbbadtunk az utódainknak is, de érvényesítettük a kollégiumi munka során is. A döntés minidig nagyon nehéz volt, mert a gyakorlati munkához közelebb álló kollégák a pályázatok elnyerésében és teljesítésében elmaradtak az elméleti kutatók mögött. És akadt bizony egy-két olyan pályázó is, aki nem érte el a kitűzött tudományos eredményeket, mert a mindennapi élet „beszippantotta”.

Most éppen Makara elnök úr vezetése alatt a Magyar Tudományos Művek Tára szervező bizottságában vagyok tag, ahová az Akadémia Doktori Tanácsa delegált. Itt sok olyan kérdés merül fel, amelyben az OTKA-s múlt segít eligazodni. Amikor például azt boncolgatjuk, hogy az alkotások besorolhatók-e a tudományos publikációk közé, akkor felmerül az alap kutatás és az alkalmazott kutatás, vagy a tudomány és a mérnöki teljesítmény viszonyának a kérdése. A műszaki értelmiség körében alapvetően akkor tudomány egy tudomány, ha végül hasznos alkotásban nyilvánulhat meg. Nem biztos azonban, hogy ez az álláspont mindenhol elismerést nyer.

A kollégiumban gyakran kerültek napirendre izgalmas kérdések. Akkoriban zajlott a Kertész János-féle petícióhoz vezető vita, amikor kollégiumi tag voltam. Nagyon bátor és nagyon jogos kezdeményezés volt, rengetegen aláírtuk. Sokat használt az OTKA-nak, különösen azokban a kritikus időkben, olyan állami vezetők alatt, akik a tudományt és a kutatást – főleg az alap kutatást! - nem sokra tartották... Nagyszerű kollégiumi elnökök alatt dolgozhattam: Tóth Klára és Kollár László kulturáltan és humánusan vezette az üléseket; úgy gondolom, igazságos döntések születtek. Meg kell

említenem Kluge Gyulát is, aki a titkári teendőket látta el mindkét elnök alatt – nagyszerűen.

Biztos vagyok benne, hogy a kutatók vért izzadnak a pályázatok elkészítésekor a megváltozott, automatizált pályázati rendszerben. Velem is előfordult, hogy beletörött a bicskám egy pályázat beadásába, pedig igazán tapasztalt pályázó vagyok: kicsúsztam az előnytelenül megállapított határidőből. Nem szabad szeptember elejére kitűzni a pályázatok benyújtásának napját, mert július-augusztusban nem lehet megtalálni a pályázó kollégákat, és nem lehet begyűjteni a megkívánt rengeteg adatot. Nagyon sok követelmény van, amelynek nehéz eleget tenni, főként interdiszciplináris kutatások esetében, amikor például egy kórház 8–10 orvosával, ugyanakkor 8–10 mérnökkel kell egyeztetni. Az egyik legsikeresebb és nemzetközileg legelismertebb kollégám is, ugyancsak tapasztalt OTKA-kutató legutóbb csak másodszori nekifutásra, részben az én tapasztalataimra támaszkodva tudta beadni a pályázatát. Ennek ellenére azt mondom, hogy ezt a korszerű, informatikai pályázati és bírálati rendszert be kellett vezetni, és ezt az OTKA – és természetesen Makara Gábor elnök úr – egyik nagy vívmányának tartom.

Szerencsére – az összes informatikai feltételnek eleget téve – nyertünk egy pályázatot az Országos Gerincgyógyászati Központ orvosaival együtt. Nehéz feladataink vannak, mert párhuzamosan folytatunk biomechanikai kísérleteket és numerikus vizsgálatokat. Mi a numerikus eljárások terén szerzett jártasságunkat vetjük be, ők a klinikai, műtéti tapasztalataikat. A határterületen mozgó kutatást elsősorban a mechanika oldaláról közelítjük meg: mind a kísérletek, mind a számítások mechanikai jellegűek, de a vizsgálat tárgya az élő emberi szövet, és az eredmények egyértelműen a gyógyításban kerülnek felhasználásra. Abban az OTKA ismét nagy segítségünkre lehet, ha menet közben vennünk kell egy boncasztalt vagy egy hűtőszekrényt a gerinc-preparátumok elkészítéséhez és tárolásához, módosíthatjuk a szerződésbeli költségvetési felosztást.

A Publikációs Bizottságban csak az utóbbi időben dolgozom, de látom, hogy itt is alapos előkészítés után születnek meg a döntések, és végül az arra érdemesek kapnak támogatást.

Itt is több elvi kérdés merül fel, amelyeket a bizottság gondosan körüljár. Legutóbb is több olyan kérdést vitattunk meg, amelyek a bírálati szakaszban vetődtek fel. Ilyenek például: a tudománynépszerűsítés és a publikációs pályázatok eltérő kategóriája, a kutatási projekt futamidejének és a publikáció megjelenési idejének viszonya, vagy a burkolt személyi költség és a tervezhető kiadói költségek kérdése. A Publikációs Bizottsághoz egyre több ún. szabadon hozzáférhető (open access) online publikáció támogatási kérelme fut be. Ezek az internetes folyóiratcikkek gyorsan a nyilvánosság elé kerülnek, de a megjelentetésért általában fizetni kell. Ebben segíti a kutatókat az OTKA.

Amúgy minden területen az online publikálás felé megy a világ – a könyvkiadásban és az oktatásban is. Éppen most keresett meg bennünket a Nemzeti Tankönyvkiadó a Szilárdságtan könyvünk kapcsán. Ezt a könyvet az egész országban használják, mégsem jelentetik meg többé papír formában. Pár évvel ezelőtt az egyetemek pályázat útján arra kaptak pénzt, hogy a tananyag sűrített változatát elektronikusan hozzáférhetővé tegyék a hallgatók számára. Előadásonként 10-15 oldalas adagokban fel kellett tennünk minden tárgy előadási anyagát a hálóra. A 14 hetes oktatási félév alatt összegyűlik egy egyetemi jegyzetnyi anyag. Ennek hatását már érezzük az óráinkon: ha fent van az anyag az interneten, nem érdemes órára járni. Ha a tankönyvek is az internetre kerülnek, már alig lesz hallgató az előadásainkon. Az órák látogatottsága valóban ijesztően csökken az utóbbi időben. Újabb fordulat, hogy a hallgatók órási összegeket kaptak video-felszerelésekre, hogy rögzítsék az egyetemi előadásokat, hogy azok is megjelenjenek az interneten. Ezután majd otthon nézik, hogyan ugrál a tanár a tábla előtt...

Pedig hihetetlenül nagy élvezet előadást tartani! Ebben a félévben ma volt az első órám. Nagyon nehéz elméleti tárgy a Szilárdságtan, nagy képzelőerő kell a mechanika és a matematika ilyen keverékének a megértéséhez, és olyan tömény adagokban, mint amit a kétlépcsős képzés előír. A légy zümmögését is lehetett hallani egy több száz fős előadóteremben, annyira figyeltek. Ezt nem lehet lecserélni filmre, vagy vetített előadásra! Semmi sem helyettesítheti a közösen végigkínlódott levezetéseket, amelyben lépésről lépésre együtt haladunk, és a szemünk előtt bontakozik ki az eredmény.

...

TAXNER ERNŐ

A Társadalomtudományi Kollégium elnöke 2001 és 2007 között.

Amikor Lipták András megtisztelt azzal, hogy fölkért a Társadalomtudományi Kollégium elnökségére, azt mondta, elsősorban azt várja tőlem, hogy csökkenjen a „természettudományok és a társadalomtudományok közötti feszültség”. Be kell vallanom, nem értettem, mire gondol. Aztán a következő években alaposan megtanultam. A tanulság megvilágításához szabadjon saját nézőpontomból egy kis OTKA-történelmet felidézni.

Nem szeretném Láng Istvánnak az OTKA létesítése körüli érdemeit megkérdőjelezni, nem is pontosan ismerem azokat, de az biztos, hogy az OTKA-törvény és az OTKA ma is létező szerkezete Andorka Rudolf szellemi terméke. Andorka Rudolfról pedig amellet, hogy kiváló tudós volt, azt is tudni kell, hogy meggyőződéses demokrata volt, s az OTKA felépítésében az ő demokráciafelfogása érvényesült.

Három alapvető elvet követett. Az elsődleges szándéka az volt, hogy a központi elosztási és intézménytámogatási rendszerből kiszabadítsa a kutatások támogatását, s nagyobb lehetőséget adjon új kutatási irányzatok és a személyi függőségi rendszerből „kilógó” kutatók támogatására. Úgy gondolta, hogy az OTKA-t nagyon széles szakmai alapra kell helyezni, ezért olyan pályázati rendszert állított előtérbe, amelyben a pályázatok elbírálása szakmai bírálók feladata. E szakmaiság érvényesüléséhez építette fel a bírálók, a zsűrik, a kollégiumok és az OTKA Bizottság piramisát. A zsűrik létrehozásához az Akadémia szakbizottsági rendszerét vette alapul. Erre azért volt szüksége, mert Magyarországon nem minden szakágban alakultak ki olyan szervezetek, amelyek valamiféle önkormányzattal vagy önszerveződéssel rendelkeznek. A legtöbb szakmának vannak világszervezetei, ezek azonban többnyire csak a kutatók és kutatóhelyek egy részét foglalják magukba, az Akadémia viszont a teljes tudományos életet átfogja. Andorka elképzelésében a zsűrik és a kollégiumok összetételét hasonló elvek határozták meg, de feladatuk sajátosságát a kialakult gyakorlat némileg

összemosta. A bíráló-zsűri-kollégium rendszerre épül a szakmapolitikai döntéshozó szerv, az OTKA Bizottság.

Csak Makara Gábor elnöksége alatt született meg a zsűrik – és a kollégiumok – munkájának átgondolt szabályozása. A bírálatok alapján a zsűrik – szigorú feltételek szerint – állítják rangsorba a pályázatokat. Ezt vitatja meg, s szükség esetén javasolja az indokolt módosításokat a kollégium.

Másrészt az OTKA kialakításában meghatározó szerepet töltött be, hogy Andorka tisztában volt vele, a gyakran ideologikus jellegű, máskor pedig nagyon erősen nyelvhez és nemzethez kötött társadalomtudományi szakterületek a korábbi évtizedekben óriási hátrányba kerültek. A természettudományokban az 1970-es, 1980-as években megindult a nagyarányú nemzetközi együttműködés, és megkezdődött a nemzetközi mércék hazai alkalmazása. Az OTKA létrehozásának időpontjában ez a társadalomtudományok legtöbb ágában számos akadályba ütközött. Ezért gondolta úgy, hogy megilleti a társadalomtudományokat a demokráciában szokásos pozitív diszkrimináció, és ha törvénybe nem is foglalta vagy nem tudta foglaltatni, szóbeli hagyomány érvényesítette, hogy az OTKA költségvetését 20:40:40 arányban kell fölosztani. Ez az arány a – főleg a bölcsész területeken – kevésbé költségigényes kutatások fellendítését kívánta szolgálni.

A tapasztalatok alapján azt gondolom, Andorka harmadik alaptétele az lehetett, hogy egy széles körű szakmai munkára épülő szervezet mellé okvetlenül szükséges egy jól működő iroda. Mivel az emberek kiválasztásában is kiváló volt, zseniálisan találta meg Gilyén Elemérné személyében azt az eszményi vezetőt, aki ennek az akadozva működni kezdő vadonatúj szervezetnek a hivatalát felépítette, működőképessé tette és az OTKA legkevésbé vitatott tényezőjévé formálta. Átvitte az Iroda működésére, mint kötelező normát, a tudomány és a kutató tiszteletét, az udvariasságot, a figyelmességet, az előzékenységet, a segíteni akarást. Ez egyértelműen és határozottan Gilyén Elemérnének az érdeme. Nekem, aki életemben sok rosszul működő hivattal dolgoztam, egyik legkellemesebb meglepetésem lett.

Az elmondottakhoz szeretném még hozzátenni, hogy a tudományos intézményrendszer ellátottsága a 90-es években a megszorítások áldozata lett – ugyanakkor, amikor a technikai eszközök minősége, ára, szükségessége erős növekedésnek indult.

Társadalomtudományi példánál maradva: a 90-es évek előtt a számítástechnika elenyésző szerepet játszott a tudományos kutatásban – a 90-es évektől nélkülözhetetlen eszközzé vált. Ezért aztán a társadalomtudományi kutatások támogatásának fontosságát kezdetben nagymértékben aláhúzta az eszközök iránti igény. Másrészt az OTKA kutatási támogatása az intézményfinanszírozás hiányosságain is segített, harmadrészt egyfajta lehetőséget biztosított a mindig elégtelen bérek kiegészítésére.

Amikor hat évvel ezelőtt az OTKA-hoz kerültem, akkor az a szabály érvényesült, hogy legfeljebb a megítélt támogatás 50%-át lehet személyi és legfeljebb 50%-át dologi költségre fordítani, de ezen belül elég nagy volt a felhasználási szabadság. A társadalomtudomány-természettudomány konfliktus akkor éleződött ki, amikor a természettudósok felvetették, hogy a társadalomtudósok „fölösleges” dolgokra költik a pénzt, miközben nekik alapvető kutatási eszközökre sem jut. Fölösleges alatt azt értették, hogy a kelleténél több eszközt vásárolnak, a kelleténél több pénzt költenek kevés eredményt hozó konferenciákra, és egymásnak utalgatnak pénzt: „én adok neked az én kutatásomból, te adsz nekem a te kutatásodból”. Ezek akkor váltak igazán kiélezett kérdésekké, amikor Pálinkás József oktatási államtitkárként 2001–2002-ben elérte, hogy az OTKA költségvetése ugrásszerűen megemelkedjen.

A „gondokkal küszködő” természettudomány és a „tékozló” társadalomtudomány állt egymással szemben. Erre természetesen nem azonnal jöttem rá. A konfliktust fokozta, hogy a társadalomtudományi kollégium alatt 22 zsűri működött, amely a pályázatok arányában automatikusan fölosztotta egymás között a pénzt, és így a legeredményesebb kutatási területek, a nagyobb szabású vállalkozások hátrányba kerülhettek. Ezen a szisztémán a természettudósok még az én idekerülésem előtt azzal kívántak változtatni, hogy a kezelhetetlenül sok, 22 zsűrit 13-ra csökkentették. Ráadásul kimondták azt az elvet, hogy meg kell szigorítani a felhasználási szabályokat, és egy területen a pályázatok 50%-ánál több nem kaphat támogatást. Ez az intézkedéssorozat a társadalomtudósok között óriási fölzúdulást keltett. Hihetetlen indulatok szakadtak fel egyrészt a zsűriösszevonások, másrészt az 50%-os határ, harmadrészt a felhasználási szigorítások ellen. Ebbe a helyzetbe csöppentem bele. Megrendítő élmény volt. De a kihívás elől nem lehetett kitérni, és őszintén szólva nem is láttam az indokát, hogy akadályozzam ezeket a nagyon ésszerűnek tűnő változtatásokat.

Először is rájöttem – és ebben „úttörő” voltam az OTKA gyakorlatában –, hogy következetesen szét kell választanom a zsűrik és kollégium munkáját. Persze, nem biztos, hogy ez minden területen szükséges: Kollár professzor például egészen mostanáig együtt működtette a zsűrit és a kollégiumot. Én viszont úgy láttam, a szétválasztással csökkenthetjük a szakmai összefonódások, alkuk lehetőségét.

Megpróbáltam a kutatókkal megértetni a változások szükségességét és indokát. Több összejövetelelen találkoztam külön-külön az akadémiai és az egyetemi kutatókkal. A meggyőzés, érvelés akkoriban teljesen eredménytelen, sőt reménytelen volt, semmi érvnek nem látszottak engedményeket tenni. Változást a zsűrielnökök és kollégiumi tagok „rotációja” hozott. Szerencsére az is Andorka Rudolf demokráciaeszményéhez tartozott, hogy senki ne maradjon három évnél tovább funkcióban, hogy ne betonozhassa be a döntési hatalmát. Az újonnan belépők, akik már az új feltételekkel láttak munkához, ha nem is ellenvélemény nélkül, de lassan beletörődtek a szabályok érvényességébe.

Ennek a rendszernek az a hátránya, hogy három évbe telik, amíg valaki megtanulja, mit kell csinálnia, de eddigre lejár a megbízatása. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a folyamatosan változó személyi összetétel miatt befolyásokat, irányzatokat és elképzeléseket nem lehet tartósan érvényesíteni. A zsűrielnököknek és a kollégium tagjainak a cseréje lehetővé teszi, hogy mindig más és más szemléletű embereket vonjunk be a munkába.

Az összevonásokból a mai napig is visszamaradtak megoldhatatlan gondok, így egy zsűriben működik a pedagógia és a pszichológia, és ott változatlanul az „egy nekem, egy neked” elv érvényesül, mert semmi másban nem tudnak megállapodni. Ez érthető, hiszen a pszichológia részben az orvostudományhoz kapcsolódik, de társadalomtudományi összefüggésében is – a nemzetközi világba kilépve – teljesen más mércét, tudományos követelményrendszert valósít meg. Elődöm, Marosi Ernő az ellentétek feloldását azzal kísérte meg elősegíteni, hogy az összevont zsűrik közül az egyik területé lett az elnökség, a másiké az alelnökség. Amikor új zsűrielnökök léptek a porondra, az alelnöki funkciókat fokozatosan megszüntettük. Ezzel megnőtt a személyes felelősség, és könnyebbé vált a kapcsolattartás. Lassan kialakult a kollégium sajátos feladatköre is, hiszen a tagok ott is cserélődtek.

Időközben átalakult a személyi kifizetések feltételrendszere, s lehetetlenné vált az „én adok neked, te adsz nekem” gyakorlata. Már Lipták András elnöksége idején megszűnt az a gyakorlat, hogy 80 000 Ft-ig a kutató önmagát és a vele együtt dolgozó személyeket „jutalmazhatta”. A társadalomtudományban – ahol a kutatás eredményében lényegesen nagyobb a személyes munkának az aránya, mint az eszközöknek és anyagoknak – indokolt, hogy bizonyos munkákat megfizessenek. (Ez sokszor a természettudományokban is magától értetődő, hiszen föl sem merülhet, hogy a műszerek karbantartását, javítását a kutatók végezzék.) Makara professzor úr elnöksége kezdetén az említett 50%-os korlátozást föloldottuk, a továbbiakban nem százalékarányok határozzák meg, hogy mennyi fordítható személyi és dologi kiadásra, hanem – legalábbis elvileg – a szükségletek. Ehhez azonban meg kellett határozni, hogy melyek azok a munkák, amelyek a kutatás elősegítését szolgálják és nem a kutatók mellékjövedelmeként jelennek meg. Nagyon nehéz meghúzni a határvonalat, de megpróbáltuk érvényre juttatni, hogy a segédmunka jellegű kutatási munkákat ki lehessen a megpályázott támogatásból fizetni. Ilyen például az adatgyűjtés, az anyagfeldolgozás, a forrásfeltárás, a számítógépes rendszerek építése, amelyek egyébként a természettudományban is léteznek. Ugyanakkor érvényben maradt, sőt határozottabbá vált az az OTKA-alapelv, hogy a támogatásból főfoglalkozású kutató semmilyen fizetést, jutalmat nem kaphat.

Az OTKA 2010-ig szóló stratégiájában szerepel, hogy „a társadalomtudományokban, matematikában ki kell alakítani a személyre szóló, ösztöndíj jellegű támogatási forma alkalmazásának lehetőségét”. Ez leginkább talán a filozófiában és a jogtudományban teremt fontos, új lehetőséget, ha a pályázó maga akarja elvégezni a kutatás minden feladatát. A teljes idejű kutatómunka lehetőségét is szeretné az OTKA megteremteni. Máshol természetesen meg kell, hogy maradjon a kutatócsoportok vagy egymásra épülő munkák támogatása.

Az ösztöndíj jellegű támogatásnak két eleme lehetne. Az egyik a fiatal kutatók támogatása, ami már évek óta bevett gyakorlat az OTKA-nál, hiszen vannak posztdoktori pályázataink, és szép számban kerülnek ki nyertesek a társadalomtudomány területéről. A társadalomtudományban lehetséges dologi költségek nélkül pályáztatni, ami értelemszerűen növeli az ösztöndíjhoz jutók számát. Az idősebb kutatók esetében az ösztöndíj nehézkes megoldás, mert ahhoz, hogy valaki igénybe

vehesse, egy időre szüneteltetnie kell az állásához tartozó munkavégzést. Ez viszont nem minden munkahelyen lehetséges. Ugyanakkor a nemzetközi gyakorlatban bevett szokás a „sabbatical year” kedvezménye, ami számos országban – elvileg nálunk is – lehetséges.

Igyekeztünk újra szabályozni a dologi kiadásokat is, noha a fölöslegesség és a szükségesség közötti határvonal elég bizonytalanul határozható csak meg. Egy már fölmerült példához visszatérve, támogatjuk a nemzetközi konferenciákon való részvételt, de nem a konferenciaturizmust.

Kollégium elnöki megbízatásom hat éve szükségessé vált az OTKA Iroda munkájának az átszervezése. Kezdetben egységesen végezték a pályázat bizonyos szakaszainak az adminisztratív munkáját, most pedig a feladatok – a pénzügyi ellenőrzés kivételével – kollégiumok szerint vannak felosztva. A szervezet abban a tekintetben is jelentősen átalakult, hogy tudományos kutatók végzik az újonnan létesített referensi munkát, s a Társadalomtudományi Osztály új vezetőjének tudományos minősítése van. A kollégiumok titkárnak a feladatköre is átalakult, jelentősen megnőtt. A társadalomtudományokban ezt a megbízatást tudományosan messzemenően elismert kutató tölti be.

A hozzánk hasonló rendszerek polgári országokban évtizedek óta megfelelő hagyománnyal és a hagyományok kevés feszültséget keltő megújításával működnek. Azok a súlyos megélhetési és intézményfinanszírozási gondok, amelyek nálunk a mai napig léteznek, ott kevésbé ismertek. Talán ezért működnek kicsit másként az OTKA-hoz hasonló nyugati alapítványok, vagy alapok, de igyekeztünk a jó példákat átvenni. Elsősorban arra törekedtünk és talán nem is eredménytelenül, hogy a hazai kutatóknak lehetőséget adjunk a nemzetközi kutatásokba való bekapcsolódásra. Különösen az ún. kemény társadalomtudományokban van arra lehetőség, hogy magyar kutatók hazai részfinanszírozással nagy európai munkákba bekapcsolódjanak.

Elkezdjük egy nemzetközi kutatói adatbázis fölépítését, megkíséreltünk ebben együttműködni az ESF-fel. Ez két okból is nagyon nehéz a feladat. Az egyik az, hogy akiket bevonunk a zsűrizésbe, valamiképpen kapcsolatban állnak a pályázóval, tehát ritkán fordul elő, hogy kellő szigorúsággal bíráljanak. Másfelől pedig – akár tetszik,

akár nem – számos társadalomtudományi kérdésnek Magyarországon kívül nincs érdemi kutatója. Mondjuk, egy középkori magyar történelmi téma tanulmányozásáról mondhat véleményt egy külföldi középkorkutató, de az, hogy a magyar sajátosságokat is tudja, ritkán fordul elő. Az égvilágon semmi esély nincs arra például, hogy külföldről valaki egy Kazinczy kritikai kiadást érdemben el tudjon bírálni. Arról már nem is beszélve, hogy egy Kazinczy kritikai kiadást semmi értelme bármely más nyelvhez kötni, mint a magyarhoz.

A kollégiumi és a zsűriüléseken sok vita volt. Egy ízben a kollégium megváltoztatta a támogatandó pályázatok zsűri által javasolt sorrendjét és ezt a zsűrielnök annyira rossz néven vette, hogy lemondott a tisztségéről, sőt a sajtóban is megjelentette az ügyet. Lehet, hogy kollégium nem mindenben járt el kellő körültekintéssel, s ezt követően erre fokozottan figyeltünk, de a döntések központosítására vonatkozó vád alaptalan volt. Az Andorka-féle OTKA-modell kizárja ezt a lehetőséget. Az OTKA elnökének szinte semmi lehetősége sincs arra, hogy egy pályázat támogatását kikényszerítse. A kollégiumi elnököknek még kevesebb. A szakmai bírálatokat nem lehet megváltoztatni. A be nem avatkozás szigorú elvét vallottam, azt éreztem és tartottam a magam feladatának, hogy a szabályok betartásáról, a testületek működőképességéről gondoskodjam, de a saját rokonszenveimet és ellenszenveimet – amennyire csak lehet – kizárjam. És a rendszer éppen ezt segíti elő.

Azokat a változásokat, amelyekről elég hosszan beszéltem, végül is a kutatói közösség tudomásul vette. A természettudomány-társadalomtudomány konfliktus – ha nem is tűnt el – jelentős mértékben háttérbe szorult. Mintha azt is megértették volna, hogy a kutatások eredményességének kell a pályázatok elbírálásakor mérceként szolgálnia, mert a kollégium megnézi és megvitatja az előző pályázati ciklus kutatási eredményeiről szóló zárójelentéseket. Néha előfordult, hogy a kutatási eredményeket a kollégium elfogadhatatlannak minősítette. Nagyjából kialakította azokat a normákat, amelyek alapján a pályázatok eredményességét a publikációk számával, minőségével meg lehet becsülni. A kollégium tagjai és a zsűrielnökök arra a tapasztalatra jutottak, hogy a mérceket igenis használni kell. Elfogadták, hogy itt egyfajta igényesség érvényesül. Ami hat éve még magától értetődő volt, hogy minden pályázat jó, minden

pályázatot támogatni kell, mára eltűnt. Ez már nem vitatéma. Ma az a vitatéma, hogy melyik pályázat a jobb.

...

KERTÉSZ JÁNOS

A Fizika Zsűri elnöke 2002 közepétől 2006 elejéig.

Elmondom, hogyan találkoztam az OTKA-val. Németországi kiküldetésből jöttem haza az 1980-as években. A Műszaki Fizikai Kutatóintézetben dolgoztam, és akkor már itthon is „pénzközpontú világ” volt. Az igazgató mindjárt mondta nekem, hogy pénzt kell szerezni a kutatásokhoz, de az akadémiai pályázati rendszer majd segít. Megmondták, mit kell csinálni, és benyújtottam egy pályázatot. Rögtön el is nyertem, mert akkor még nem teljesen „tisztán” születtek meg a döntések.

Aztán lassan beindult az OTKA. A kutatók általában nem tudták, mit kezdjenek vele. Az én szakterületemen, az elméleti fizikában nagyszerű dolognak tartották, mert a kutatóknak nagyon erős nyugati kapcsolataik voltak. Mindenki hosszabb időt töltött külföldön, tehát sejtettük, miről van szó, de az már nem volt világos, hogyan kell értelmezni a pályázást a mi viszonyaink között. Ezért az első pályázat benyújtásakor a statisztikus fizika meghatározó, nagy alakja hatalmas projektet indított el, amelyben mindenki benne volt, aki élt és mozgott. Persze, boldogan beálltunk a sorba – örültünk, hogy gondoltak ránk is, és részt vehetünk ebben az együttműködésben. Idővel rájöttünk, hogy a rendszer az önálló kutatói pályázást ösztönzi.

Később az OTKA működtetésében is részt vettem – eleinte bírálóként, zsűritagként. Amikor a Fizika Zsűri elnöke lettem, az OTKA nagyon rossz periódust élt át. A kutatástámogatásra szolgáló keret évről évre csökkent, ez pedig nagy feszültségeket teremtett. Ha egy évig nincs támogatás, nagy csalódást okoz ugyan, de valahogy „kibekkeli” az ember. A második évet már nagyon nehéz átvészelni. Egyszer csak úgy tűnt, mintha a kormányzat úgy gondolta volna, hogy a kutatástámogatáson még többet lehet spórolni. Pedig a kormányzati döntések szintjén a kutatástámogatás kis összeg. Azzal szembesültem, hogy a zsűribe érkező pályázatokat olyan arányban kell elutasítani, ami már nem vállalható. Nem beszélhettünk minőségi szelekcióról, mert a ránk kényszerített szűk keretek miatt a legjobbak közül sem kaphatott mindenki

támogatást. 2005-ben 8–10% körül volt a nyeresési esély, és úgy gondolom, ha az esélyek egyharmadnál kisebbek, nincs egészséges szelekció. Sőt, azt tartanám normálisnak, hogy a pályázók fele nyer.

Amikor a Parlament a költségvetést tárgyalta, éppen külföldön voltam. Korábban már hallottam róla, hogy az OTKA elnöke és a kollégiumi elnökök kapcsolatban állnak a Parlament megfelelő bizottságaival, és ígéreteket is kaptak a támogatás növelésére. Hazatérve kiderült, hogy a tárgyalások sikertelenek voltak. Úgy éreztem, ezt a botrányt már nem szabad eltérni. Komolyan gondolom, hogy botrány volt akkor, és bizony azóta is történt egy-kettő.

Petíciót írtam a miniszterelnöknek, de előbb beszéltem az OTKA és az Akadémia elnökével, az Akadémia főtitkárával. A petíciót néhány hét alatt körülbelül 2500 kutató írta alá. Már az előkészületi stádiumban észleltem bizonyos ellenérzéseket. Miért? Tudni kell, hogy az OTKA az Akadémia költségvetésében szerepel. Ezért az Akadémia némiképp az OTKA „gazdája” annak ellenére, hogy az OTKA önálló költségvetési fejezet. (Ezt nem tartom szerencsésnek. Többször hangot is adtam a véleményemnek az Akadémia ülésein, és sokan majdnem megköveztek érte.) Amikor az Akadémia tárgyal a költségvetéséről, akkor az OTKA-fejezet óhatatlanul benne van a tárgyalásokban. Az Akadémia részéről tárgyaló fél vagy szívügyének tartja az OTKA finanszírozását, vagy úgy érzi, hogy ez nagyon fontos ugyan, de még fontosabb, hogy az akadémiai intézeteknek legyen elég pénzüik, az akadémiai pályázatokra jusson megfelelő összeg és így tovább. Tehát az Akadémián – joggal vagy sem – úgy érezték, hogy kicsit ellenük fordulhat a petíció. Én ugyan a levél szövegébe nyomatékosan beleírtam, hogy a kérés nem az Akadémia ellen irányul; egész egyszerűen a kormányfőhöz, Gyurcsány Ferenchez fordultam segítségért, mert úgy gondoltam, hogy az OTKA költségvetésének a csökkentése tarthatatlan állapot.

Az Akadémia főtitkára erősen bírálta a petíciót. Egyes kutatócsoportok tájékoztatásakor utaltak arra, hogy ne csodálkozzanak, ha nem lesz pénz, mert a Kertész János-féle petíció miatt az is elvész, ami van. Volt olyan kutatóintézeti igazgató, aki szankciókkal akarta sújtani a petíció aláíróit. Ezt bizonyítéknak lehet tekinteni arra, hogy nem jó helyen van az OTKA az Akadémián, hanem önállónak kellene lennie.

Még Andorka Rudolf volt az OTKA elnöke, amikor – a Horn-kormány idején – elindult a támadás az OTKA ellen. Akkor szüntették meg az önállóságát, „pénzügyi érvekre” hivatkozva. Ezt akkor sem tartottam jónak. Először megpróbálták az oktatási minisztérium alá besorolni, ami az OTKA halálát jelentette volna. Részt vettem egy rádióműsorban, ahol Andorka Rudolf is beszélt – már nagyon-nagyon beteg volt, de temperamentumosan szólt az OTKA mellett. Ebben az időben szüntették meg a Nemzeti Kulturális Alap önállóságát is. Ekkor hozták létre az alapprogramokat, amelyeket besoroltak valahová. A Nemzeti Kulturális Alapprogramot később visszaalakították Nemzeti Kulturális Alappá. Nem látom annak a logikai akadályát, hogy az OTKA-t is visszaalakítsák alappá, és szerintem ezt kellene tenni. Mert akkor az OTKA-ért külön kellene harcolni, nem az Akadémiával együtt. Hiszen hajmeresztő ellentmondás, hogy az Akadémia egyszerre a kutatóintézeti hálózat gazdája és az egész magyar tudományosság képviselője. Az OTKA-t az egész magyar tudományosság támogatására hívták életre, míg az Akadémia költségvetésének a kutatóintézeteket is el kell látnia. És amikor a költségvetésről tárgyalnak, az Akadémia vezetői nem tudják, hogy melyik ujjukba harapjanak...

A petíciónak meglepően nagy hatása volt. Nem számítottam arra, hogy a sajtó foglalkozni kezd vele. De így történt, és a kormányzat bizonyos nyomást érzett. Karácsony előtt pár nappal a gazdasági miniszter, Kóka János sajtótájékoztatón jelentette be, hogy az OTKA keretét 700 millió forinttal megnövelik. Én egy milliárdot kértem, hogy a katasztrófát elkerüljük – ilyenkor az ember nem fukarkodik a drámai kifejezésekkel, de ezeket a mai napig jogosnak érzem.

Kaptam néhány gratulációt, magam is meg voltam lepődve. Januárban Boda Miklós, aki akkor az NKTH elnöke volt, meghívott ebédelni, mintha nem csak egyszerű egyetemi tanár lennék. Mert hát ki vagyok én? Írtam egy petíciót, de semmilyen döntési hatásköröm ebben az ügyben nem volt. Azért elfogadtam a meghívást, és Boda Miklós felvetette, hogy megoldhatnánk a problémákat, ha az OTKA az NKTH része lenne. (Akkor az NKTH több tíz milliárd forint sorsáról dönthetett.) Természetesen azt válaszoltam, hogy ezzel nem értek egyet, mert az OTKA függetlenségét nagyon fontosnak tartom. Végül az Akadémia költségvetéséből egy kis összeget átcsoportosítottak az OTKA számára. Erre aztán úgy hivatkoztak, hogy engem kell szidni, amikor valamire nincs pénz az Akadémián. Az NKTH-t pedig arra kötelezték,

hogy az OTKA-hoz tartozó feladatok egy részét vállalja át: írjon ki posztdoktori pályázatokat. Valóban írtak ki ilyen pályázatokat, de nem azt, amit mi szerettünk volna, és nem azt, amire szükség volt. Mégis a folyamat következményének tekintem, hogy az NKTH most az OTKA-val közösen is pályáztat. Még jobb lenne, ha az alapkutatót az OTKA támogatná.

Az OTKA helyzete nem könnyű, mert az alapkutató ritkán hoz látványos, könnyen alkalmazható vagy könnyen elmagyarázható eredményeket. Az intézmény fontosságát szóban egyszerűbb hangsúlyozni, mint például adatokkal alátámasztani. Az OTKA hosszú, nehéz sivatagi menetelést folytat, és fantasztikus szerencséje van, hogy Makara Gábor professzor irányítja, akit hihetetlenül jó elnöknek tartok és nagyon nagyra becsülök. Ő nem mellékesen, hanem teljes erőbedobással, tiszteletre méltó objektivitással, a nemzetközi példákat szem előtt tartva, kiegyensúlyozottan, céltudatosan vezeti a szervezetet.

Magyarország kis ország. Azt szoktam mondani, hogy mindenki vagy rokona, barátja, üzletfele, vagy ellensége a másoknak. Tehát itt képtelenség független bírálókat találni. Külföldi bírálókat kell keresni, ahogy ezt Amerikában és Európa más országaiban is teszik. Amikor nemzetközi bírálatot javasoltam a zsűriben, azt mondták, hogy „nahát, Magyarország az más”. „Ez igaz, annyiban más, hogy nem bírálunk nemzetközileg”, válaszoltam. Ez mára megváltozott. Büszkén mondhatom, hogy a Fizika Zsűriben vált kötelezővé először az angol nyelvű pályázás, s a három bíráló közül legalább egynek külföldinek kellett lennie. Persze, nagyon nehéz bírálókat találni, mert mindenki elfoglalt, és nem tudunk fizetni, mint ahogy nekünk sem fizetnek, amikor az NSF-nek bírálunk. Ez a munka ugyanolyan, mint a folyóiratcikkek lektorálása: áldozat, de azért hozza meg az ember, hogy a közeg, amelyben dolgozik, jó legyen. Tehát nem teljesen önzetlen áldozat, és van, aki hajlandó erre, van, aki nem. Bevallom, nem mindig sikerült teljesíteni azt a követelményt, hogy a három bíráló közül egy külföldi legyen.

Annak a pusztán ténynek a hatására, hogy a pályázatok angolul készülnek, és a bírálatot angolul lehet beadni, a magyar bírálók komolyabban vették a munkájukat. Ezzel is kicsit közelebb kerültünk ahhoz a standardhoz, amelyet – úgy gondolom, valamennyien – elérni vágyunk.

...

BOROS IMRE MIKLÓS

Az Élettudományi Kollégium elnöke 2005 és 2008 között.

Korábban „tipikus” OTKA-pályázó voltam, akit nemigen foglalkoztatott az OTKA szervezeti felépítése, működése. Ezért alaposan meglepődtem Makara elnök úr felkérésén, és azt válaszoltam, megpróbálok tájékozódni: ha a munkát össze tudom egyeztetni egyéb tevékenységemmel – elsősorban a kutatómunkámmal, amit nem akarok föladni –, akkor vállalkozom rá. Elmentem és beszélgettem Makara elnök úrral. Elveivel, tudományszervezési elképzeléseivel egyetértettem, és elvállaltam a megbízatást. Előre láttam, hogy Szegedről nem tudok majd oly mértékben részt venni a kollégium tevékenységében, mint amit helyesnek, igazán jónak tartanék, de úgy gondoltam, hogy ennek ellenére is érdemi munkát tudok végezni. Így lettem az OTKA Élettudományi Kollégiumának elnöke. Soha magamtól nem gondoltam erre: ha pályázatot írtak volna ki a tisztségre, nem jelentkeztem volna – még azt is csak a döntés után tudtam meg, hogy ez tiszteletdíjjal járó pozíció.

Elöttem Sándor Péter professzor volt az OTKA Élettudományi Kollégium elnöke, a titkár pedig Kőhidai László. Mind a ketten nagyon készségesen, segítőkészen elmagyarázták a kollégium működését, és ezt követte a napi munka. A tájékozódást megkönnyítette, hogy ekkoriban kezdődött el az OTKA Iroda átszervezése. Akkor még külön egységek foglalkoztak a pályázatok fogadásával, a szerződéskötéssel, vagyis a munkafolyamatok egyes fázisaival. Makara elnök úr elképzelése nyomán a pályázatok menedzselése az egyes kollégiumokhoz került. Az Irodában személyi változások is történtek: a munkatársaknak egy-egy kollégiumhoz kellett csatlakozniuk. Megerősödött a „referensi rendszer”: a kollégiumi titkár mellett egy PhD-hallgató, Láng Orsolya lett a tudományos referens. Később a mostani kollégiumi titkár, Tóth Gábor is odakerült referensnek. Ez többé-kevésbé kirajzolta azokat az irányvonalakat, amelyek mellett aztán a kollégium folyamatosan működött. A három szakmai referens területe hozzávetőlegesen lefedi az Élettudományi Kollégium három nagy területét, az agrártudományokat, az orvostudományokat és a biológiai tudományokat. A referensek segítséget nyújtanak az Iroda munkatársainak a szakmai megítélést igénylő

kérdésekben. Szerencsés, hogy kapcsolatot tartanak a zsűrielnökökkel, mert így a zsűrimunkát is segíthetik. Végül az Irodában a pályázati menedzsmentnek sokkal jobban megfelelő szerkezet alakult ki.

A kollégiumban több változás is lezajlott a hároméves ciklus során. Az egyik legfontosabb a zsűrik átszervezése volt. Azt tapasztaltam, hogy a 12 zsűrivel dolgozó kollégium munkájában nehézségek merültek fel az átfedések miatt. A 12 zsűri az élettudományok 15 évvel korábbi struktúráját tükrözte, és olyan diszciplínák, amelyek azóta nagyon dinamikusan fejlődtek, helyet követeltek az OTKA rendszerében is. Elsősorban a bioinformatikai és a genomikai típusú, általában a molekuláris irányultságú tudományok előretörésére gondolok. No, ez most is probléma, amellyel folyamatosan szembe kell nézni. Szintén alapvető kérdés, hogyan különíthetők el egymástól a nagyon hasonló módszereket használó pályázatok. Ki kell-e emelni az objektumot? Milyen zsűribe helyezük azoknak a pályázatát, akik növényen és akik állaton végeznek kutatásokat – miközben a pályázatok tartalmi része, a módszertani megközelítés nagyon hasonló. Vagy éppen fordítva: ha ezeket a pályázatokat ugyanabba a zsűribe soroljuk, eltekintünk a növényteni és az állattani kutatások nagyon jellegzetes különbségeitől. Az orvostudományi pályázatokat korábban egy élettudományi és egy kísérletes orvostudományi zsűri bírálta, de gyakran nehezen döntöttük el, melyik pályázat hová kerüljön. Nemzetközi példákat is figyelembe véve végül 10 zsűrit hoztunk létre, és ezekben helyet kapott a rendszerbiológia, a bioinformatika. Az orvostudományi pályázatok ezentúl a kísérletes és a klinikai orvostudományi zsűribe kerülnek. Ezek a változások egy évvel ezelőtt zajlottak le, ezért a mostani pályázati fordulók mutatják meg, jól döntöttünk-e, nem érkezik-e túl sok pályázat egy-egy zsűribe. Mindenesetre az volt a célunk, hogy a pályázatok közvetlenül és egyértelműen összehasonlíthatóvá váljanak.

Emellett nagyon sok apró változás is történt: a három év alatt került sor olyan szabályzatok megalkotására vagy olyan elvek rögzítésére és megerősítésére, amelyeket most már nagyon szigorúan alkalmaz az OTKA – például az összeférhetetlenség megítélésében, az értékelésben, a bírálók számának meghatározásában. Rendkívül szigorúan előírjuk, hogy a zsűribeli, a kollégiumi, a bizottsági szerepvállalás mellett hogyan lehet valaki egy pályázatnak a vezetője vagy együttműködő partnere, meddig vehet részt az értékelési folyamatban. Úgy gondolom, ez a rendszer minden bírálatot

kiáll – de egy adatbázis természetesen nem tudhat arról, hogy két ember együtt kártyázik. Előírtuk, hogy minden pályázat legalább két bírálatot kapjon, mielőtt a zsűri elé kerül tárgyalásra, és mindegyik pályázatot lehetőleg két zsűritag mutasson be – a bírálatokkal együtt – a zsűriülésen.

A kollégium összetétele szintén változott, és az éves rotációk során arra törekedtem, hogy a kollégiumban minden egyes zsűrinek két szakmailag kompetens képviselője legyen. A kollégiumi ülésekre mindig meghívtam a zsűrielnököket is. Nagyon ritkán fordult elő, hogy a kollégium megváltoztatta a zsűri által kialakított sorrendet, a zsűri döntéseit. A kollégiumnak elsősorban az volt a szerepe, hogy javaslatot tegyen a támogatás elosztására a zsűrik által képviselt tudományterületek között, és megállapítsa például, hogy a fiatal és a más kategóriába tartozó kutatók milyen arányban részesüljenek a forrásokból. A kollégiumban érvényesülhetnek tudománypolitikai szempontok is: néha előfordul, hogy például öt, várhatóan támogatott pályázat közül három ugyanarról a munkahelyről kerül ki, vagy mindegyik ugyanazt az irányt képviseli – ilyenkor újra határoznunk kell a támogatások odaítéléséről. A kollégium dönt a pályázatok nyelvéről, a zsűrik rotációjáról, a bírálati eljárásban alkalmazott felfogásokról.

Általános probléma, hogy az OTKA-nak az OTKA-törvény szerint alap kutatásokat kell támogatnia. De az alap kutatások is nagyon különbözőek: vannak, amelyek új tudományos eredmény megszerzéséhez vezetnek, másokból olyan új ismeretek származhatnak, amelyek innovációt alapoznak meg, és hamarosan hasznosulnak. A nemzetközi gyakorlat különbözőképpen értékeli a kétféle tudományos tevékenységet, és az eltérő élettudományi zsűrik közötti összehasonlítás is nehéz. Például a növény-nemesítéssel foglalkozó tudományterület egészen más mérőszámokat használ az eredményesség mérésére, mint a neurobiológia. Mások az impakt-faktorok; az egyik területen szabadalmak születnek, a másikon nem. Ez mindig gondot okoz, amikor arról kell dönteni, hogy melyik tudományterületre mekkora támogatás jusson.

A fiatalok pályázatait a kutatási pályázatok 20–25%-át teszik ki, de egy zsűriben esetleg csak egy-kettő kaphat támogatást a rendelkezésre álló források alapján. Ezért bevezettük, hogy a fiatalok pályázatait nem zsűrinként, hanem tudományterületenként – tehát az agrártudományban, a biológiában és az orvostudományban – értékeljük. Ez a rendszer azóta is működik, többszöri kipróbálással.

A külföldi bírálatok beszerzése – aminek feltétele az angol nyelvű pályázatok benyújtása – egyszerűnek látszik, de nem könnyű feladat. Az angol nyelvű pályázatírás három év alatt vált fokozatosan kötelezővé a kollégiumban. A kompetens külföldi bírálók megkeresése időt rabló feladat. Egy osztrák kollégámtól hallottam, hogy átlagosan minden hatodik felkérésre kapnak kedvező választ. Még ha sikerül is külföldi bírálót találni, nem tudjuk, hogy valóban a pályázat értékeit tartja-e majd szem előtt, és nem pontozza-e le például azért, mert a rendelkezésre álló összeget kevésnek ítéli a munka elvégzéséhez. Emiatt olyan kollégákat igyekszünk felkérni, akik valamennyire ismerik a hazai kutatási körülményeket.

Nagyon fontos, hogy az elmúlt három év változásai jórészt az OTKA elektronikus rendszerének kiépítése miatt valósulhattak meg. A kezdeti nehézségek után ma már a pályázók is kedvezően nyilatkoznak róla.

Az a pályázati rendszer, amelyet elképzelek, nem felel meg pontosan az OTKA mai rendszerének. Ha teljesen rajtam múlna, nagyon törekednék arra, hogy a pályázati kiírásokat minél inkább leszűkítsem néhány folyamatosan ismétlődő, jól körülhatárolt formára.

Egyetértek azzal, hogy vannak kutatási pályázatok (a K típusúak), és kitüntetett figyelem övezi a fiatalokat (F pályázatok). Úgy gondolom azonban, hogy az iskolateremtő pályázatokat nem érdemes tovább folytatni. Ne egy korábban kialakult tudományos közösség fenntartására pályázzunk, ahová majd fölveszünk fiatalokat a munka folytatása érdekében. Az én elképzelésem szerint pályázni csak projektekkel szabad. Ez elősegítené az eredményes publikációs tevékenységet, a nemzetközi kapcsolatrendszer megerősödését. Nem lenne szükség külön pályázati formák kialakítására, hanem a mostani pályázatok költségvetésében és értékelésben kellene figyelembe venni a projekteket. A sokféle pályázati formába nagyon sok jó és alaposan megindokolt pályázat érkezik, de a diverzitás rontja a kezelhetőséget, megnehezíti az összehasonlításokat.

Ma a K és F pályázatok, illetve az NK (nagy költségű kutatási) és NF (fiatal kutatók kiemelkedő eredményeket ígérő alapkutatásainak támogatását célzó) pályázatok forrása között nagy a különbség. A kétfajta támogatást közelíteném egymáshoz. Felső limitet szabnék az NK és NF pályázatokra – belátva, hogy az OTKA lehetőségei

korlátozottak. Ebbe a rendszerbe a projekt-pályázatok is beilleszthetők: ha a pályázat például biztosítani tudná két új munkatárs alkalmazását és kutatási feltételeik megteremtését, akkor – véleményem szerint – teljesítette azt, ami egy ilyen típusú pályázattól elvárható.

Rendszeresen felmerül a „párhuzamos pályázatok” kérdése. Egyes területeken a projektek valószínűleg egyértelműen körülhatárolhatók: egy-egy kutatásnak van „eleje” és „vége”. Azon a területen, ahol az én dolgozom, a projektek befejezése sokkal kevésbé egyértelmű, és nálunk természetes, hogy egy kutatási téma egyes részeire különböző forrásokból igyekszünk támogatást szerezni. Nyilvánvalóan nem helyes ugyanazt a pályázatot több támogató félhez benyújtani (esetleg sehol sem nyerni), de nem lehet kiküszöbölni az ilyen próbálkozásokat és a párhuzamos kutatásokat.

Az OTKA az FTE-érték (full time equivalent) bevezetésével próbálja mérni, hogy egy adott pályázati támogatás hány kutatónapra elegendő, hogy később valamilyen követendő arányt alakíthasson ki. Ez összefügg az előző kérdéssel: ne legyenek olyan pályázók, akik sok pályázatban nagyon kis hozzájárulással – a már elért eredményeik alapján – részt vehetnek, de a jelenlétük inkább a pályázat nyeresi esélyének a növeléséhez járul hozzá, mint a teljesítéséhez.

Az utolsó időszak legnehezebb problémája visszavezet ahhoz, hogy az egyes tudományterületeken különböző a siker értékelése. Az NKTH-ból származó pótlólagos forrás (az NKTH–OTKA közös pályázatok esetén) az innovációt közvetlenül megalapozó alap kutatások finanszírozására szolgált. A pályázatokat az OTKA bírálta el. A két szervezet együttműködése – elsősorban az adminisztratív kérdéseknek a megoldásában – még nem kellően rugalmas, ezért az OTKA-hoz beérkezett pályázatokat abból a szempontból is értékelni kellett, hogy az NKTH-kiírásnak milyen mértékben felelnek meg. A következőkben célszerű lenne, ha az értékelés az OTKA jól kialakult rendszere szerint működne, és a két szervezet azonos feltételek szerint írná ki és menedzselné a pályázatokat.

Folyamatos probléma a források hiánya. Abban az időszakban, amikor a kollégium elnöke voltam, a pályázatok 20–30%-át tudtuk támogatni. Összintén megvallva, bármely pályázati rendszerben nagyon jó eredmény, ha a pályázatoknak a harmadát, 40%-át támogatják. Mi, kutatók mindig keveselljük a támogatásokat. Nemzetközi összehasonlításban azonban nem tűnik rossznak, ha minden harmadik,

minden negyedik pályázat sikeres. Persze, az itthoni támogatási összegek lényegesen elmaradnak attól, amit kívánatosnak tarthatunk. Ha egy pályázat biztosítani tudná egy kisebb kutatói csoport 3–4 éves tevékenységét, akkor a 25%-os nyeresi esély folytonosan megújítható támogatást jelentene.

A kétciklusú (évente kétszeri pályázást lebonyolító) rendszer éppen akkor indult, amikor befejeztem kollégiumelnöki ténykedésemet: a pályázatot a benyújtást követő 6 hónapon belül értékelik, és a pályázónak jelzik, hogy milyen kritikákat kapott. Ha nem nyert, a hibákat kiküszöbölve újra benyújthatja a pályázatát, és nyerhet. Így kialakulhat egy többé-kevésbé párbeszédre alapuló kapcsolat a pályázó és a támogatást nyújtó szervezet között. Az előző pályázat sikeressége, az új pályázat minősége elősegíti, hogy a pályázat jó eséllyel nyerjen – ha nem is az első nekifutásra.

Létezik egy Operatív Bizottság, amelyik – a nevével ellentétesen – nem végez operatív munkát. Az üléseken részt vesz az OTKA elnöke, az Iroda vezetője, elmennek a kollégiumok elnökei, az OTKA elnökhelyettesei és még néhányan az OTKA vezetéséből. Döntenek a pályázati kiírásokról, a pályázatok időtartamáról, a költségvetésről, előkészítik az OTKA működésével kapcsolatos más fontos döntéseket. Az itt megtárgyalt kérdések kerülnek aztán a kollégiumok, illetve az OTKA Bizottság elé.

Az operatív ülések rendszerint hosszú órákon át tartó megbeszélések voltak. Úgy gondolom, a résztvevők valamennyien élvezték a szabad véleményalkotást és véleménycserét. Sokszor meggyőztük egymást olyan kérdésekben, amelyekben eredendően különböző állásponton voltunk. Többször előkerült például a már említett párhuzamos kutatások témája és a posztdoktori pályázatok kiírási módja. Másképp alkalmaznak ugyanis egy posztdoktort a társadalomtudományban és az élettudományban. A társadalomtudományban a pályázó béréen kívül csak egy kisebb összegre van szükség, amelyik a konferencialátogatás vagy, mondjuk, a számítógép költségét fedezi. Az élettudomány területén a nyertes pályázó főnöke kap egy ingyen állást – két kézzel, ami dolgozik –, de műszert, anyagot nem. Olyan pályázati kiírást kellett tehát konstruálnunk, amelyik lehetőleg megfelel a különböző szakágak kívánalmainak.

Ismerek egy pályázót, aki több cikluson át pontosan a „vonal alatti” első helyet foglalta el. Az OTKA-nak meg kell találnia a módját, hogy ne kedvetlenítse el azokat a kutatókat, akik ebben a cipőben járnak, hiszen nagyon nehéz megítélni, miért kerültek kicsit a vonal alá – némi szerencsével a vonal fölött is lehetnének. A zsűrinek, a kollégiumnak rájuk is figyelnie kell döntéshozatalkor. De még az említett pályázónak is az volt a véleménye, hogy az OTKA- elbírálás alapvetően igazságos. A kutatói társadalom általában osztja ezt az álláspontot. Meggyőződésem, hogy akik részt vettek ezeken az operatív értekezleteken – és természetesen az OTKA Iroda munkatársai is –, elsődlegesnek tartották, hogy igazságos döntés szülessen. A viták soha nem akörül forogtak, hogyan lehetne tízmillió forintot átcsatornázni egyik területről a másikra és ezzel valamilyen kitüntetett helyzetet teremteni. Elfogadtuk, hogy mindenki a saját területének autentikus képviselője, és olyan eljárási rend megalkotására törekedtünk, amelyik elősegíti, hogy valóban a legjobbak, a legérdekesebb kutatásokat végzők kapjanak támogatást.

...

MÁRKI LÁSZLÓ

2007 és 2010 között az OTKA Matematika Zsűrijének elnöke, a Műszaki és Természettudományi Kollégium tagja. A következő bekezdések annak az interjúnak részletei, amely az Ipolyi Arnold-díj elnyerése alkalmából készült.

1986-ban, amikor az OTKA-t életre hívták, az intézeti munkacsoportunk azonnal pályázott. Nagy pályázatot adtunk be, más kutatóhelyekről is sokan voltak benne. Ennek a pályázó csoportnak jelentős része a későbbiekben is együtt pályázott. A pályázatok vezetője az idők folyamán változott, de mindig hárman-négyen (nagyjából ugyanazok, köztük én is) átbeszéltük, mire, hogyan költjük a pénzt, a végzett munkát is együtt tekintettük át. Így akkor is volt rálátásom a pályázat vezetésére, amikor egyszerű résztvevő voltam. A 90-es évek második felében került sor először arra, hogy én legyek egy ilyen pályázat témavezetője.

2006 végén az egyik kollégám, aki az OTKA matematikai zsűrijét korábban vezette, megkérdezte, hajlandó lennék-e elvállalni a zsűrielnökséget. Tünődtem rajta, aztán igent mondtam.

A matematikát Magyarországon nemzetközileg elismerten magas színvonalon űzik, és ebben a tudományban létfontosságúak a külföldi kapcsolatok. Ahogy szűkösre fordultak a források, nagyon nehéz volt úgy egyensúlyozni, hogy betartsuk az OTKA előírásait, és igyekezzünk minél kevesebb nemzetközileg kiemelkedően sikeres kutatócsoportot teljesen támogatás nélkül hagyni. Ezt tartottam zsúrielnökként a legfontosabb feladatomnak.

Az elektronikus pályázatkezelési rendszerrel kapcsolatos javaslataimat én kevésbé fontosnak éreztem. Kicsivel azelőtt kezdődött az OTKA-ban az elektronikus pályáztatási rendszer bevezetése, hogy zsúrielnök lettem, és túl kellett még jutni a gyerekbetegségeken. Végiggondoltam a pályázatok tapasztalatát, az elbírálások gyakorlatát. Erre rá is szorítottak: ha egy pályázó úgy találja, hogy nem működik a rendszer, akkor megkeresi a zsúrielnököt, mert az ő nevét ismeri, és tőle kér tanácsot. Sok dologhoz nem tudtam érdemben hozzászólni, mert nem én állítottam össze a rendszert, és nem is értek a számítógépekhez, de megpróbáltam választ keresni a kérdésekre. A problémákat aztán összeszedtem, igyekeztem őket ésszerűen csoportosítani, és ha volt elképzelésem javításokról, azokat is megfogalmaztam, majd továbbítottam mindezt a Kollégium és az OTKA elnökének. Ez elég sokszor megtörtént.

Néhány példa. Pár éve előírták, hogy minden pályázathoz külföldi bírálót is fel kell kérni. (Ez egyébként a matematika zsúriben már korábban is elég gyakori volt.) A Műszaki és Természettudományi Kollégium számos zsúrijében azt tapasztalták, hogy sok külföldi egyáltalán nem is válaszol a felkérésre, és a válaszolók közül is kevesen készítik el a bírálatot. Nálunk, matematikusoknál nagyon ritkán fordul elő, hogy egy pályázatra ne legyen külföldi bírálat. De ez sem ment magától. Az első alkalommal kiderült, hogy a bírálók nem jelentéktelen hányada nem kapta meg a felkérést. Méghozzá azért nem, mert az OTKA címéről kiküldött e-mailt az egyetemük szemétkiválasztó rendszere a szemétkébe tette. Ez úgy derült ki, hogy két-három hét elteltével annak, aki nem reagált a felkérésre, az intézeti címemről küldtem e-mailt. Az intézetünk nevét lényegében mindenütt ismerik, úgyhogy erre majdnem mindenki válaszolt, és a válaszokból tudtuk meg, hogy nagyon sokan nem kapták meg a felkérő e-mailt. A következő alkalomtól kezdve már azt csináltam, hogy mielőtt az OTKA rendszeréből elment volna a felkérés, a saját címemről írtam az illetőnek egy rövid

levelet, hogy föl akarjuk kérni egy pályázat elbírálására és fél órán belül várható, hogy ilyen és ilyen címről megy egy küldemény. Ha nem kapná meg, akkor legyen szíves, nézze meg, nem tette-e a rendszerük a szemébe. Erre majdnem mindenki válaszolt – csak nekem jelentős többletmunkával járt.

A külföldi bírálókkal kapcsolatban más probléma is felmerült. Az OTKA rendszerében a bírálók személyi anyagában az is szerepelt, hogy milyen nyelven leveleznek velük. És ha valakinél semmi nem volt odaírva, eleve magyarul ment neki a levél. Több olyan visszajelzést kaptam eleinte külföldről, hogy az illető valószínűleg szívesen megcsinálná a bírálatot, de magyarul nem ért. Ezt jeleztem az OTKA vezetőinek, és azt is javasoltam, hogy ha egyszer kötelező angolul beadni a pályázatokat, akkor az összes felkérő levél mehetne angolul, mert amelyik bíráló nem tud angolul, az úgysem tudja elbírálni a pályázatot. Így a külföldiek véletlenül sem kapnának magyar levelet. Ezt végül nem fogadták el, de annak jobban utánanéznék, hogy ha külföldre megy egy levél, és a rendszerben magyar nyelv van beállítva, tényleg várható-e, hogy a címzett el is olvassa magyarul.

A kérdések között az is szerepelt, hogy reális-e a pályázati költségvetés. Ezt már olyan ember sem tudja elbírálni, aki – mondjuk – 15 éve elment Magyarországról Franciaországba vagy Amerikába. Az ő szemszögükből nézve nevetségesen alacsony összegeket pályázunk meg. Azt javasoltam, hogy külföldön élőtől egyáltalán ne kérdezzenek ilyet. Sőt, még az sem biztos, hogy hazai bírálókat érdemes erről megkérdezni, mert a zsűrinek kell elég kompetenciával rendelkeznie a döntéshez. A javaslatból végül annyi valósult meg, hogy a bírálói lapon a támogatási összegre vonatkozó kérdést egészen hátra, a pályázat értékelése utáni részbe sorolták, és ezt a kérdést külföldi bírálók nem kapják meg.

Talán érdekes ennek kapcsán, hogy egyszer egy külföldi bíráló, aki a tetejében nem is amerikai vagy német volt, hanem orosz, külön írt nekem egy e-mailt, hogy nem érti, miért vesződik valaki pályázat megírásával, ha ilyen kevés támogatást kér (egy 8-10 fős kutatócsoport pályázatáról volt szó). A kérdés háttere világos volt számomra. Létezik egy fórum, holland kezdeményezésre, ahol minden évben egyszer összejön európai országok kutatást támogató intézményeinek egy-egy matematikáért felelős alkalmazottja vagy a matematikáért felelős zsűri vezetője. Jártam ilyen találkozókön, és érdeklődtem a szokásokról. Kiderült, hogy Európa szinte minden országában az

egyetemek kutatási támogatást is kapnak, és aki kellő színvonalon dolgozik, minden évben egyszer, de többnyire kétszer elmehet konferenciára. Ezt az egyetem fedezi, és az, aki kutatási pályázatot nyer, ezen felül gazdálkodhat a pénzével. Magyarországon nem így van. Az orosz kolléga is évente egy vagy két konferenciára elutazhat az egyeteme pénzén. Ezért írta, hogy ilyen kis összeggel nem érdemes foglalkozni. Azután felvilágosítottam, hogy ha ezt nem pályázzuk meg, akkor sehová sem tudunk elutazni. A matematikus egyik legfontosabb „műszere” a kapcsolattartás, a kollégákkal folytatott beszélgetés.

Felvettem az OTKA vezetőinek azt is, hogy a nemzetközi gyakorlatban nagyon rövid a háromhetes elbírálási idő, és hogy egyszerűsíteni kellene a honlap bírálói felületéhez való hozzáférést.

Később felmerült, hogy a zsűrik megpróbálkozhatnak a távülésekkel. Én voltam az első, aki azt mondta: mi megszervezünk egy ilyen ülést. Egy normál zsűriülésünkön meglehetősen sok pályázatot kell tárgyalni, és ilyenkor szükség van lehetőleg mindenkinek a jelenlétére. De éppen akkor úgy adódott, hogy csak olyan pályázati kategóriákat kellett elbírálni, amelyekre összesen 10-nél kevesebb pályázat érkezett, és úgy gondoltam, ezért nem érdemes az ország különböző részeiről Budapestre utaztatni az embereket – arról nem is beszélve, hogy a matematikusok viszonylag sokat utaznak, ezért előfordul, hogy valaki éppen külföldön tartózkodik az ülés idején. A kísérleti távülés jól sikerült, azóta hivatalosan is szerepel ez a lehetőség az OTKA rendjében.

Általában elmondhatom, hogy az OTKA vezetése mindig köszönettel fogadta a megjegyzéseimet, a javaslataim nagyon nagy részét megfogadták. Sokszor nem azonnal, hanem a következő fordulóban, de sohasem éreztem úgy, hogy falra hányt borsó lett volna, amit mondok.

2010

...

HORVAI GYÖRGY

Két cikluson keresztül a Műszaki és Természettudományi Kollégium tagja. Az ERA Chemistry projekt keretében, az OTKA elektronikus pályázati rendszerét felhasználva, kidolgozta egy új európai pályázati rendszer alapjait.

Az Európai Unió nemcsak kutatásokat, hanem kutatásszervezési tevékenységeket is támogat a keretprogramokban, amihez hozzátartozik a „kutatási hálózatok” kialakításának, fenntartásának elősegítése. Ezek a hálózatok azért jönnek létre, hogy európai szinten hatékonyabbá, szervezettebbé váljék a kutatás.

A különböző országok alapkutatást finanszírozó intézményeit képviselő vezető kémikusok rendszeresen találkoztak a CERC3 szervezetben (Chairpersons and Directors of European Research Councils' Chemistry Committees), megbeszélték tapasztalataikat és azon gondolkodtak, mit tudnának közösen elérni. Ott vetődött föl, hogy érdemes lenne megpályázni egy ERA (European Research Area) hálózati támogatást. Elnyerték – és így jött létre az ERA Chemistry. Ennek az egyik első feladata az volt, hogy részletes információkat gyűjtsön a kémiai kutatások országokénti finanszírozásáról. Kérdőívek készültek és ezeket mindegyik szervezet megválaszolta. Azután tematikus kutatási pályázatokat írtak ki (amilyeneket nálunk néha az NKTH szokott), és konferenciákat rendeztek. Később megjelentek a flash konferenciák, amelyeket már nem az adminisztrátorok, hanem a kutatók szerveztek maguknak – ezekre még visszatérek.

Már egy-másfél éve működött a hálózat néhány taggal – köztük volt például a francia CNRS, a német DFG, a finn tudományos akadémia, a holland NWO, spanyol és portugál szervezetek –, amikor megkérdezte a DFG egyik tisztségviselője, hogy nem csatlakoznánk-e. Pontosabban először csak engem kért meg egy konferencián, hogy menjek el az egyik ülésükre, amelyet éppen akkor tartottak. Meghallgattam, hogy min gondolkoznak, és érdekesnek találtam. Néhány más országgal együtt nemsokára Magyarország – az MTA és az OTKA – is csatlakozott. Ekkor már futottak a tematikus pályázatok, de tematikailag kötetlen – open call – pályázatok még nem voltak.

Fölvetődött, hogy az amerikai Gordon-konferenciák mintájára induljanak el európai konferenciák, amelyeken a nagyon friss, fontos témákról beszélgetnének egymással egy-egy szakma kiemelkedő művelői és kvalitásos fiatal kutatói. A szakemberek közös gondolkodása révén hatékonyabban indulhatna el a kutatás, kialakulhatnak kapcsolatok, amelyek aztán közös projektekhez vezethetnek. Nekünk, a frissen csatlakozott magyar résztvevőknek jutott, hogy kidolgozzuk ezeknek a konferenciáknak az elveit és javaslatot tegyünk a megvalósításukra. Horváth Viola

kolléganómmal le is tettünk az asztalra egy részletes tervet, amit aztán – annak rendje-módja szerint – átültettek a gyakorlatba. Az első konferenciát a francia CNRS szervezte. Fantasztikusan jól sikerült: nagyon magas színvonalú, izgalmas összejövétel volt. Nem is került sokba a részvétel, mert az volt a cél, hogy a kutatást finanszírozó szervezetek jelentősen támogassák ezeket a rendezvényeket. Azóta már több ilyen konferenciát tartottak, és a szervezést mindig rábízják az adott területen legkiemelkedőbbnek tartott európai kutatóra, illetve a kijelölt ország szintén híres kutatójára. Az ERA-Chemistrynek van egy tudományos tanácsadó testülete, országonként egy kollégával – nálunk most Joó Ferenc professzor úr (Debreceni Egyetem) a tagja –, és a konferenciák témáira, szervezőire általában ez a testület tesz javaslatot.

Bekapcsolódtunk a nem tematikus pályázatok meghirdetésébe is: a pályázás rendjét nekünk kellett kidolgoznunk, szintén Horváth Violával. A pályázati felhívás megfogalmazásától kezdve mi bonyolítottuk le az első pályázat minden fordulóját. Akkor már a projektből fölvevünk egy munkatársat, Oszlanczi Ágnes, aki a PhD-tanulmányain túl volt, tehát rendelkezett kutatási tapasztalattal, de még nem írta meg a disszertációját. Ő sokat dolgozott ezen a feladaton az OTKA tapasztalt munkatársaival együtt, hiszen az OTKA-nak kellett vállalnia a nyertesek finanszírozását. Nagyon érdekes pályázati forma alakult ki, amely lehetővé teszi, hogy az egyes országok úgy finanszírozzák a saját kutatóikat egy nemzetközi bilaterális projektben, mintha az nem is bilaterális lenne. Tehát két, különböző partnerországban dolgozó pályázó adhat be közös pályázatot. Az ERA Chemistryben részt vevő összes ország bármelyik párosítása szóba jöhet. A pályázatnak tudományosan nagyon magas színvonalúnak kell lennie. Mindkét partner akkora anyagi támogatást kérhet hároméves időszakra, amekkora az adott országban a tipikus támogatás. Tehát egy magyar annyit kér, amennyit egy K pályázatra lehet kérni; egy német meg esetleg posztdoktorra kéri a pénzt, mert neki azt szokott a DFG adni. Arra törekedtünk, hogy a pályázás ne okozzon újabb bonyodalmat, hanem épüljön bele a nemzeti pályázati rendszerekbe – azzal az egy eltéréssel, hogy a bírálati folyamat időben elválik a szokásos nemzeti bírálati folyamattól. A pályázat azonban a szokásos bírálati rendszeren halad át (nálunk az OTKA zsűrijébe kerül), és ha nyer, akkor ugyanúgy támogatják, mintha szokásos időben adta volna be a kutató. A különbség talán annyi még, hogy itt országonként egy bíráló dolgozik, tehát nem az OTKA kér fel két bírálót, hanem egy magyar–német projekt esetében az OTKA és a

DFG bírálatait vetik össze. Mind a két finanszírozó szabadon dönthet, és a pályázatot akkor lehet elnyerni, ha mind a két fél támogatja. A szűrő azonban a szokásosnál szigorúbb, hiszen nemcsak két magyar bíráló értékeli, hanem a magyar pályázatot egy német kolléga is mérlegeli, és előfordulhat, hogy a németek például egy angolt kérnek föl bírálatra.

Ez a rendszer nagyon sok előnnyel jár. Magyarországon megszokott, hogy mindenki egyedül pályázik, de a világon nem így van, mert két kutató rendszerint eredményesebb, mint egy. Ritka az a tudományos kérdés, még a kémián belül is, amelynek a megoldásához elég lenne egyetlen ember szaktudása; sokkal hatékonyabb, ha két – például egy elméleti és egy kísérleti – kolléga kooperál. A két munkahelyen részben különböző műszerek állnak rendelkezésre, a pályázók ezeket is jobban kihasználják együtt. Az sem megvetendő, hogy a két kutatónak jó esetben kétszer annyi publikációja lesz, mint egyébként. Enélkül a pályázat nélkül majdnem lehetetlen közösen dolgozni egy projekten, mert az önállóan pályázó partnerek általában képtelenek megszervezni, hogy egyszerre kapjanak támogatást. A közös „ernyő” miatt ez a pályázási rendszer tulajdonképpen az összes bilaterális projektet helyettesítheti Európában, ami azért kedvező, mert nem kell az összes lehetséges ország-párnak külön adminisztrálnia a bilaterális projektjeit. A rendszer abból a szempontból is flexibilis, hogy nem szükséges folyamatosan minden országnak beletartoznia; a részvételi szándékról évente kell nyilatkozni. Összességében: nem biztos, hogy a közös pályázás nyomán több tudományos eredmény születik Európában, de ezek feltehetően jobbak lesznek.

Érdekes, hogy induláskor rengeteg nehézséget kellett leküzdeni, mert az egyes országokban nagyon sok probléma vetődött fel. Például: hogyan tudnak ők dönteni más rendszerben, mint egyébként; más időpontban, mint egyébként; hogyan tudják betartani, hogy a döntés után három hónapon belül már pénzt is kell adni stb. Végül személyes találkozások alkalmával tudtuk csak elmagyarázni, akár hússzor is, hogy mi a rendszer előnye. De végül sikerült meggyőzni a kollégákat, és a többség csatlakozott hozzánk. Azok maradtak távol, akik nem írnak ki nem tematikus, tehát szabad pályázatot, például a CNRS. Az ERA Chemistry-pályázatot minden évben meghirdetik, és a magyarok jól szoktak szerepelni.

Ahogy említettem, az OTKA munkatársai is sok energiát fektettek a pályázati rendszer kidolgozásába. Az OTKA-nak már akkor is jól működő elektronikus pályáztatási rendszere volt. Kiderült, hogy ez ritkaság Európában. Nem minden nyugati ország működtetett elektronikus rendszert, különösen nem olyat, amelyet angolul is lehet használni, az OTKA-é pedig már készen állt. Még a mi csatlakozásunk előtt, a tematikus kiírások miatt, az ERA Chemistry hálózat már csináltatott egy szoftverrendszert egy amerikai profi céggel; az írek koordinálták a munkát, így a megrendelő és a fejlesztő is angolul beszélt. Evvel a rendszerrel nagyon elégedetlenek voltak a partnerszervezetek. Úgy gondoltuk, hogy az OTKA szoftverével, ami angolul is használható, mi le tudnánk bonyolítani a pályáztatást. Az OTKA akkori elnöke, Makara Gábor professzor nagyon lelkesen támogatta ezt az ötletet, és lehetőséget teremtett arra, hogy az OTKA meglévő angol nyelvű rendszerén olyan átalakításokat hajtsanak végre az itteni szakemberek, hogy egy nagyon hasonló, de a nemzetközi igényeknek jobban megfelelő pályázási szisztémát is befogadjon a rendszer. (Az OTKA-ban például nincs szükség a nemzetközi pályázathoz tartozó összes információra, és fordítva.) Tehát részben egyszerűsítést, részben némi kiegészítést kellett végrehajtani. Makara Gábor ezt a munkát is – a korábbiakhoz hasonlóan – felügyelte és irányította. Oszlanczi Ági, Kovács Bernadett, Sárpátki Árvácska és Szabó Andrea sokat és nagyon lelkesen dolgozott a projekten, s a „beüzemeléskor” az összes reklamációt, problémát promptul megválaszolta. Többnyire releváns kérdések jöttek, de azoknak is kedvesen segítettek, akik minden jogos ok nélkül panaszkodtak valamire.. Végül mindenki nagyon elégedett volt, és az ERA Chemistry pályázati rendszere már évek óta az OTKA szerverén fut. Sőt, miután az európai hálózat tagjai az IUPAC (International Union of Pure and Applied Chemistry) keretében néhány országgal létrehoztak egy kisebb munkabizottságot a kémiai kutatásfinanszírozás érdekében, felvetődött, hogy világszintű pályázati felhívást tennének közzé a polimerkémia területén. Úgyhogy az IUPAC polimer divíziója is kiírt egy nemzetközi kutatási pályázatot – nem az IUPAC pénzén, mert az IUPAC-nak nincs pénze, hanem ismét azon az elven, hogy minden partner maga fizeti a pályázóit a hazai büdzséből. Első menetben e-mailes rendszert használtak, de tavaly nyáron azt mondták, hogy jó lenne áttérni elektronikus rendszerre, és meg fogják vizsgálni, melyiket válasszák. A világon összesen két alkalmas rendszerről tudtak. Az egyik az NSF-é Amerikában, a másik pedig az OTKA-é. Úgy

tűnik, hogy a két versenyző egyforma súllyal indul ebben a küzdelemben. Ezért nem kizárt, hogy a mi rendszerünk világszerte elterjed, de ha mégsem, most már legalább az egész világon tudják, hogy Európában az OTKA fejlesztette ki a legjobbat.

Közben az a szervezet, a CERC3, amelyikből az ERA-Chemistry „érkezett”, elindult az átalakulás útján, és 3–4 évvel ezelőtt engem választottak meg az elnökének. Az elnök funkciója egy évig szokott tartani, de az átalakulás miatt már nem akartak külön választásokat tartani, ezért három évig betöltöttem ezt a posztot. Ezalatt létrejött egy Euro-Chemistry nevezetű szervezet, amelynek most lesz Párizsban a közgyűlése, és ha minden igaz, akkor ennek a munkája is intenzíven elindul. A Euro-Chemistry is a kutatásfinanszírozó szervezetek európai kollaborációját kívánja elősegíteni. A kémia ma már átalakul, és egyre szorosabban kötődik a biokémiához, a biotechnológiához, a vegyészmérnökséghez, a környezetvédelemhez, a nanotudományhoz, az anyagtudományhoz, s a kutatók sokkal kevésbé specializálódnak a kémia egyes részterületeire, mint korábban. A többség gyakorlati feladatokon dolgozik, vagy interdiszciplináris kutatásokat folytat. Emiatt megpróbálunk nyitni és olyan hálózatokkal együttműködni, amelyek Európában, vagy máshol a világon, jórészt kémikusokból, vegyészmérnökökből állnak. Nem korlátozódnánk azonban a kémiára, és olyan új tudományos kérdéseket helyeznénk előtérbe, amelyeket a kutatásfinanszírozó szervezetek fontosnak tartanak.

Várhatóan ez év őszén fognak szervezni egy olyan konferenciát is, a javaslatomra, amelyik a Kémia Éve (2011) alkalmából a kutatásfinanszírozó szervezetek oldaláról mutatja meg a politikának, a sajtónak, hogy ezek a kutatásfinanszírozó szervezetek milyen eszközökkel támogatják a kémiai kutatásokat; mi a kutatások hozadéka; miért fontos a társadalom számára a kémiai kutatás. Valószínűleg Strasbourgban fogják tartani, hogy közel legyen az Európai Parlamenthez...

2011

...

MAKARA B. GÁBOR

2003 és 2009 között az OTKA Bizottság elnöke.

Első beszélgetés (a második elnöki periódus végéhez közeledve, 2009-ben)

A kilencvenes évek elején az endokrinológiai kérdésekkel foglalkozó háromfős bizottság munkájában vettem részt. A kollégiumot akkor Juhász-Nagy Sándor irányította. Huszonöt–harminc pályázatot kellett rangsorolnunk – ezeket addigra már véleményezték –, majd szétosztottuk a rendelkezésre álló összeget. A döntési folyamat „őskori” eszközökkel zajlott, de már akkor is érdekessége volt az OTKA rendszerének, hogy néhány neves kutató, akadémikus bizony nem került a rangsor élére.

Aztán szakkollégiumi tag voltam négy éven keresztül. Ott szereztem tapasztalatokat – középszinten – az OTKA tevékenységéről. A kollégiumokat három évre választják, de ez a kollégium már negyedik éve munkálkodott. Ekkorra annyira elégedetlen lettem bizonyos jellegzetességeivel, hogy írtam egy lemondó levelet a kollégium és az OTKA elnökének. A levélre nem kaptam választ. De még megvan, mert ma is tartom azt, amit akkor megfogalmaztam, bár azóta jelentős javulás következett be.

Beválasztottak egyszer az egyik zsűribe is. Ott szintén harmadmagammal tettünk javaslatokat a munka javítására, amit sem a zsűri, sem a kollégium nem fogadott meg. 2000-ben delegáltak – ma sem tudom, miért – egy hat-hét tagú bizottságba, amelyik az egész OTKA-n belül vizsgálta a tudományterületek közötti forráselosztást. Ott ismertem meg Kluge Gyulát, a mostani igazgatóhelyettest; ő akkor a fizikusokat képviselte titkárként. Nagy vitákat folytattunk arról, hogy mi a helyes arány, hogyan lehet egyáltalán megbecsülni. Az előírt 20–40–40 százalékos elosztási arány nem mindig fedte a beérkezett pályázatok arányát. A bizottság Friedrich Péter akadémikus vezetésével dogozott, kemény munkával. Már az OTKA elnöke voltam, amikor megtudtam, hogy az OTKA Bizottság nem tűzte napirendjére a viták során kiérlelt javaslatunkat.

Az OTKA-elnökség megpályázásához talán az adta az utolsó lökést, hogy elégedetlen voltam az Élettudományi Kollégium bírálati űrlapjaival. Körülnéztem a világban – hogyan csinálják mások –, és 2000 táján harmadmagammal kidolgoztunk egy javaslatot a pályázati és a bírálati űrlap megreformálására. Ezt két kollégium is megvitatta és elvetette. Amikor Gilyén Zsuzsától – újdonsült OTKA-elnökként – egy körülbelül egy méter magas irathalmot kaptam átnézésre, a legalsó tételek között láttam viszont a beadványunkat.

Ekkorra már elég sokat tudtam az OTKA-ról, és azt is tudtam, hogy jó szervezet. Mégis úgy éreztem, az „alapító atyák” utánajártak ugyan, hogyan kell egy ilyen rendszert működtetni, és arra törekedtek, hogy átvegyék a német, angol, amerikai rendszerből a legfontosabb elemeket, de ez valójában nem történt meg. Annyira „magyarították” a szisztémát, vagy annyira figyelmen kívül hagytak jelentős tényezőket, hogy az OTKA nem úgy működött, mint egy fejlett ipari ország kutatási alapja.

Amikor abbahagytam a kutatóintézeti vezetést – nem vállaltam tovább a Kísérleti Orvostudományi Intézetben (KOKI) az igazgatóhelyettesi státuszt –, elgondolkoztam azon, hogyan hasznosíthatók a tapasztalataim. Belemerüljek a tudománypolitikába, könyvet írjak vagy a laboratóriumba vonuljak vissza? Negyven éven keresztül manuális kutatást folytattam: kísérleti állatokkal dolgoztam, kémcsöveket rakosgattam. Nem mindig és nem heti negyven órában, de még a KOKI megbízott igazgatójaként is jártam Pozsonyba patkányokat operálni. Szerettem, érdekes tevékenység volt, abban is lehet újítani. Azt a kérdést azonban el kellett dönteni, hogy az ember hatvan fölött ugyanazt csinálja, mint korábban, vagy sem. Éppen akkor fontolgattam a pályamódosítást, amikor az OTKA előző elnökének, Lipták Andrásnak a terminusa lejárt, és elkezdtek utódot keresni. Valószínűleg azért merült fel bennem is, hogy az OTKA-ban hasznos lehetek, mert hosszú éveken át, kisebb-nagyobb megszakításokkal, valamiféle „gondolkodós munkát” végeztem az OTKA-nak. Viszonylag sokat tudtam róla, és arról is voltak ismereteim, hogyan támogatják máshol a kutatást, mert 1971-től kezdve – eleinte ritkábban, később aztán évente kétszer-háromszor – külföldön is körülnézhettem. Konferenciákra mentem, vagy kutatni – két hétre, két hónapra, volt, amikor egy évre. És mindenütt érdekelt, „hogyan csinálják” a nyugatiak. Miért kell pályázni? Miért nem kapnak pénzt automatikusan? Miért kell megvenni a kísérleti állatot? Mi az a posztdoktor, miért nincs kandidátus? Egyszer négy hónapot töltöttem Amerikában, az NIH-ben, ahol a közvetlen munkatársaim részt vettek az amerikai tudománypolitikában, és időnként hajlandók voltak egy-egy órát mesélni nekem. Így nagyjából tudtam, hogyan működik a rendszerük.

Amikor azt az egy méter iratanyagot áttanulmányoztam, és elbeszélgettem Gilyén Zsuzsával az Iroda és a zsűrik, kollégiumok munkájáról, majd újonnan szerzett

tudásomat szembesítettem külföldi tapasztalataimmal, láttam, hogy bizony sokat kell változtatni, de a rendszer sokkal jobb, mint tizenöt vagy húsz évvel korábban.

Az OTKA Iroda és a testületek működését nagyfokú szerénység és takarékoság jellemezte. Az Irodát elég lehangoló épületben helyezték el, a Népliget mellett. A szükséges számítógépeket természetesen megvásárolták, és nagy odaadással végezték a munkát, de a dinamizmus helyett inkább arra voltak büszkék, hogy nagyon olcsón dolgoznak: a teljes OTKA-költségvetésnek kevesebb mint öt százalékát használják föl. Ez valóban a kívánatos arány, csak nem mindegy, hogy mekkora a költségvetés. Amerikában, a National Science Foundationban (NSF) egy alkalmazottra nagyon nagy összeg kezelése jut, ezért könnyen elérhetik a jó arányt. Az OTKA költségvetése harmadannyi, mint amekkorának lennie kellene, de az apparátusa nem dolgozhat harminc százalékos színvonalon. Tehát viszonylag többet kell költeni rá. A mostani számításaim szerint nagyjából öt százalékon állunk, vagy öt és hét százalék között – attól függően, mit tekintünk kiindulási alapnak, mert az OTKA nemcsak a saját költségvetését kezeli, hanem az NKTH-tól kapott pénzeket is. Ha 7,5 milliárddal számolunk, akkor a mostani 450 millió hét százalék körül van. Ha 15 milliárdot kapnánk, ugyanennyi emberrel tudnánk kezelni, és nagyon jó lenne az arány.

Tehát egy nagyon szerényen szervezett és vezetett intézménnyel találkoztam, ahol mindenki óriási hivatástudattal dolgozott, de szerényen és indokoltan irodának nevezték magukat. Sok esetben még az adminisztrátorok is jól képzett, egyetemet végzett emberek voltak, tudományos fokozattal azonban senki sem rendelkezett az elnökön kívül. Ilyennel másutt nem találkoztam: a finanszírozással foglalkozó munkatársaknak mindenütt PhD-fokozatuk volt. Persze, én osztályvezetőkkel beszéltem, és kutatóként jártam az intézményekben. Mindenesetre „tudományhoz értő” munkatársakat kellett keresnünk, akik valamikor maguk is kutattak. Ezeknek a kollégáknak az aránya most meghaladja a 25 százalékot.

Az Irodában korábban futószalagszerű eljárásrendet követtek: egyesek a postázással foglalkoztak, mások a jelentésekkel vagy a pályázatok begyűjtésével és így tovább. Ez ma is előfordul a világban, de a kutatási alapok általában szakterületenkénti részlegekre bomlanak. Külön részlege van például a kémiának, a mérnöki tudományoknak, a fizikának. Létre kellett hozni egy európai, versenyképes szervezetet – valamiből, ami a pártállami adminisztratív szerveződésből indult el. 1991-ben Gilyén

Zsuzsa teljesen újonnan kezdte el az Irodát építeni. Amikor elnök lettem, több mint harminc munkatárssal dolgozott, ma negyvenöten vagyunk, de erre szükség is van, mert minőségi munkát csak megfelelő emberekkel végezhetünk.

Az OTKA működését 3–400 fős önkéntes gárda segíti. A zsűrik és a kollégiumok tagjai, akik minimális honoráriumot kapnak, nagyon jó partnernek bizonyultak a változtatások során – persze volt, akit ötórás beszélgetésben kellett meggyőzni például arról, hogy egy jelentésnek nem mindig szabadna egy oldalnál hosszabbnak lennie. Mert nem a jelentés a fontos elsősorban, hanem a teljesítmény. Ahhoz pedig nem jelentést kell írni, hanem tudományos közleményt. Ez a gárda „amatőrökből” áll – olyan tudósokból, akik a saját szakterületükhöz értenek, de nem az OTKA „fejével” gondolkoznak. Akik pedig az Irodán dolgoztak, nem tudtak véleményt alkotni egy tudományos jelentésről. Ha valamelyikre azt mondta egy zsűrielnök, hogy jó, akkor elfogadták. A mostani referensek túlnyomó többsége 30–35 éves, megszerezték a PhD-fokozatot: nekik nem kell magyarázni, hogy mi a tudományos eredmény.

Szabályzatokat, útmutatókat is kiadtunk, hogy segítsünk a tudományos teljesítmény megítélésében. Az OTKA működésében máig nagy demokratizmus érvényesül. Márpedig a tudomány meritokratikus. A naiv demokratizmus az OTKA-ban azt jelentette, hogy ha volt negyven bizottság, akkor az negyvenféleképpen dolgozott. Nem írott szabályokat, hanem szokásrendeket követtek. Három év múlt el, mire 70 százaléuk betartotta a szabályainkat, amelyek tökéletesen megfelelnek az észak-amerikai vagy a nyugat-európai előírásoknak. Ma már a bizottságoknak több mint a háromnegyede szabályszerűen, elegánsan dolgozik. Nagyobb feladatokhoz néha külföldön dolgozó magyarokat is meghívunk, és azok a meghívottaink, akik nem „rokonok, barátok és üzletfelek”, dicsérő szavakkal mennek el. Úgy tűnik, mintha elégedettek lennének az eljárásunkkal. Időnként sajnos előfordul, hogy egy bizottság döntését meg kell semmisítenünk, de remélem, hogy nem túl nagy hibaszázalékkal dolgozunk.

Most kevesebb a finanszírozott kutatás, ezért természetesen jobbak a beszámolók. Akadt olyan év, amikor a pályázatok 50 százalékát nyertesként hirdettük ki, jelentős csökkentésekkel – de általában nem érdemel ennyi munka OTKA-támogatást. Ma ugyanakkora összegben a pályázók 20–25 százaléka osztozik. Tehát a

finanszírozottak száma több mint a felére csökkent, az egy kutatásra jutó támogatás pedig több mint a kétszeresére nőtt. Az összeg még így is a harmada vagy az ötöde a Nyugat-Európában szokásos támogatásnak. Márpedig anyagot, műszert mi is Nyugat-Európából veszünk. A magyarországi kutatás alulfinanszírozott.

A szervezet átalakításakor a papíralapú ügyintézésről át kellett térnünk az elektronikus rendszerre. Módszeres kutatóként először utánajártam a „szakirodalomnak”: elmentem tanulmányútra Kollár Lászlóval, a természettudományi kollégium elnökével két hétre az NSF-hez. Ahogy említettem, tudtunk már róluk egyet s mást, de most friss szemmel tekintettünk a működésükre. Itt hozták létre, körülbelül nyolc évvel korábban, az első komoly elektronikus rendszert, amit FastLane-nek neveztek el. Két évvel később megkérdeztem, honnan ered a név, mert a fast lane az amerikai autópályán az előzősáv. Kiderült, hogy az NSF egyik korábbi igazgatója, Neal F. Lane kezdeményezte a kidolgozását. Tehát körülnéztünk és megkérdeztük, miből áll az elektronikus rendszer bevezetése. Dollármilliókról, harminc szerverről beszéltek, hiszen ott évente ötvezer pályázat érkezik be. De sikerült tisztázni több olyan alapelvet, amely meghatározta a mi – sokkal kisebb skálán mozgó – tevékenységünket is. Az egyik fontos elem az volt, hogy nem szabad a papírt „elektronikusra fordítani”, hanem „elektronikusan” kell gondolkozni. Ez nem az jelenti, hogy az ügymenet alapvetően megváltozik, de azzal nem nyerünk semmit, ha egy papír űrlapot „ráteszünk” a számítógépre. A papírról nem azért tér át az ember az elektronikára, mert az elektronok olcsóbbak, mint a fa, hanem azért, mert a számítógépes rendszer többre képes, bizonyos értelemben felszabadítja a gondolkodást.

Megkérdeztem, hány embert vesztek el, amíg áttértek az új ügyintézésre. Azt válaszolták, hogy egyet sem, mert mindenkit átképezték. Csak azért, mert technológiát váltanak, nem cserélik le a munkatársakat, hiszen az ember nagyon nagy érték. Rengeteg tanfolyamot tartanak, sok oktatóanyagot állítanak elő, hogy a munkatársak megtanulják a teendőket. A munkafolyamat, persze, apró részletekre van szétszedve, mindenki kicsit mást csinál egy komplex elektronikus rendszerben, mindenkinek megvannak a maga jogosultságai, de tanfolyam tanfolyam után tudatosítja, hogy az adott feladatot hogyan kell elvégezni – intellektuálisan és „manuálisan”.

Kollár László mindig mondta, hogy ha változtatni akarunk, keressük meg a legjobb pillanatot. Ha amúgy is sor kerül a technológiaváltásra, akkor kapcsoljuk hozzá a szervezési változást is. Például a bírálati űrlapot és a pénzügyi jelentések űrlapját akkor változtattuk meg, amikor beléptek az elektronikus rendszerbe. Így kisebb volt az „eredő ellenállás”. Az elektronizálás az ügyintézésben forradalmat jelent – különösen akkor, ha közben az eljárások is korszerűsödnek. Ez volt a legnagyobb kihívás. Nem a megvalósítás bizonyult a legnehezebbnek, hanem az, hogy a változást elfogadtassuk az emberekkel. A magyar kutatói társadalom krémje, öt-tízezer ember vesz részt a pályázatokban, s ebből évente kb. háromezren – bírálóként, bizottsági tagként, pályázóként – közvetlenül kapcsolatba kerülnek a rendszerrel.

Persze, ma már másképp vágnék bele. Nemcsak azért, mert nagy ijedtséget okozott az áttérés, hanem azért is, mert a hályogkovács bátorságával operáltunk. Egy nagyobb rendszer árának a tizedéből vagy ötvenedéből született meg a miénk. Először összehívtunk egy bizottságot az OTKA különféle kollégiumaiból, ahová nagy szerencsénkre belekerült egy profi cégvezető is (programtervező matematikus és nyelvész, ma már az MTA doktora): Prószéky Gábornak hívják. Egy ideig hallgatott, hallgatott, aztán azt mondta, hogy ezt így nem lehet csinálni. Szükség van egy profi tanácsadóra, és nagyon szégyenlősen megemlítette, hogy tud ajánlani egy céget. Így bekerült az OTKA-ba egy tanácsadó cég, amely nagyjából 10 millió forintért felmérte az igényeinket. Kilenc hónapot dolgoztunk egy rendszerterven, a 10 millió forintot ezalatt használták fel, és mi is hozzátettünk még legalább ugyanilyen értékű munkát. Akkor láttuk csak, hogyan kell a rendszerünket felépíteni. A költségét 150 millió forintra becsülték. Az államigazgatási szervek ilyenkor pályázat útján megbíznak egy vállalkozót, aki elvégzi a munkát – de szinte sehol sem készült még jól működő rendszer. Nekünk, szerencsére, nem volt ennyi pénzünk. (Boda Miklós, aki akkor az NKTH elnöke volt, megígérte ugyan, hogy az NKTH forrásaiból legalább 100 millió forint jut közös fejlesztésre, de ez nem valósult meg.)

Ezért aztán apránként kezdtünk építkezni. Később olvastam könyveket az adatbázis-kezelő rendszerek tervezéséről, és meg is találtam, hogy azt az egymás utáni lépéseken alapuló eljárást, amit követtünk, inkrementális vagy evolutív fejlesztésnek hívják. Tudtuk, hogyan bonthatók részekre a folyamatok, a kutatóintézeti múltamból pedig segítségül hívtam kollégákat, szokásokat, sőt olyan számítógépeket is, amelyek

fölött ott felügyeletet gyakoroltam. Úgyhogy jó másfél évig az OTKA bírálati rendszere a KOKI egyik szerverének „valamelyik sarkán” futott, és az a programozó dolgozta ki a kérdőíveket, aki a KOKI-nak készített például telefonköltség-elszámoló meg irodalomnyilvántartó szoftvereket. Ez egy informatikusnak tulajdonképpen gyerekjáték. A feladat nehézsége a „felhasználóbarát” űrlapok megszerkesztésében rejlik.

Elég sokat szidtak bennünket az elején. Nem azért, mert a rendszer rossz volt. Nem volt rossz, ma is ugyanazt használjuk – de azóta megtanultak vele bánni. Be volt építve például, hogy ha egy idő után nincs aktivitás a felhasználó részéről, akkor a szerver megszünteti a kapcsolatot. A banki rendszereknél öt perc a várakozási idő. Ha valaki ennél tovább hezitál, kezdheti előlről az internetes tranzakciót. Ez az időtartam nálunk 30 perc volt. Mindenhová kiírtuk, hogy tessék megnyomni egy gombot, és akkor újraindul a 30 perc – a kutatók dühöngtek, mert órákat ültek a számítógép előtt, aztán nem tudták elmenteni a pályázatukat. Hiába írtak a képernyőre, ha nem nyomtak meg olyan gombot, amitől a szerver aktivitást érzékelt volna. Az aktivitáshoz adatforgalomnak kell fennállnia a PC és a szerver között, adatforgalom pedig nem akkor van, amikor a képernyőre írok, hanem amikor elküldök valamit a szervernek. Még mindig őrzök néhány levelet. Van egy 10 centiméter vastag dossziém a panaszokról meg a különféle reformjavaslatokról. Időnként olvasgatom is őket.

Először a szakértői véleményezést kezeltük. Kiküldtük postán a papírokat, elektronikusan kértük vissza a véleményt és nem fogadtunk el sem papírt, sem e-mailt: a bírálatokat be kellett írni a rendszerbe. 2004-ben meg is született kb. 3000 „elektronikus vélemény”. De az Irodát is rá kellett hangolni a változtatásokra. Az akkori pályázati osztály munkatársait meg kellett győzni a rendszer életképességéről. Meg kellett például tanítani, hogy ha figyelmeztető levelet küldünk, akkor 800 e-mail címre nem egyenként írunk. Sok bakot lőttünk. A munkatársak is tapasztalatlanok voltak, a rendszernek is csak a váza készült még el. Ma beállítjuk, hogy három hét múlva figyelmeztetést kell küldeni, és három hét múlva automatikusan ki is megy a viszonylag elegáns levél, mondjuk, két nappal egy határidő lejárta előtt. Pár év alatt körülbelül 100 000 udvarias emlékeztetőt küldtünk ki automatikusan arról, hogy be kell fejezni egy elkezdett munkát.

Szükség volt „adminisztratív rendrakásra” is, mert az évi 3000, papíron benyújtott pályázatot az Irodán dolgozó néhány ember nem tudta rendben tartani. A pénzügyi jelentésekben többéves lemaradások voltak és a szakmai értékelésben is akadt elintéznivaló. Nekem nagyjából 600 lezárandó feladatomból volt. Egy éven át hetente egy nap arra szolgált, hogy áttekintsük a kollégákkal a megoldandó ügyeket tartalmazó dossziékat. A pénzügyi jelentések rendezését tavaly fejeztük be. Már négy és fél éve elektronikusan gyűjtöttük be a pénzügyi jelentéseket, amikor észrevettük, hogy nincs minden rendben. A rendszerünkkel néhány nap alatt elértük, ami korábban hetekbe telt volna. Az idén beérkezett pénzügyi jelentések közül – ma március 6. van – több mint ezret már elfogadtunk.

A rendrakáshoz egyrészt egyszerűsíteni, áramvonalasabbá kellett tenni a szabályrendszert. Másrészt az OTKA-nak volt úgynevezett kinnlevősége, el nem számolt pénze. Ez 15 milliárd forint fölé rúgott, amikor először sikerült áttekinteni a részleteket. A múlt héten néztem meg: 8 milliárddal tartunk – és 5 milliárd az éves költségvetés. Arról még nem számolhattak el a kutatók, amit most kaptak meg, tehát durván 5 milliárddal nem lehet kisebb a kinnlevőség, hiszen többéves projektjeink vannak. Ez az adat azt jelenti, hogy nem egészen 3/4 évnnyi pénz van a kutatóknál úgy, hogy még nem számoltak el vele. Nem is kellett volna, egyszerűen ez a természetes átfutás, de 15 milliárdnyi adminisztratív elmaradásból 7 milliárdot lefaragtunk. Erre iratrendezőkkal, színes papírokkal és szalagokkal nem lettünk volna képesek. Most az osztályvezetőkkel fél óra alatt kiemeltük a 4000 ügyből azt a 30-40-et, aminek a végére eddig még nem tettünk pontot. Ezek is lezárt kutatások voltak, de – mondjuk – a harmadik részjelentésben valamit elintézetlenül hagytak. Ilyenek vannak már csak hátra, ezreléknyi a lemaradás. Tehát most naprakész az ügyintézés, amit sok munkával értünk el, és a papíralapú irodában dupla ennyi ember kellett volna hozzá. Ez az elektronizáció, a modern ügyvitel egyik előnye.

A pályázati kiírások alig változtak az utóbbi hat évben. Legfeljebb néhány kiírást, eljárást kellett finomítani. A pályázattípusokból eltűnt néhány – elsősorban pénzhány miatt –, de például a konferencia- és az utazási támogatásokat tudatosan szüntettük meg. Csak azok utaznak OTKA-pénzből, akik projektet vezetnek.

Lipták András elnöksége alatt – szerencsére – létrejöttek a nagy pályázatok. A Fidesz kormányzásakor az OTKA kétmilliárd, majd 1,7 milliárd forint emelést kapott, és ez megteremtette annak a lehetőségét, hogy ne csak a szokásos évi 1-2-3 millió forintos támogatásra írjanak ki pályázatot, hanem nagyobb összegekre is. Ezt a pályázati formát megtartottuk – anélkül, hogy Lipták András győzködött volna, és nagyon örült, mert a kedvence volt. Sokan nem szeretik, mert „egy nagyból sok kicsit lehetne csinálni”, és több kutató kaphatna támogatást. A magyar kutatói mentalitás öröksége, hogy „hagyjunk mindenkinek élni, adjunk mindenkinek egy kicsit”. Ez valószínűleg indokolt volt az 1990-es években, a magyar tudomány túlélése érdekében. De a rendszerváltás óta eltelt majdnem két évtized: hány évtizedig kell „túlélni” a magyar tudománynak? Van egy pont, amikor azt lehet vagy azt kell mondani, hogy nem a túlélést, hanem a működést finanszírozzuk. Ezt a gondolatmenetet többen nem szeretik, mint ahogy a nagy pályázatokat sem. Az ellenzők azt mondják, hogy a „nagy” sok kicsi aggregálásával jön létre, aztán valaki a nevét adja hozzá. Biztosan van igazság ebben a kritikában is, de nem szabad általánosítani. Lehet, hogy hoztunk néhány rossz döntést: egy-két pályázat talán nem érdemelte meg a nagy összeget. De ahogy mondtam, az egyszemélyes pályázatokra kiutalt összeg is több mint a kétszeresére nőtt.

Két új pályázatot is bevezettünk. Ha valaki a pályázati ciklusa során belép egy nemzetközi együttműködésbe, amely komoly összeget igényel, pótlólagos forrásra is pályázhat. Indítunk egy egyénikutató-pályázatot, amit a külföldiek sabbaticalnek hívnak. Arra szolgál, hogy azok a kutatók, akik már letettek valamit az asztalra, befejezhessenek például egy monográfiát vagy valami újat tanuljanak. Fél évig-egy évig mi álljuk a munkabérüket. A magyar felsőoktatási törvényben benne van ennek a lehetősége, de nincs rá pénz és nincs meg a kultúrája. Ezt kezdjük most megteremteni.

A testületi átalakítások – amit már az elődeim is elkezdtek – elég sok időt és energiát visznek el. Eleinte minden kis tudományterületnek volt egy bizottsága, zsűrije, amely kapott egy garantált összeget és elosztotta. Amikor vezetését átvettem, kb. 35 kis OTKA volt a nagy OTKA-ban. Ezek egy részéhez nem tartozott jelentős tudományos tevékenység, és néhol a bizottság létszáma kétszer akkora volt, mint a pályázóké. Össze kell őket vonni; a folyamat most is tart, ellenállást váltott és vált ki, mert komoly presztízs- és pénzügyi érdekeket sért.

Amikor Kollár Lászlóval tanulmányúton voltunk, bementünk a National Science Foundation egyik nyilvános ülésére. Ezen részt vettek, többek között, a nagy amerikai egyetemek rektorai, és azon vitatkoztak, hogy a pontszámokat nem szabad összeadni, mert a pontozás rossz rendszer, végül meg is tiltották. Attól kezdve a dollármilliárdokat úgy osztották el, hogy azt a szabályt, amit néhány ember helytelennek tartott, törölték a rendszerből. Fölvetődött, hogy a bírálók és a döntéshozók nem elég kockázatvállalók, ezért előírták, hogy a teljes támogatás öt százalékát „kockázatos kutatásokra” kell fordítani. Az interdiszciplinaritás nagyon fontos, tehát kikötötték, hogy az ilyen jellegű pályázatokat jelentős mértékben támogatni kell. – Én itt vért izzadok, hogy azt a néhány interdiszciplináris pályázatot, amelyet rosszul kezelünk, próbáljuk meg a helyére tenni. Ez még a jövő feladata, mert minden tudományág őrzi a saját kis pénzét, és annak, aki egy pályázattal két-három tudományágot áthidalna, alig van nyerési esélye, ha nem akadémikus vagy olyan személyiség, akit nem lehet lesöpörni. Egyszerűen azt mondják, kevés a pénz, nekünk sem jut elég. Köztem és a testületek között nagyon komoly szemléletbeli harc alakult ki, amelyben vannak partnereim, de a kutatók nagy része – még sok okos, tehetséges fiatal is – azt mondja, hogy az OTKA-nak fenn kell tartania a középhadat. Erre az a válaszom, hogy az OTKA 5 milliárdja körülbelül akkora, mint egy jól menő, nagyobb egyetem tartalékbüdzsége az év végén: miért nem az egyetemek teszik ezt? Magyarországon több mint 200 milliárd forintot fordítanak a tudományra. Ebből az OTKA 5 milliárd fölött rendelkezik, és vannak olyan egyetemek, amelyeknek az éves költségvetése 35–80 milliárd forint. Az egyik egyetemen létre is hoztak egy belső pályázati rendszert, és aki nálunk a vonal alatt végzett, az onnan kaphatott támogatást. Ez a normális. Az egyetemnek gazdagnak kellene lennie, hogy finanszírozhassa a saját jövőjét. Miért várják el, hogy egy kezdő adjunktus egy másik egyetem professzorával versenyezzen nálunk? Az egyetemeknek kell felfedezniük és nemzetközileg versenyképesé tenniük a tehetségeiket – akkor majd ők is nyernek az OTKA-ban. Tehát a szemléletet kell megváltoztatnunk.

Azt hiszem, látjuk a tudományos utánpótlást, mert minden Magyarországon dolgozó tehetséges fiatal előbb-utóbb bead egy posztdoktori vagy „önállósító” pályázatot. A posztdoktori pályázatok megítélésére időnként a korábbi nyerteseket is felkérjük, és arra buzdítom a kollégákat, hogy hozzanak fiatalokat a bizottságainkba. Ha bemegyek egy-

egy bizottsági ülésre, azt látom, hogy a fiatalabb korosztály sokkal jobban szerepel, mint az idősebb. Amikor a fiatalok 5-10 év múlva átveszik a stafétabotot, eltűnik majd a régi szemlélet. Remélem, hogy az utódaim is a legjobbakból válogatják a bizottságokat, mert akkor a támogatottak is a legjobbak közül kerülnek ki.

Amióta itt dolgozom, elégedetlen vagyok a tudományterületek támogatására előírt 20–40–40 százalékos aránnyal. De mielőtt kitérnék a részletekre, hadd említsek két fontos újítást. Az egyik a kutatói kapacitás számítása „full time equivalent”-ben. A másik az ún. 25 százalékos szabály; néhányan Makara-szabálynak nevezik. Ez nagyon hatékonyan, két-három év alatt megszüntette a benyújtott pályázatok költségvetésének csökkentését, amihez azért folyamodtak a zsűrik, hogy többen nyerhessenek. A szabály szerint azt a pályázatot nem szabad elfogadni, amelyik több mint 25 százalékkal túltevezi a költségeit. A bizottságok néha megpróbáltak manipulálni. Volt egy olyan zsűri, amelyik szinte az összes nyertes pályázat költségvetését 25 százalékkal csökkentette. Az OTKA Bizottság – a javaslatomra – a pályázóknak adott igazat, emiatt viszont rövidebb lett a nyertesek listája. De megtanulták a leckét. Most a pályázók által kért összeg reális. Működik azonban az öncenzúra. Néhány szakma közismerten költségigényes, de a pályázók a szükségesnél kevesebbet kérnek, mert a bizottságaik „kiszórják” a drágább pályázatokat. Nemrég vetette fel a kollégium elnöke, hogy a természettudományok művelői aránytalanul kevés támogatást kapnak. Miért? Annyit adunk, amennyit kérnek. Aránytalanul keveset kérnek. Nem azért, mert olyan sok pénzük van, hanem azért, mert erre nevelte őket a kollégium, amely így irreális költségstruktúrát hozott létre. Ezzel együtt nagyjából reális kiinduló adataink vannak: legalábbis azt tudjuk, hogy amit kérnek, nem lehet irreális. Nem biztos azonban, hogy ezek az adatok szakmapolitikailag helyesek, mert nem biztos, hogy minden területen annyi pályázat fut be, amennyi arányos az ott lévő aktív, jó kutatók számával.

Ezt komoly problémának tartom. Roska Tamás vezetésével egy héttagú, nagyon demokratikusan összeállított bizottság negyedévig dolgozott a megoldáson. Azt a következtetést vonták le, hogy a nagy pályázatok esetében semmiféle tudományterületi arálynak nem kell érvényesülnie, csak a kiválóság alapján válasszuk ki a nyerteseket. Igyekszünk-igyekszünk – nem mindig sikerül egyformán jól a válogatás. Tehát beérkezik például 150 nagy pályázat, és a bírálóbizottság szavazata dönti el, hány

társadalomtudós vagy élettudós nyer. Persze, működésbe lép az öncenzúra, de megjelenik az osztozkodás is: „igaz, hogy a hozzád [a te tudományterületedhez] tartozó pályázat nem olyan jó, de jusson nektek is egy kis támogatás”. Külföldön az ilyen munkát gyakran Nobel-díjasok végzik.

A hagyományos kutatási pályázatok esetében egyelőre nincs konszenzus az elosztás módosítását illetően, márpedig az arányok durván megváltoztak. A 20–40–40 százalékos arány 2000 táján egy-két százalékponttal leképezte a támogatáskéréseket. Akkor – 40 százalékos részesedéssel – az élettudományra kicsivel több támogatás jutott a reális részarányánál. Ma 51 százaléknál tart. Az élettudósok több pénzt kérnek pályázonként: nincs meg bennük az az önkorlátozás, amit a többi természettudósban a saját közösségük kialakított és ami irreálisan alacsony költségstruktúrához vezetett. Másrészt sok jó élettudományi pályázatot kapunk: a magyar tudományos közösség struktúrája átalakult, az élettudomány előretört. Nagyon jó matematikusaink vannak, sok kiváló pályázat érkezik a természettudományi kollégiumba, de tömegesen kapjuk a jó élettudományi pályázatokat. Úgy gondolom, a beérkezett pályázatok aránya lefedi a jó kutatók arányait. Arról azonban nincs adatunk, hogy mennyi a jó kutató Magyarországon. Még arról sem, hogy a mi három nagy szakterületünkön milyen a kutatók aránya. Mi csak a hozzánk forduló pályázók arányát ismerjük.

Az áttekinthetőséget az NKTH-források megjelenése is bonyolítja, mert ezekből a társadalomtudósok nem részesülnek. Végző soron azt kell mondanom, hogy a forrásarányok gyakorlatilag kezelhetetlenek. Nem lehet őket algoritmizálni, mert évente változik, hogy az NKTH-től mekkora összeget kapunk a Parlament döntése alapján. A teljes pályázati összeg 2 milliárd, amiből egy évre 7-800 millió forint jut. Az OTKA most 1,3 milliárd forintot tud új pályázatokra fordítani, tehát az összeg 50 százalékkal növeli meg az OTKA friss forrásait. Ebből a társadalomtudósok semmit sem kapnak. Ezt is kezelniük kell, de nincs kidolgozott módszerünk. Csak egy szabályunk van, amelyet az élet nem hajlandó követni. Ezért vagy a kérések arányában osztjuk szét a támogatást, de akkor a gyenge, ám jól szervezett tudományterületek viszonylag sok pénzt kapnak, vagy szakmapolitikai döntést kell hozni: a „legjobb tudományágak” többet kapnak, és még jobbak lesznek, a „gyengébbek” pedig kevesebbet kapnak. A „gyenge tudományágak” felzárkóztatásához – például a ma már világszínvonalú

Szegedi Biológiai Központ létrehozásához – kormányzati döntés szükséges. Ekkora beruházást nem lehet havi pályázati pénzekből összedobni. Nekünk az 5 milliárdot kell okosan felhasználnunk, és erre a 20–40–40 százalékos arány alkalmatlan.

Ez a felosztás Andorka Rudolf okos döntése volt. Ő az előző rendszer által elnyomott, kevésbé költséges társadalomtudományoknak szánta a 20 százalékos részesedést, hiszen ezen a területen a forrás 20 százalékából ugyanannyi kutatót támogattak, mint a többiek a 40 százalékából. Ezen az elosztási rendszeren most túl kell lépni. Hamarosan egy konceptuális megbeszélést fogunk tartani. Nem hinném, hogy egyetértésre jutunk. Valószínűleg egyedi szakmapolitikai döntések során kell előrehaladnunk – s nem hiszem, hogy a végeredmény rögzített arány vagy algoritmus lesz.

Az 1990-es évek elején magam is hittem abban, hogy az OTKA-nak független, a kutatók öngazgatásával működő szervezetnek kell lennie. Az igazság az, hogy a kutatási alapok a világon sehol sincsenek védve a politikától. Az egyedi döntéseinkben nem szabad megjelenie a politikának, de a szakmapolitikai döntésekben a társadalom igényeit ki kell szolgálni. Ki képviseli a társadalom igényeit? A kormány. Annak pedig nem az a feladata, hogy nagyon sok pénzt adjon a tudósoknak, amit ők aztán arra használnak, amire akarnak. Az OTKA-törvény tartalmazza, hogy az OTKA kiemelt kutatási területeket tarthat fenn. Az eddigi több mint 20 év alatt az OTKA nem hozott ilyen döntést. A kormány – a tanácsadó testület véleményét figyelembe véve – eldöntheti, hogy kell-e spallációs neutronforrás Magyarországon nemzetközi konstrukcióban, vagy sem. Ezt nem döntheti el az OTKA. Nem döntheti el a fizikusok társasága. Az OTKA-nak azt sem szabadna eldöntenie, hogy elitista vagy segélyező típusú támogatást adjon. Nekünk követnünk kell a társadalom igényeit. A politika hosszú idő óta egyértelműen vagy azt mondja, hogy nincs szükség az OTKA-ra (de akkor ki ítélné meg, hogy melyik pályázat kapjon támogatást?), vagy azt, hogy a legjobbak támogatására kell fordítani a forrásokat. Világszerte ez a tendencia. Nekünk a fiatalokat és a legjobbakat kell támogatnunk. De az átlagot nem. Ezt azonban nem könnyű megvalósítani a paternalista gondolkodásmód miatt, ami magyar vagy kelet-közép-európai specialitás.

Második beszélgetés (az MTA Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézetében, 2010-ben)

– *Berendezkedett már, Professor úr?*

– Ez a régi dolgozószobám. A Könyves Kálmán körüti épületben az OTKA Bizottság elnökének nem is volt irodája, mert Andorka Rudolf a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektori szobájából irányította az OTKA-t, Lipták András pedig Debrecenből járt fel hetente. Már jócskán az OTKA Bizottság elnöke voltam, amikor felajánlottak egy megüresedett szobát, de nem kértem. A KOKI és az OTKA között három-négy perc volt autóval az út. Jöttem, mentem – és elvégeztem a dolgomat.

A szoba hiánya is jellemezte az OTKA testülete és irodája közötti viszonyt, ami egyfajta gyermekbetegség volt, azt hiszem. Amikor elköltöztünk a Czuczor utcába, úgy döntöttem, hogy az elnöknek is szüksége van dolgozószobára – noha az elnök nem alkalmazottja az OTKA-nak, nem felettese az OTKA Iroda igazgatójának. Az OTKA Iroda jogi szabályozása ma is rendezetlen. Az OTKA-törvény megszületése nagy eredmény volt a 90-es évek első felében, de a törvény hevenyészettnek tűnik. A változtatástól azonban sokan félnek, ezért nem sikerült rendbe tenni az OTKA-törvényt és nem sikerült rendezni az OTKA Iroda jogi helyzetét. Az OTKA Bizottság elnöke az OTKA egészéért felel, de az Iroda működésébe csak szokásjog alapján avatkozhat be. Az OTKA Bizottság elnökének nincs fizetése, nincs munkaviszonya, nincs helyettese. A Lipták–Makara- és a Makara–Kollár-váltásnál a Bizottságnak több héten át nem volt elnöke. Az alelnököknek semmiféle jogosítványuk sincs, nem helyettesíthetik a munkaképtelenné vált vagy meg nem választott OTKA-elnököt.

Amikor a második ciklus közepén rájöttem, hogy pénzügyi okokból is korrigálni kell az OTKA-törvény egy-egy mondatát, a legkülönbözőbb helyekre jártam egyeztetni. Végül született egy szöveg, de nem sikerült a Parlament elé terjeszteni. Rengeteget tanultam abból, hogy miért működik rosszul a magyar jogalkotás, illetve a minisztériumi szabályozás, miközben vannak fontos és profi elemei. Azt is megtanultam, hogy egy jogszabály egy-egy mondatának vagy szavának megváltoztatása komoly előkészítést igényel. Ennek ellenére nemrég, amikor már nem voltam az OTKA Bizottság elnöke, egy jogszabályi vita és egyeztetés során rájöttünk, hogy az OTKA-törvény tudunkon kívül módosult. Ez önmagában nem baj, nem kell bennünket értesíteni, de ezúttal fontos változás történt: egy szócsere az

Akadémia elnökének korábbi felügyeleti jogát irányítási joggá változtatta. Tudtommal az Akadémia elnöke és a magyar tudománypolitika sem akarja az OTKA-t alárendelni az Akadémia elnökének. A jogszabályból ma mégis ez következik, mert az államháztartási törvény megváltozott és ennek nyomán végigváltoztatták a jogköröket.

Három évvel ezelőtt a Pénzügyminisztérium egyik tisztviselőjének beavatkozása miatt módosult az OTKA-törvényben egy mondat, hiába elleneztük. Ha a jogszabály szerint működünk volna, pocsékoltuk volna a pénzt, úgyhogy szabálytalanságokat kellett elkövetnünk az OTKA Bizottság tudtával, nyilvánosan. Kaptunk is megrovást az ÁSZ-tól, mert nem szórtunk ki több százmillió forintot többé-kevésbé feleslegesen.

Az a baj, hogy a hivatalnokok – elvileg professzionális közalkalmazottak – nem, vagy alig értenek a szabályozás tárgyához, legfeljebb a szabályozás módszerét tanulták meg.

– *Hogyan lehet felpörgetni egy szervezet működését?*

– Eleve konfliktust kelt, hogy a választott vezető – és ez érvényes volt rám is – meghatározott ideig tölti be a funkcióját. (Esetleg elszámoltatható, de az OTKA Bizottság elnökét még le sem lehet váltani.) A vezető és az apparátus között ellentét feszül. Az apparátus nincs megfizetve, bebetonozódik, és senki sem vizsgálja az alkalmasságát. Az OTKA számára hasznos lenne a kötelező közvélemény-kutatás. Szakszerűen fel kellene tárnai az apparátus, a testületek (a zsűrik, kollégiumok), a pályázók (a nyertesek és projektvezetők) véleményét. Egy felmérés ára körülbelül tízmillió forint, és a tapasztalatainak az átvezetése is legalább annyiba kerül. A szondázásra két évente lenne szükség, de a hatására talán nem rögzödnének a munka hatékonyságát gátló hagyományok.

Körülbelül háromnegyed évvel a terminusom lejárta előtt elkezdtem mondani, hogy jön a következő OTKA-elnök, és átadtam azokat a feladatokat, amelyeket addig én láttam el, de nem nekem kellett volna. A jó vezető gondoskodik arról, hogy a távozásakor ne maradjon elvarratlan szál – nem csak arról, hogy a hibáit ne vegyék észre. De az sem árt, ha nem hagy túl sok hibát maga után... Néhány ember biztosan örült a távozásomnak, közepesen sok talán nem, és sok mindent megpróbálnak visszacsinálni. A jó vezetőnek – és én szerettem volna jó vezető lenni – az az egyik dolga, hogy a távozása a lehető legkisebb megrázkódtatást okozza.

A távozás mindig alkalom a változásra, és az érkezés is az. Kroó Norberttől tanultam, hogy amit az ember egy választott funkcióban meg akar csinálni, azt rögtön az elején tegye meg. Ezt továbbadtam az utódomnak, aki meg is fogadta a tanácsot. Én nem fogadtam meg, mert egy bő évet készültem a változtatásra, és elég sokszor próbálkoztam addig, amíg végre

sikerült. Most már megnéztem a régi jegyzeteim egy részét, és láttam, hogy voltak olyan évek, amelyeknek a változtatásaiból nem maradt semmi, hál' Istennek, de át kellett menni ezeken a szakaszokon.

Az átalakítások idején, szerencsére, engem nem lehetett bevinni az erdőbe semmiféle informatikai vagy gazdasági blablával. A vezetéshez kell annyi pszichológiai érzék, hogy az ember észrevegye azokat a finom rezdüléseket, amelyek a másik viselkedésében megvannak akkor, amikor befolyásolni akarja őt, amikor nem mond igazat vagy nem a teljes igazat mondja. Az ember pedig vagy tudomásul veszi és elfogadja, hogy be akarják csapni, és tudja, hogyan akarják becsapni, vagy – ha nem akarja hagyni, hogy a partnerei akarata érvényesüljön – meg kell tudnia, miben akarják eltéríteni a helyes útról. Ennek érdekében két technikát szoktam bevetni.

Ha jogszabályról van szó, elkérem a másolatát. Legyen az akármilyen jogi szöveg, én nekiülök, elolvasom és megértem. Eddig még mindig sikerült. Minden jogszabály-értelmezési vitában nekem volt igazam, mert szóról szóra értelmeztem a törvényt. Néhány kisebb hibát, persze, én is elkövettem, amikor a jogérzékem nem jól működött.

A másik módszer pedig az, hogy amikor bizonytalan vagyok és nincs idő arra, hogy megértem a problémát vagy legalább olyan jól értsek a kérdéshez, mint a partnerem, akkor független szakértőt kérek fel. Az informatika területén sikerült ilyen szakértőket találni, de az információs rendszer működésével tisztában kellett lennem. Minden programsor funkcióját természetesen nem ismertem, azt pedig nem olyan nehéz megítélni, hogy egy rendszer úgy működik-e, ahogy az ügyvitel vagy a pályáztatás szempontjából szükséges. Valószínű, hogy az OTKA elektronikus rendszere nem jött volna létre, vagy nem ilyen lenne, ha nem fektettem volna bele nagyon sok energiát. Nem biztos, hogy tízszer ennyi pénzért jobb rendszert vásároltunk volna. Elsősorban azért nem, mert a kész informatikai rendszerek bevezetése is kreatív változtatást igényel a működésben. Ha veszünk egy ügyviteli szoftvert, de nem alkalmazkodunk hozzá, akkor nem működik jól együtt az informatikai és a gazdálkodási vagy kutatási rendszer.

A múltkor is beszélgettünk már arról, hogy a papírt nem lehet lefordítani az elektronikára, a hagyományos ügyvitelt nem lehet változatlanul átültetni az elektronizált folyamatra. A működés módjának és a működés szabályozásának, hagyományainak össze kell hangolódniuk, és ez időt igényel. Ha kaptunk volna 200 millió forintot az OTKA új informatikai rendszerére, akkor nem tudtuk volna igazán jól elkölteni, többek között azért

nem, mert nem tudtunk eleget a saját működésünkről. Az OTKA testülete, irodája és én is kialakulása közben tanultunk meg együtt élni az informatikával, de még ma is változik, mert ami keletkezett, nem tökéletes, és az ügymenetet is tovább kell javítani. Az informatikai rendszer módosításairól folyamatosan kapok jelzést, és a véleményemet is kikérik. Látom, hogy amit elkezdtem, változik, és amit nem kezdtem el, az is változik, mert a munkatársak érzékelik a hibákat. Ehhez a folyamathoz kellett talán az első számú vezetőnek az érdeklődése, sőt dedikáltsága és teherbírása is. Az informatikai könyvek azt írják, hogy egy új rendszernek a bevezetését a vezetés csúcsához közel álló személynek kell vezérelnie, mert a változástól féltő munkatársak ellenállását le kell győzni. Ma már a vállalati hierarchiában nagyon magasra kerül a CIO (chief information officer), aki az informatikáért felel. Az informatika behálózza a teljes szervezetet, ezért mindenkinek az életét és a munkáját befolyásolja, néha tanulást, markáns változtatást vagy ellenőrzést generál. Az informatikai változtatásokat nagyon könnyen meg lehet fűrní, ezt pedig az emberek örömmel teszik, mert a szoftverváltás, az operációsrendszer-váltás vagy a levelezőrendszer-váltás sok bajjal jár.

Amikor közeledett a távozásom ideje, elkezdtem írni. Nem hosszú szöveget, hanem egy listát arról, hogyan látom azt, amiért ott vagyok, mit mondok el azoknak, akik miatt ott vagyok, vagy akik utánam jönnek.

– *Saját magának vagy másoknak szánta a jegyzeteit?*

– Ez még csak nem is vázlat, hanem egyszerű eseménygyűjtemény vagy gondolatgyűjtemény. Nem is gondoltam rá, hogy akár összefüggő írássá, akár beszéddé formáljam, mert a tapasztalataim és az élményeim nekem fontosak. Ráadásul fáradtságos dolog az írás, és lehet, hogy hiba, de egyre kevésbé érdekel a múlt, csak a jövőn szeretek gondolkozni.

– *Ez a fiatalok sajátja...*

– A múlt irtó hosszú, és sok mindenben lehet rágódni, de semmin sem lehet változtatni. Ezért a múlt nem igazán érdekes. A tapasztalat – az rendben van. Annak a tanulsága, hogy mi miért történt, azonban csak akkor ér valamit, ha föl tudjuk használni. Persze jó, ha vannak olyan emberek, akik tudják a történelmet, esetleg olyan helyzetben vannak, hogy tanácsot tudnak adni. Jó, ha időnként olyan szellemiségű ember is kormányrúdhhoz kerül, mint amilyen az én életemben Antall József volt. A történetírást azért tartom fontosnak, hogy tanuljunk a múlttól és a múltból. De a múltba merülés nem az én műfajom. Inkább előre kell nézni. A tapasztalatomból azt akarom használni, aminek még lesz haszna a jövőben.

– Szeretném, ha szemezgetne a listájából.

– A hozzáértést például sarkalatos pontnak tartom. Az OTKA Magyarországon egyedülálló szervezet. A pályázati rendszerekről csak külföldön lehet tanulni, ezért mi hályogkovácsszerűen működünk, ami nem mindig sikeres. Az NKTH-ban, de az OTKA-ban is nagyon kevesen birtokolják a szakértelmet. Ezt megdöbbentő felismerésnek gondolom. Az OTKA 300–400 tagú testületéből alig akad valaki, aki a szakmai tudása mellé pályáztatási tudást is szerzett. Az Irodában az utolsó három évben kezd kialakulni egy gárda, amelyik részben helyben, részben rövid külföldi út kapcsán tanult valamennyit a pályáztatásról, de valójában csak az eseményekből tud tanulni.

Amikor sok évvel ezelőtt elkezdtem az OTKA-beli munkát, én sem tudtam, hogy a pályáztatás szakma, amit meg lehet tanulni, amiről könyveket írtak és írnak, folyóiratok jelennek meg. De a pályáztatás már régóta érdekelt: egy szocialista országból érkező fiatal kutató egyszerűen kíváncsi volt rá, hogy azok, akik gazdagabbak, miért osztják szét másképpen a pénzt. Eleinte azt hittem, hogy mindenféle ökörséget csinálnak, aztán rájöttem, hogy mi a rendszer értelme. Amikor 90-től belekeveredtem a pályáztatási rendszerünkbe, még csak azt láttam, hogy mi az, ami tetszik, és mi az, ami nem. Elég sok minden nem tetszett. Ezért összehasonlítottam a nemzetközi tapasztalataimat a hazaiakkal, és ebből már tudtam, hogy itt komoly változtatnivaló van. Az első beszélgetésben elmondtam, hogy különböző reformtörekvésekben vettem részt, amelyeket nem én kezdeményeztem, és mindig lepattantunk az OTKA-establishmentről. Nekem volt annyi lehetőségem és szerencsém, hogy – hosszú évek alatt – keresztül tudtam vinni egy finanszírozási reformot, még ha nem is teljes értékűt. Az OTKA racionális finanszírozásához föl kellett lazítani egy megcsontosodott rendszert, és egyszerre kiderült, hogy a 20–40–40 százalékos finanszírozási arány tarthatatlan. Miután nem sikerült konszenzussal kialakítani az OTKA egységes finanszírozási filozófiáját, sok elembe hajtottunk végre változtatásokat. A végeredmény nagyon hasonlít ahhoz, amit a különféle szakterületek rugalmas finanszírozásáról elképzeltem.

– *A múltkor arról beszéltünk, hogy a nagy pályázatok esetében nem kell tudományterületi aránynak érvényesülnie.*

– Ez szabály lett, de nem alkalmazzák. A nagy pályázatok esetében teljesen szabadon működne egy háromágú bizottság, és bármelyik kettő le tudná szavazni a harmadikat, most mégis mindegyik ág azonos arányban nyert. A fölfogás nem sokat változott a hat év alatt.

– *Miért nem értenek egyet?*

– Világnezetű oka lehet. A tudomány piramis, a csúcsán kevesen vannak, de a piramis nem állna meg az alapja nélkül. Valahol a felső kétharmad, háromnegyed részénél vannak az akadémiai doktorok és lent a diákok, a doktoranduszok, a posztdoktorok, akik tanulják a szakmát. A nyugati tudomány ebben különbözött a keletitől korábban: az 1990 előtti magyar tudományból – de a szovjetből is – hiányzott a doktoranduszok tömege. Magyarországon – és még sok más helyen – az elitellenesség dominál a tudományban is. Miközben tapsolunk a sikernek, nem teremtjük meg a kiemelkedő teljesítmény vagy a kiemelkedő teljesítmény ígéretének a kiemelkedő finanszírozását a középszer ellenében (csak a középszertől vonhatunk el). Ebből a gondolkodásmódból adódik az a dilemma, hogy kevés nagyon jó vagy jónak tartott kutatónak adjunk több támogatást, vagy mindenkinek egy keveset. Az utóbbi véleményt nemcsak az a jó szándék táplálja, hogy fenntartsuk a magyar tudományt, hanem az elitellenesség is. Németországban például szintén érzékelhető ez a tendencia. A bizottságok hajlamosak arra, hogy a jókat, de nem kiemelkedőket, erősebben súlyozzák az elittel szemben. Közben azt látom világszerte, hogy aki nem kerül be a pályázatnyertesek közé, az sem vész el: megmarad a piramis aljában. Oktat, hasznosítja magát, esetleg kimegy az iparba, tehát nem tesszük tönkre azokat, akiknek az OTKA-tól nem adunk pénzt kutatásra. Az ő finanszírozásuk, ahogy korábban utaltam rá, a kutatóhely dolga lenne. A szólam az, hogy tönkretesszük a magyar tudományt, ha a kiváló emberek nem nyernek. Majd nyernek három év múlva vagy hat év múlva. Aki két vesztés pályázat után feladja, az nem kiváló.

– *Gyakori panasz, hogy itthon még a nyertesek sem kapnak annyit, amennyivel versenyképesek lehetnek a nemzetközi porondon.*

– Ez részben nem igaz, részben az előző következménye. Magyarországon is lehet nyerni egy kutatócsoportra három éven át évi 50 millió forintot. 35–45 milliót az OTKA-nál, 50-et az NKTH-nál. Ez nem kevesebb, mint amennyit Európa nyújt egy fiatal tehetséges kutatónak. Büszke vagyok rá, hogy Nusser Zoltán és Tamás Gábor is nyert European Young Investigator pályázatot. Egymillió eurót kapnak öt évig, ami 250 millió forint volt akkoriban. (Ehhez az összeghez OTKA és az Akadémia is hozzájárul.) Nagyjából egymillió eurót – ha nem is öt évre, hanem háromra – az OTKA néhány embernek oda tud ítélni. De a legutolsó döntés, amelyiknek az előkészítésében még részt vettem, a kiváló fiatalok támogatására fordítható összeget, amely a költségvetés 25 százaléka lehetett volna, 20 százalékra vitte le. És így kicsit megnőtt a nyereségi arány a hagyományos kategóriában. Én csapatjátékos vagyok, és keresztülvittem ezt a döntést is, bár a filozófiájával – minél kevesebb a pénz, annál laposabban

kell szétteríteni – nem értek egyet. Az OTKA pénze jelenleg kevés, és mindenki azt mondja, hogy ha majd megduplázódik a költségvetése, akkor a nagy összegű pályázatokra is nagyobb hányad jut. Kíváncsi vagyok, hogy ha három-négy év alatt megduplázódik a költségvetésünk, változik-e valami a fejekben.

– *Van esély erre a növekedésre?*

– Igen. Az Akadémia elnöke volt az a miniszter, aki annak idején kitűzte a duplázást, és most is határozottan képviseli azt a véleményt, hogy két-háromszorosára kellene emelni a kutatástámogatást. Ebben tökéletesen egyetértünk. Az ország kezd kilábalni a válságból, az a tízmilliárd forint, amely megháromszorozná az OTKA költségvetését, elenyésző az ország költségvetéséhez képest.

Modernizálni kellene a tudománypolitikát. Kormányhatározatok, testületek születtek, de a tudománypolitikai kabinetet éveken át nem hívják össze, és az utóbbi évek tudománypolitikai kormányhatározataiból szinte semmit sem hajtottak végre. Néhány olyan ember hobbija a tudománypolitika, akinek nincs hatalma. Azért nincs komoly előrelépés, mert hiányzik a politikai akarat.

A múlt héten meghívtak egy beszélgetésre, ahol egy felmérés kapcsán arról volt szó, hogyan használják fel a neveléstudományban az EU-támogatásokat. A másfél órás beszélgetés során vált pregnánssá, hogy az iskolafejlesztésbe befektetett pénz ezrelékét sem fordítják kutatásra: hiányzik az egész oktatási rendszerből a gondolkodás képessége; hiányoznak a különleges, dedikált gondolkodók. A neveléstudomány gyenge Magyarországon, hagyományosan gyenge. Tíz- és százmilliárdokat fektetnek bele a nevelésbe, lényegében politikai megfontolások alapján, miközben nincs elegendő tudás a gyerekek fejlesztéséről. Nem ártana, ha lenne néhány világszínvonalú neveléstudósunk is: az befolyásolná az oktatáspolitikát.

Ebben az értelemben elitista vagyok. És ezt fel is vállalom a cselekedeteimben, a gondolkodásomban. Azt hiszem, mások nem azok, vagy kevésbé azok – ez lehet a válasz a korábbi kérdésére.

– *Honnan ered ez a törekvése?*

– Nagyjából tudom, hova vezethetem vissza. A családban sok sikeres ember volt, és amikor egyetemre mentem, 1957-ben, apám azt mondta, hogy fiam, nem kell elsőnek lenned, de másodiknál ne legyél rosszabb sohasem. Világos volt, hogy aki első, az politikailag is exponált. Később egyáltalán nem hatódott meg a kandidátusi fokozatomtól, és amikor

megmutattam az első szabadalmamat, azt kérdezte, mennyi pénzt kerestem vele. Neki tizennégy szabadalma volt. Ő soha nem lett kandidátus, részben politikai, részben életfelfogásbeli okok miatt, de lényegesen többet tudott, mint sok akadémiai doktor, és megajándékozott egy perspektívával. Szerencsém volt a családommal...

Azzal is szerencsém volt, hogy a 60-as, 70-es, 80-as években tudományos kutatóként külföldre utazhattam. 1982-ben volt egy döntő élményem. Négy hónapos tanulmányútra mentem Amerikába, az NIH-be, ami a világ egészségtudományi kutatásának talán a csúcspontja. Rengeteg támogatást élvez, háromezer kutatót alkalmaz. Járkáltam ide-oda a kampuszon, de szinte semmi kiugróval nem találkoztam. Amikor kirándulni mentünk egy ottani kollégával, mondtam neki, hogy én csupa lusta irodistába, lassan kiszolgáló eladóba botlom, és nem látom azt a kiválóságot, aminek Amerika a vezető szerepét köszönheti. Abban az egy százalékban van, amit nem látsz, válaszolta az ismerősöm. Ők azok, akik kitalálják a Macintosh számítógépet, a Microsoftot, létrehozzák az Oracle adatbázis-kezelőt, megalkotják a lopakodó bombázókat. Ez az egy százalék olyan kevés, hogy nem látszik a hétköznapi életben, mert a piramis csúcsa nagyon magasan van.

Amerikában az egyetemi, kutatóintézeti munkatársakat nem fizetik meg nagyon. Az NIH-ben a felső határ az amerikai elnök fizetése, ami nem túl magas, mert az elnök közszolga. Az elit intézmény átlagos kutatója ugyanolyan, mint amilyenek mi vagyunk. De az igazi elitet, amely a csúcson van, jól kezelik. Adnak esélyt neki. Ezért produkál. Innen származik az elitizmusom.

Mi nem adunk esélyt a kiemelkedő kutatóknak. Aki nem szerez hatalmat, hanem csak elit, csak tudni akar, az nem kap igazi esélyt. Ez régen is így volt.

Nem erre a beszélgetésre készülve, de átgondoltam, hogy a szakmai pályámon milyen akadályokat nem sikerült jól leküzdeni. Így is származott belőlük haszon. 1971-ben hazajöttem Angliából, és kb. ötezer dollárnyi műszerre lett volna szükségem. Volt egy tudományos felfedezésünk, amit én indítottam el egy szombat éjszaka. Öt év múlva megírtak az első összefoglalókat – nekem eddigre lett meg a műszerem Magyarországon. Ebből megtanultam, hogy ilyet még egyszer nem szabad csinálni. A másik eset az olajválság idején történt. Ismét eljutottam egy fontos felismeréshez, és szükség lett volna két-háromezer dollárnyi vegyszerre. Nem tudtam megszerezni, és lemaradtunk azon a szakterületen, ahol kezdetben az elsők között voltunk.

1971-ben az intézetnek el kellett döntenie, hogy általános célú műszert vesz tízezer dollárért (egész évben egyszer volt tízezer dollárunk), vagy odaadja egy laboratóriumnak az összeg felét egy ígéretes kutatás elindítására. Vettünk egy egész intézetet kiszolgáló, tízezer dolláros műszert, nemrég selejtezték le. Annak is megvolt a haszna. Ma egy intézetvezetőnek az lenne a dolga, hogy amikor külföldről hazajön egy 30–35 éves ember, akkor az induláshoz mindent „alátegyen”. Ha véletlenül hazajön valaki és évekig azért kell harcolnia, hogy megszerezze a ma már ötvenezer dolláros felszerelést és annyi fizetése legyen, hogy a gyereket nyugodtan beadhassa egy alkalmas bölcsődébe, akkor tönkreteszi a karrierjét. Megfelelő vezető híján nem jönnek haza a kiváló kutatók.

A tudományban a második hely nem olyan, mint a futball-világbajnokságon. A tudományban az aranyérem sokkal fényesebben csillog, és szükség van hozzá a bajnokság összes csapatára, tehát a piramisra. Ha nem adjuk meg az elitképes embereknek, ami az elitté váláshoz szükséges, akkor megszüntetjük vagy létre sem hozzuk az elitünket. Ez a felfogás sokaktól talán idegen, de például Pálinkás József akadémiai elnöktől nem, hiszen ő mert kétszer akkora fizetést adni hat magyar kutatónak a Lendület programban öt évre, mint amekkorát egy egyetemi tanár kap.

Most próbálunk hazahozni mi is fiatalokat; az NKTH-val írtunk ki reintegrációs pályázatot. Hiába mondtam el, hogy a három évre garantált évi harmincmillióból nem lehet igazi tehetséget hazahozni. Sajnos, igazam volt. Az első alkalommal az NKTH nem tudta kiosztani a pénzt. Másra felhasználták, de a leendő elit hazahozását elszúrták. Pedig egyszerű a megoldás. Ki kell venni a hivatalnokok kezéből a pályáztatást, mert ezeket a fiatalokat tárgyalásos úton kell hazahozni. Kell tudni ígérni, nem szabad azt mondani rögtön, hogy „nincs benne a pályázati kiírásban, sajnos, nem lehet”. Olyan puvoárral kell megajándékozni a tárgyalót, hogy az előkészítő szakaszban azt mondhassa a kutatónak: ha nem egy év, hanem csak másfél év tud jönni, akkor is megkapja az összeget. Ráadásul a hazajövetelt meg kell előznie egy előkészítő szakasznak, tehát előbb oda kell adni pénzt, hogy mire ideérkezik a kutató, addigra dobozban itt álljon a felszerelése, ki legyen festve a szobája, ne neki kelljen föltakarítani a linóleumot a festő után.

Az enyémtől eltérő felfogás látszik abban is, hogy teljes pályázati rendszerünkben a rövid táv érvényesül. Nagyon nehezen tudtam három évről négy évre föltolni a fiataloknak adott nagyobb összegű pályázatok futamidejét, mert így kevesebb kutatónak jut támogatás. Ez részben az OTKA-törvény módosításának a kérdése, mert az átlagosan hároméves kutatási

pályázatokat engedélyez, pedig minimum négy-öt évet kellene lehetővé tenni. Nem mindenre, vannak egyéves, kétéves és ötéves projektek is.

Igen, én az elitről jobban gondoskodnék, mint az átlagról. És aki az átlag alatt van, arról egyáltalán nem gondoskodnék.

– *Az átlag a jóból meg a rosszból adódik...*

– De az átlag olyan kígyó, amelyiknek folyamatosan vágni kell a farkát, úgy megyünk előre. Persze, nézzük meg, hogy a tudományban ki van átlag alatt. Az, akinek az „intelligenciája” a magyar társadalom 75 százalékaé fölé van. Az egyetemre bekerül, nagyjából, az 50 százalék fölé. A doktori képzésbe bekerül az egyetemen képzettek 10–15 százaléka. Tehát a népesség szellemi kapacitásának hét és fél százaléka fölé van az, aki az én szóhasználatomban az átlag fölé. Aki ez alatt van, az pótlódjon, forogjon. Miért képezünk Magyarországon ezer doktoranduszt minden tudományágból? Azért, hogy ezer tudósunk legyen? Nem, azért, hogy száz közülük jó legyen. Itt is szelekció megy végbe, és ezt a szelekciót el kell tudni viselni a vezetőknek is, meg azoknak is, akiket szelektálnak. Ők sem válnak boldogtalan emberekké, és nem felesleges az a három-öt, esetleg tíz év, amit a tudományban eltöltöttek. Sikeresebbek lehetnek, mert az élet megadott nekik egy másokénál gazdagabb felkészülést, amikor csak magukkal kellett foglalkozniuk meg a tudománnyal, mert dolgoztak valaki mellett, aki megszerezte a pénzt és fönntartotta a szellemi környezetet. Aki ezt nem hasznosította, végezzen olyan munkát, amilyenre alkalmas.

– *Hogyan jelent meg az informatikai tudás, a rendszerszintű szemlélet a munkájában?*

– 1965 és 1967 között rájöttem arra, hogy amit az egyetemen tanultam, kevés a kutatáshoz. Beiratkoztam az ELTE-re alkalmazott matematikusnak, mert a tudományos modellezésben fel akartam használni a matematikát. Nem szereztem meg a diplomát, de fél év kivételével kijártam az egyetemet, le is vizsgáztam mindenből. Egyszer megbuktam, valós függvénytanból, de másnap vagy harmadnap levizsgáztam belőle. Az is jó lecke volt: megtapasztaltam, milyen érzés megbukni valamiből.

Ma nem divatos ilyet mondani, de én nem tudtam eldönteni, hogy vegyész, elektronikus mérnök – akkoriban még gyengeáramú elektromérnöknek nevezték – legyek-e, vagy orvos. Így lettem kutató, aki még matematikát is tanult és berendezéseket gyártott a műszerészekkel azért, hogy jobban kutathasson. Sosem tudtam az érdeklődésemet egy helyen rögzíteni; az informatika mellett a vezetéstudomány is érdekelt. Amikor már a kollégáim

életét is befolyásoltam – megkésetten lettem vezető, ötvenéves koromban még mezei kutató voltam –, elkezdtem vezetéstudományt tanulni.

Sokat tanultam életemben, ma is tanulok szorgalmasan, és gyakran foglalkozom olyasmivel, amit nem tudok. De ismerek rendszereket, és amikor az OTKA-ba kerültem, láttam, hogy ezt a rendszert módosítani kell. Úgy gondoltam, hogy rendszerszemlélettel lehet módosítani, ezért a rendszer minden elemét – például az emberi erőforrást, a pénzt, az ügymenetet, a jogszabályokat – tudatosan megvizsgáltam. Kidolgoztuk az OTKA első stratégiáját. Most készül majd a harmadik.

A sok kicsi javításhoz persze sok mindent olvastam. A múltkori beszélgetésünkben említettem, hogy az informatikai szakkönyvekben rátaláltam arra a módszerre, amellyel végül az informatikai rendszert fölépítettük. Most bukkantam egy újabb irányzatra az informatikában, amely arra fókuszál, hogy apró részletekben újrastrukturáljon, „gyógyítson” egy rendszert működést közben. Orvosként ösztönösen úgy éreztem, hogy ilyesmire van szükségünk, és most éppen ezzel foglalkozom.

Tehát a rendszerszemlélet sokféle érdeklődés, sokféle rendszer ismeretéből származik. Hiszen az élettant is ismerem, tudom, hogyan szerveződik egy egyszerű organizmus, hogyan szerveződünk mi magunk. Egy patkány, egy ember a szervezés csodája. Az élő rendszer szervezetének, szervezésének az ismeretéből rengeteget lehet tanulni az emberek egymással való kapcsolatáról. Ha matematikusnak vagy vegyésznek megyek, akkor talán nem kerül előtérbe a rendszerszemlélet, de az orvostudomány leple alatt kénytelen voltam megtanulni az élő rendszer belső szerveződésének a rendjét. Ezért is szerencsésnek tartom magam.

Már szóba került, hogy a múlton nem érdemes rágódní, de a balsikerekből le kell vonni a tanulságot. Ezért most nem foglalkozom a hat évvel ezelőtti hibákkal, de a friss hibákkal, amelyeket észreveszünk, azonnal foglalkozni kell, gondolkodni kell a változtatáson, és az élethez minden pillanatában alkalmazkodni kell. Nagyon fontos, hogy a vezető dinamikusán élje az életét. Mindig az adott problémák megoldásán kell dolgozni, de úgy, hogy soha ne tévesszük el, hova megyünk. Akinek nincs a fejében a stratégia, az nem tud gyorsan jó döntéseket hozni.

Nagyon kevés olyan kérdés volt az OTKA-ban, amelyiken hosszú órákat vagy napokat kellett töprengenem. A pályázatokkal, szabályokkal kapcsolatban sok apró döntést kellett hozni, és ritkán fordult elő, hogy három perc alatt ne tudtam volna ráírni egy elem kerülő aktára a teendőket. Mert volt egy stratégia, és nagyjából ismertem a leírt szabályokat. Világos

kép állt a fejemben arról, hogy a döntés beleillik-e a stratégiába, sért-e szabályt, szabad-e esetleg a szabályokon kicsit hajlítani. Szabálytalanságot nem követtem el, de méltányosságot időnként gyakoroltam – egyes kérdésekben automatikusan, másokban kis gondolkodás után.

Az OTKA rendszerén való gondolkodás közben merült fel, hogy a pályáztatásnak nemcsak technikája, hanem pszichológiája és szociológiája is van. Hiszen a bizottsági döntésekben a társ kutatók szava számít, mert csak ők értenek szakmai kérdésekhez. Ez azt involválja, hogy a „külvilág bejön” és a testületen belül is dolgozik, majd újra kimegy. Nem a korrupcióra gondolok, mert az OTKA-ban valószínűleg nincs korrupció. Etikátlanságot tapasztaltam néha, de sikeres korrupciót nem. Tavaly év vége felé sikerült szerezni egy könyvet – *How professors think* a címe –, amely leírja azt, ami évek óta motoszkált a fejemben. A kötet néhány kisebb vagy közepes méretű amerikai társadalomtudományi alapítvány döntéshozatali folyamatát vizsgálja. Az elitből kiválogatnak egy kis csoportot, és döntést hoznak velük: vegyék sorra a legkiválóbb kutatási ötleteket, és mondják meg, ki kapjon támogatást. Szinte minden döntéshozó testületünkre alkalmazható a könyv egyik vagy másik tanulsága, én pedig rájöttem, hogy a pályáztatás rendszerét ugyanúgy lehet vizsgálni, mint bármilyen más rendszert, akár egy élő szervezetet. Kölcsönhatásban van a környezetével, a környezet behatol, mert az emberek hozzák magukkal a gondolkodásmódjukat akkor is, amikor döntéshozatalra alkalmazzák őket. Lehet, hogy Magyarországon engem érdekelt elsőnek ez a jelenség, és itt az ideje elolvasni, hogy a világ mit tud. Akár ki lehetne írni PhD-témának a nemzetközi és magyar pályáztatási rendszerek szociológiai és pszichológiai vonatkozásainak tanulmányozását. Mert a magyar alap kutatás számára fontos tudunk, hogyan működik az, amit eszközként alkalmazunk a pénz elosztására, a kiválóság megtalálására. A valódi működésmód, az alkatrészek ismerete nélkül nem lehet tovább javítani a rendszert.

Bonyolítja a helyzetet, hogy a döntésben részt vevő szakértők cserélődnek, különben túl sok hatalom kerülne az évtizedeken keresztül ott tanyázók kezébe. A változás új embereket hoz be, akiket nem szabadna előkészítés nélkül bevonni a munkába. Sok időt fecsérelnünk a tanulásra és tanulás közben esetleg a rossz munkára. Az angolok, például, az elektronikus módszerrel bíráló szakembereket összehívják, és gyakran csak azokat alkalmazzák, akik részt vesznek egy kétnapos fejtágítón, amelyet a kutatási alap alkalmazottai tartanak. Nálunk nincs képzés, mert a szervezet is most tanulja a folyamatot. Angliában régebben öntözik a gyepet. Amerikában két-három lobbistát is alkalmaznak, akinek az a dolga, hogy a Kongresszussal

tartsa a kapcsolatot, és szinte mindenkinek kötelessége, hogy egyszer vagy kétszer kimenjen a háromezer egyetem közül valamelyikre előadásokat, képzéseket tartani.

– Az utóbbi időben a Magyar Tudományos Művek Táráét szervező bizottságot irányítja.

A hazai tudományos műveknek ez az adatbázisa az OTKA-ból nőtt ki?

– Nem, ez a titkárnőmből „nőtt ki”. Amikor igazgatóhelyettes voltam, éves dokumentációs jelentéseket kellett készíteni. A KOKI publikációs jelentése nagyjából 150 oldalból állt. Egyszer tönkrement a számítógép, és a 150 oldalt újra kellett írni. Elkezdtem utánajárni, hogyan is csinálják ezt a világban. Kiderült, hogy adatbázissal. Az intézetnek csináltattunk egy adatbázist, és lényegében ez adta az ötletet a Magyar Tudományos Művek Tárához (MTMT), amely szintén véletlenek sorozatán keresztül valósult meg.

Amikor Vizi E. Szilveszter akadémiai elnök lett, az országban már három kutatóhelyen használtak adatbázis-kezelőt a publikációk nyilvántartására. Közeledett az akadémikusválasztás, és ő fontosnak tartotta a kutatói teljesítmény nyilvánossá tételét. Ehhez segédeszközre volt szükség, amit megint csak nem lehetett készen megvásárolni. A dilemma az volt, hogy egy kis intézet szervezési segédeszközét érdemes-e országos rendszerre fejleszteni, és egyáltalán létre lehet-e hozni egy országos rendszert kb. száz intézmény összefogásával. Ez hetven százalékban szervezési, harminc százalékban nevelési és informatikai feladat.

Érdekes egybeesés, hogy a fejlesztés közben óriási teret nyert a tudományos információkhoz való nyílt hozzáférés nemzetközi mozgalma. Világszerte megjelentek az elektronikus repozitóriumok. Az OTKA-é – a REAL – is csaknem elkészült.

A nyílt hozzáférés alapvetően átalakítja a tudományos eredmények közlésének filozófiáját. Az a felismerés áll mögötte, hogy amit a köz fizet, azt a köz szabadon olvashassa. A legtöbb tudományos kutatás közfinanszírozású. Miért szerezzenek abból profitot a kiadók, hogy a kutatók elolvassák egymás eredményeit? Óriási viták vannak: a kiadók, persze, védik az érdekeiket, és a tudományos közlés új modelljei alakulnak ki.

Az MTMT úgy illeszkedik ebbe a környezetbe, a magyarországi repozitóriumokban elhelyezett tudásról az MTMT-ből lehet majd információt szerezni és egy kattintással eljutni a magyar nyelvű publikációkhoz, a sajátosan magyar tudomány közleményeihez. (A nemzetközi feldolgozás nélkülünk is megszületik.) Mellékesen, a rendszer segít a rangsorok elkészítésében, mert erre is szükség van.

Ez érdekes szervezési feladat, és most erre megy el az időm nyolcvan százaléka.

...

KOLLÁR LÁSZLÓ PÉTER

A Műszaki és Természettudományi Kollégium elnöke 2002 és 2008 között, 2010-től az OTKA Bizottság elnöke.

Beszélgetés a kollégiumelnöki munka befejezése után, 2008-ban

2002-ben kollégiumi elnökváltás volt, és Gáspár Zsoltot neveztek ki elnöknek. Ő nagyon alapos ember: elolvasta az OTKA-törvényt, és megállapította, hogy összeférhetetlenség miatt nem töltheti be a tisztséget. Ekkor az OTKA elnöke, Lipták András felhívott telefonon, és megkérdezte, vállalnám-e a megbízatást. Egy-két napon belül kellett válaszolnom. Nem tudtam pontosan, mibe „ugrom bele”. Korábban dolgoztam a zsűriben, pályáztam is, tehát volt valami tudásom az OTKA-ról, de egy évbe telt, hogy az OTKA egész rendszerét átlássam.

Nagyon sokat segített nekem Kluge Gyula, aki mindent tudott, mert sok-sok éve ő volt a kollégium titkára. Tőle tanultam meg, mi az, amin változtatni kellene; mi az, ami változtatható; mi az, ami már a törvényt érinti. A zsűriket és az Irodát látva nagyon hamar feltűnt: a munkatársaknak az a legfőbb céljuk, hogy a rendszer jól működjön. Persze, történnek hibák, de az Irodában, amelyet Gilyén Zsuzsa irányít, időt, energiát nem kímélve mindenki a pályáztatás sikerén dolgozik. Ugyanezt láttam a zsűrikben: ha kellett, akkor napokig üléseztek az optimálisnak tartott tudományfinanszírozás érdekében. Nagyon jó volt ezekkel a kollégákkal együtt dolgozni.

A hat év során az a kérdés is fölmerült, hogy mit képvisel egy kollégiumi tag. A tudomány egészét vagy a szakterületét? A válasz – véleményem szerint – az, hogy kollégiumi szinten az egész tudományosságot kell képviselni, bár ez nem mindig sikerül. Előfordul néha, hogy valaki lokális érdekek mellett próbál érvelni, ami bizonyos fokig érthető. Az OTKA különböző bizottságaiban gyakran voltam tanúja annak, hogy az emberek – felülemelkedve saját szakterületük érdekein – az egész tudomány érdekét képviselték. Egyes szakágak esetleg lényegesen nagyobb támogatást kaptak, mint amekkora az arányok szerint jutott volna rájuk – egyszerűen azért, mert a

többiek úgy találták, hogy nagyon erős pályázatok érkeztek az adott területre. Sok jó példával találkoztam. És ha mérleget kell vonni, ezek mindenképpen többségben voltak.

A kollégiumok között lényeges különbségek vannak: A három kollégium másképp működött hat évvel ezelőtt, amikor kollégiumi elnök lettem – azt is mondhatnám, mások voltak a szokások. Úgy látom, a Műszaki és Természettudományi Kollégium mindig viszonylag gyors változásokat valósított meg. Többször módosítottuk például a pályázási űrlapokat, és nagyon örülök, hogy végül a mi változatunk képezte a közös űrlap alapját. Egységesítettük – többek között – a szövegezésbeli különbségeket, de természetesen megtartottuk a szakterületekre jellemző eltéréseket.

Kezdetben az volt az egyik legfontosabb feladatom, hogy engedélyezzem az eredeti pályázatban megfogalmazott munka, pénzfelhasználás módosítását. A kollégium titkára hetente elém tett egy 40 centiméter vastag paksamétát, amelyikben több mappa azt tartalmazta, hogy a pályázó másfajta vegyszert szeretne vásárolni, mint amit a pályázatában megjelölt. A három kollégium meglehetősen különböző elvek szerint alakította ki a változtatások engedélyezésének rendszerét. Ma már az OTKA honlapján is olvashatók az átcsoportosítások szabályai, és a három kollégiumban – közös elhatározással – egyszerűsítettük az engedélyezési rendszert. Van néhány kérés, amelyre mindenképpen nemet mondunk. Például ha valaki egy fiatal munkatárs bérére kér pénzt, azt nem használhatja fel más célra: ebből nem lehet utazni, számítógépet venni. A rutinkérdésekre az Iroda válaszol, lehetőleg „postafordultával”. Csak a bonyolultabb ügyek kerülnek a kollégiumi elnökhöz, aki szakmai kérdésekben konzultál a zsűrielnökökkel. A régi rendszer – amelyben a kollégiumi elnök mindenben a zsűrielnök véleményét kérte ki, és ezért az engedély átfutási ideje minimum egy hónap volt – gyökeresen megváltozott.

Az internetes rendszer egész pályáztatási kultúránkat átalakította. Megszűnt a papíralapú levelezés, a szakértők bármikor bárholnan pillanatok alatt felkérhetők a bírálatra, a válaszok gyorsan kezelhetők. Makara elnök úr volt, aki ezeket a változtatásokat nagyon erősen akarta, és meglehetősen nagy ellenállást kellett leküzdenie. Mindenki azt mondta, hogy nem fog menni, az emberek nem használják az Internetet, össze fog omlani a rendszer. Öt év távlatából úgy látom, hogy a rendszer –

bár nem hibamentes – 100 százalékosan bevált. A változtatás szükségességét senki sem vitatta, de hihetetlenül bátor döntés volt, hogy a „rendszer váltást” két pályázati fordulóban le lehet vezényelni. Ez valóban izgalmas időszak volt, s a hibák néha működés közben derültek ki. Ha jeleztem egy hibát, a legtöbb esetben 24 órán belül kijavították! Például írtam egy e-mailt este Makara Gábornak, ő továbbküldte a programozónak, aki éjszaka dolgozott, és volt, hogy reggelre elkészült a javításokkal. Ma már jól működő rendszerünk van, amelyik egyre javul.

Még egyszer hangsúlyozom, hogy az internetes pályázatkezelés nem csak formai változást hozott, hiszen a pályázási kultúrát, a zsűrik és a kollégium működését is alapvetően befolyásolja. Hadd említsek egy apróságot. Korábban elképzelhetetlen volt, hogy a kollégiumi tagok az összes pályázatot lássák a bírálatokkal együtt. Azelőtt a kollégiumi tag megnézhetette ugyan a pályázatokat, ha befáradt az OTKA Irodába, de a kollégium szerepe nagymértékben formális volt az egyes pályázatok megítélésben. Mivel az Interneten a teljes pályázati anyagot láthattuk, nagyon viharos kollégiumi üléseink voltak: a kollégiumi tagok nemcsak a zsűrik döntéseit, hanem az egyes bírálatokat is kritizálták. Ezért ki kellett alakítanunk, hogyan szólhatunk hozzá az egyes pályázatokhoz. Ma már a kollégiumi ügyrendben is szerepel, hogy ha valakinek szakmai kifogása van, előzetesen kell jeleznie írásban, a beadványt referáltatjuk a kollégiumban, majd eljuttatjuk a zsűrielnökhöz, hogy tudjon válaszolni, ha esetleg kifogás merül fel a zsűri véleményével szemben. Ez a példa is jelzi, hogy az internet és az elektronikus ügykezelés rengeteg belső és külső változást indított el.

Természetesen a kollégium és a zsűri munkája teljes mértékben különvállik. A zsűri függetlenül dolgozik, a zsűriülésre a kollégiumi tagok meghívottak, de szakmai kérdésbe nem szólhatnak bele, csupán a kollégium „megfigyelői”. A kollégiumi ülésen – korábban és most is – a kollégiumi tagok rendelkeznek szavazati joggal, de az összes zsűrielnök meghívott és bármihez hozzászólhat. Azért tartom borzasztóan fontosnak, hogy ez így van, mert a zsűri bevonása nélkül nagyon kérdésesnek látom a pályázatok sorrendjének esetleges megváltoztatását. A kollégium szakmapolitikai döntéseket közvetlenül is hozhat, például előbbre sorolhatja a fiatalok pályázatait, de szakmai kérdések esetén előzetesen kell jeleznie, hogy a zsűrielnök felkészülhessen a zsűri

sorrendjének megvédésére. Tehát a döntést a kollégium felülírhatja, de a zsűrinek felszólamlási lehetősége van, és ez nagyon fontos.

Ebben a kollégiumban – mint a neve is mutatja – tudományos és műszaki területről érkező pályázatokat bírálunk el. A vegyészek munkája, például, jól jellemezhető a scientometriai adatokkal. A scientometria azonban annál kevésbé mér, minél „mérnökibb” területet vizsgálunk. A tudománymetria tehát nagyon fontos, de óvakodnunk kell attól, hogy a tudományterületek közötti összehasonlításra használjuk. A különbségek nemcsak a zsűrik összevetését nehezítik meg. Például az én zsűrimbe, az építő-építészeti-közlekedési zsűribe tartoznak elméleti mechanikusok, akiknek a folyóiratai általában 1-es körüli impakt faktorúak és építészmérnök, akiknek a folyóiratait nem is jellemzik impakt faktoral. Ráadásul az építészmérnök munkája gyakran hungarikum jellegű, és ugyanezt mondhatjuk a Földtudomány II. Zsűribe tartozó pályázatokra. Ezeket a különbségeket a zsűriknek – gondos mérlegeléssel – kezelniük kell.

Azt tapasztaltam, hogy a külföldi bírálók gyakrabban utasítják vissza a felkérését, viszont postafordultával közlik, ha nem vállalják a munkát. A magyar bírálók ritkábban utasítják vissza, de gyakran késlekednek a válasszal, sajnos. Nincs más megoldás: nagymértékben támaszkodnunk kell a külföldi bírálókra. Főleg olyan apró területeken, amelyeken idehaza mindenki vagy érdekelt, vagy ellenérdekelt egy kutatással kapcsolatban.

Sajnos, éppen akkor lettem kollégiumi elnök, amikor csökkenésnek indult a kutatások támogatására szánt összeg. Ha jól emlékszem, reálértékben nagyjából fele akkora forrással gazdálkodhatunk most, mint 2002-ben.

Akkoriban a pályázatok támogatási aránya 50% fölött volt, de részben azért, mert a zsűrik jelentősen csökkentették a támogatási összegeket. Amikor megkezdtem a kollégiumi munkát, kollégiumi szinten be kellett tartani az 50%-os támogatási határt – emiatt komoly küzdelmet vívtam a zsűriekkel. Sajnos, az idei évben 20% körüli a támogatás. A csekély forrás mellett azért is ilyen alacsony ez a mutató, mert az OTKA-nak ma az az álláspontja, hogy a kért összeget ne csökkentsük. Tehát lényegében azt fogadjuk el, amit a pályázó kér, és ha túl sokat kér, akkor elutasítjuk a pályázatot, mondván, hogy irreális a kérelme.

Amikor Andorka Rudolfék létrehozták az OTKA-t, példa értékűnek tartották az NSF (National Science Foundation) rendszerét. Én is jártam tanulmányúton mind az NSF-nél, mind a DFG-nél (Deutsche Forschungsgemeinschaft). De nem csak a „nagyoktól” próbáltunk tanulni; például a cseh kollégák tapasztalatai is igen hasznosak számunkra. Ők később építették ki a rendszerüket, mint az OTKA; náluk kezdettől fogva csak angolul lehetett pályázni, és nem engedték, hogy a zsűri csökkentsék a megpályázott összegeket. Ez sok szempontból megkönnyítette a helyzetüket. Mi több lépcsőben hajtottuk végre a módosításokat, mert változtatni nehezebb, mint amikor „nulláról indulunk”. Az angol nyelvű pályáztatást például a fizikusok vezették be először. Néhány zsűri követte a példájukat, de az összes zsűriben jóval később, egyszerre írtuk elő az angol nyelvű pályáztatást.

Az NSF-nél megkülönböztetik az ún. kockázatos pályázatokat: az ilyen pályázatok mutatói nem kiemelkedők, és kérdés, hogy megvalósíthatók-e; de ha megvalósulnak és sikeresek, akkor nagyon komoly eredményeket mutathatnak föl. Ezeket a pályázatokat a szakmai zsűri általában nem támogatja. A kollégiumunkban azonban felhívtuk a zsűri figyelmét ezekre a pályázatokra, és amikor ilyet talált egy zsűri, a kollégium döntött arról, hogy támogassuk-e vagy sem.

Egyes kutatástámogató rendszerek meghallgatásra hívják be a pályázókat. Ezt a megoldást – vita után – elvetettük. Máshol a pályázó válaszolhat bizonyos bírálói megjegyzésekre. Erre nálunk nincs lehetőség, de a pályázó ma már fél éven belül újra benyújthatja a bírálat alapján korrigált pályázatát. Nagyon fontosnak tartom a példákat. Azt hiszem, nem vezet jóra, ha mindent magunk találunk ki.

A legélesebb vitákat a pályázatokban kért támogatási összegek csökkentésének tiltása váltotta ki. Az egyik évben a Matematika Zsűri azt mondta, hogy ezzel lehetetlen helyzetbe hozzuk a pályázókat, és az egyes pályázatokban jelentős csökkentéseket javasoltak, ugyanakkor több pályázatot támogattak.. A javaslat az OTKA Bizottság elé került, és az nem fogadta el. Ma már az az irányelv, hogy ne csökkentsük a kért összeget, de ha mégis erre kényszerülünk, akkor a csökkentés ne haladja meg a 25%-ot, és a beavatkozást meg kell indokolni.(Abban a speciális esetben, ha a pályázatnak van

egy jól elhatárolható és leválasztható szelete, akkor esetleg az egyik részt nem támogatjuk és az annak megfelelő pénzüsszeget sem ítéljük meg.)

Az első időszakban nagy ellenállást váltott ki az FTE (full time equivalent) bevezetése: minden pályázónak meg kell jelölnie, hogy munkaidejének kb. hány százalékát fordítja az egyes pályázatokra. Nem baj, ha valaki 5%-ot fordít egy munkára, de a zsűri döntésekor váljon világossá, hogy esetleg csak tanácsokat ad. Azt akarjuk elkerülni, hogy „nagy neveket” írjanak be a pályázatba a nyeresi esély növelése érdekében. Sajnos mi is elkövettünk hibákat, az első űrlapokon nem volt eléggé világos, hogyan kell az FTE-t kitölteni. Nemrégiben előfordult, hogy egy kiváló pályázat esetében a témavezető minimális FTE-t szánt a munkára, ezért a kollégium nem fogadta el a pályázatot, azaz ebben az esetben a kollégiumi felülbírálta a zsűri döntését. Azt mondtuk, adja be újra az illető a pályázatát, és abban reálisan jelölje meg a munkára fordítandó időt.

A legtöbb változás esetében az emberek általában azt fogalmazzák meg, hogy mi az, ami nekik nehézséget okoz. Ez rendjén van így, és hozzá kell tennem, a legtöbb esetben igazuk is van. Mérlegelni kell a változásokból keletkező előnyöket és az óhatatlanul felmerülő problémákat. Ugyanakkor tudomásul kell venni, hogy egyetlen változtatás sem találkozhat minden érintett 100%-os egyetértésével. A vezetők felelőssége, hogy a szükségesnek ítélt változtatásokat – vállalható kompromisszumokkal – végrehajtsák.